Nevarni manevri supersil

foto Joco Žnidaršič

V četrtek je bilo v Madridu na sestanku konference za evropsko varnost in sodelovanje menda čisto potihem sklenjeno, naj dobi delovna skupina, ki ji je naložena nehvaležna naloga pripraviti dnevni red sestanka še oseminštirideset ur časa, da opravi svoje delo.

Stanje je – mirno rečeno – bizarno.

Ko pripravljalni sestanek v devetih tednih dela ni mogel pripraviti niti tistega, kar se je kljub podobnim težavam navsezadnje vendarle posrečilo beograjskemu pripravljalnemu sestanku, ki je v zadnjem hipu, 5. avgusta 1977, dal v roke predstavnikom petintridesetih držav, podpisnic sklepne listine iz Helsinkov, tako imenovano rumeno knjigo sklepov pripravljalnega sestanka, so najprej ustavili ure tri minute pred polnočjo na dan pred začetkom glavnega sestanka, 11. novembra ob 23.57 pa se je ta začel – a brez dnevnega reda.

V zaključnem dokumentu beograjskega sestanka piše, da bo »naslednji podoben sestanek v Madridu, začel pa se bo 11. novembra 1980. Pripravljalni sestanek bo prav tako v Madridu, 9. septembra, in na njem bo sprejet sklep o ustreznih modalitetah madridskega glavnega sestanka. To bo narejeno na podlagi sklepne listine in drugih dokumentov, sprejetih med konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi.« Vse to v duhu četrtega poglavja sklepne listine o »nadaljevanju konference«, o njeni kontinuiteti.

Beograjski sestanek ni dosegel veliko: »O vrsti predlogov, predloženih beograjskemu sestanku, ni bilo mogoče doseči soglasja«, piše v zaključnem dokumentu iz Beograda. Teh pa je bilo skoraj sto, kar je lahko tudi merilo stopnje nesoglasja med udeleženkami tedaj in kar je že tedaj – kljub upanjem, da bo le drugače – nakazovalo tudi prihodnost.

Zaradi nasprotujočih si stališč Vzhoda in Zahoda o človekovih pravicah, taktičnega spopada, ki je zasenčil dolgoročno strategijo evropskega sodelovanja za večjo varnost vseh – vsi pa niso blokovsko opredeljeni in celo med opredeljenimi že takrat ni bilo monolitnosti, ampak zgolj blokovska disciplina – beograjski sestanek tudi ni sklenil nič o novih ukrepih za krepitev medsebojnega zaupanja, ki naj bi poživili gibalno moč popuščanja napetosti. Ta je začela usihati domala tisti hip, ko v Evropi in okrog nje še ni zamrla neverjetna podoba šefov petintridesetih vlad in držav za eno mizo v Helsinkih, ko podpisujejo sklepno listino.

Po sedemindvajsetih napornih tednih so bila v Beogradu – mimo treh sestankov strokovnjakov, v Montreuxu o mirni poravnavi sporov, na Malti o kulturnih, gospodarskih in znanstvenih vprašanjih in v Bonnu, kjer se je sestal »kulturni forum« – zgolj potrjena načela, sprejeta v Helsinkih.

A vendar, Beograd je bil in je minil, ob ugotovitvi v zaključnem dokumentu, da »izmenjava stališč pomeni važen prispevek k uresničenju ciljev, ki si jih je zastavila konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi, čeprav so bila izražena različna stališča o predelavi določil sklepne listine v dejstva«. Kompromisna formula, diplomatski evfemizem, ki sporoča, da sta se glavna nasprotnika na beograjski konferenci, supersili, strinjali, da se ne strinjata.

Notranje nasprotje pojma »varnosti in sodelovanja«, ki je bilo značilno za beograjski sestanek, se je zaradi občega poslabšanja odnosov med blokoma, posebej pa med Združenimi državami in Sovjetsko zvezo, do Madrida samo še jasneje profiliralo.

Stanje mednarodnih odnosov je danes v tem okviru mogoče označiti samo za klavrno in skrb zbujajoče.

Zdi se, bolje rečeno, da razvoj stvari potrjuje, da odpiranje, ki ga je helsinški proces obetal Evropi, velikima silama sploh ni ustrezalo, da ni bilo v skladu z blokovskim pojmovanjem popuščanja napetosti. Gre za nasprotje dveh tendenc, na eni strani blokovske in na drugi dolgoročne usmeritve k blažitvi razločkov in – kot je opozoril Kardelj, nikakor ne čez noč, temveč po logiki stvari, torej dolgoročno – k času, ko bi vojaško-politični združbi izgubili svoj smisel.

Po Helsinkih smo bili priče postopnega zastoja popuščanja napetosti, zmeraj bolj odvisnega od ohlajanja odnosov med velikima in uveljavljanja tistega dvojnega merila, ki je bilo navzoče že ves čas med pogajanji za helsinško listino, tistega, kar se je zadnje čase izkristaliziralo v razpravo o deljivosti ali nedeljivosti popuščanja. Ali jasneje: na eni strani vzdrževanje kolikor toliko dobrega (ali ne tako slabega) stanja varnosti v Evropi ob hkratnem tekmovanju na »svobodnih loviščih« drugod po svetu, zaznamovanem z grobo kršitvijo neodvisnosti tretjih držav, z uporabo sile ali grožnje s silo in s prizadevanji za delitev vplivnih področij.

To seveda ne prispeva k razreševanju kriznih žarišč, spodbuja vsesplošno tekmo v oboroževanju in zavira prizadevanja za ublažitev nevzdržnega nasprotja med Severom in Jugom sveta, med revnimi in bogatimi. Ravno vprašanje nove svetovne gospodarske ureditve je eden od glavnih povzročiteljev klavrnega, kriznega stanja na svetu.

Takšen razvoj odnosov je navsezadnje posebej v zadnjih dveh letih kot bumerang udaril nazaj v Evropo in povzročil tudi poslabšanje prvotno »načrtovanega« sorazmerno stabilnega stanja na naši celini.

Na ozadju Kampučije, Afganistana, Irana, iraško-iranskega spopada in ne nazadnje poljske jeseni, pa poslabšanja nemško-nemških odnosov, ki so vzročno povezani s Poljsko (ali s krizo v sistemu realnega socializma) izstopata dve dejstvi, ki negativno vplivata na stanje stvari v Evropi: gospodarski problemi, ki mučijo tako Vzhod kot Zahod in stopnjevanje oborožitvene tekme.

Pri tem pa je za proces evropske varnosti značilno dvoje dejstev, ki imata svojo težo na obeh straneh blokovske ločnice.

Prvič, od ogromnih stroškov za oboroževanje – 400 milijard na leto – samo ZDA in ZSSR porabita svojih 250 milijard in drugič, med ZDA in ZSSR po obetih pred dobrimi desetimi leti ni prišlo do pomembnejših gospodarskih povezav.

Prevedeno na evropske razmere pomeni to, da kakih 80 milijard stroškov za orožje, ki odpadejo na ostale evropske države in Kanado, hudo obremenjuje gospodarstva na Vzhodu in na Zahodu (in seveda tudi pri nevtralnih in neuvrščenih), zaostrovanje odnosov med velikima pa nikakor ne koristi trgovinski menjavi med evropskimi državami na obeh straneh, ki je vredna čez 50 milijard dolarjev.

Evropa, od energetske krize sem ujeta v hujše ali milejše škripce gospodarskih težav, ne na tej ne na oni strani nima interesa za zaostrovanje nasprotij, kar bi bilo lahko (ali celo bo) hrabrilno za oživitev helsinškega procesa.

Toda dokler ZSSR smatra, da lahko le z izenačenjem v moči orožja ali celo s premočjo zagotovi svoje mesto (kakor ga vidi kot nosilka »realnega socializma« v svetovnem merilu), ali dokler ZDA sodijo, da ravno izdatki za oborožitev lahko izčrpajo gospodarski potencial rivala na tej strani Atlantika in ga (kot »varuh svobodnega sveta«) spravijo kot državo in kot družbeni vzorec v podrejen položaj, ostaja tudi helsinški proces ukleščen v primež blokovskega tekmovanja.

Notranje težave prve vrste v sistemu »realnega socializma«, ki so občutne tudi v širši periferiji sovjetske sfere vpliva, tja do Afrike, nedvomno povezane s posledicami Afganistana, nujno sprožajo v Moskvi obrambne mehanizme zoper tisto, čemur pravi Leonid Brežnjev »poskusi spremeniti madridski sestanek konference o varnosti in sodelovanju v Evropi v propagandni forum«.

Ta »propagandni forum« naj bi bila – in tudi je – ameriška namera izpostaviti nasprotno stran »temeljitemu pregledu uresničevanja sklepov helsinške listine«, s posebnim ozirom na kršenje človekovih pravic, povezano (na podlagi Afganistana) z obtožbo o kršitvi najmanj osmih od desetih načel o odnosih med državami, zapisanih v sklepni listini.

Hkrati pa ameriška stran razglaša poglavitni sovjetski pogoj za madridski sestanek, sklic evropske konference o razorožitvi v okviru KVSE (tako dosedanji šef ameriške delegacije Kampelman), za »čisto propagandno potezo, ki naj podpre njihove politične cilje v Evropi«, sprostitev sil pred naraščajočo »grožnjo na vzhodu« (s čimer misli na Kitajsko).

Nedvomno je, da ameriški interregnum, ki bo trajal do 21. januarja, dokler ne prevzame oblasti Ronald Reagan, vnaša negotovost glede politike novega predsednika, ki z ostrimi izjavami med volilno kampanjo ni skoparil. Toda – in tega ne kaže spregledati – prvi stik z novo administracijo je bil vzpostavljen na svojevrsten način: z udeležbo Reaganovih svetovalcev Nixona in Kissingerja na sicer bojkotiranem sprejemu ob obletnici Oktobra na sovjetskem veleposlaništvu v Washingtonu...

Morebiti ima »Pravda« prav, ko piše, da se v Madridu prepirajo okrog tretjerazrednih vprašanj, da »nekatere države NATO delajo proceduralne manevre«, ki onemogočajo normalen potek sestanka. Toda ti proceduralni manevri – manevrira pa tudi Vzhod – niso nič novega: vse to smo že doživeli.

Toda tokrat je nekoliko drugače: v nasprotju s splošnim pričakovanjem, da bo kot vselej doslej v zadnjem hipu prišlo do kompromisa, so se v Madridu stališča zakrknila. Dilema »pogled nazaj v uresničevanje listine »zoper« pogled naprej, v nove ukrepe za okrepitev varnosti, sodelovanja in popuščanja napetosti v Evropi« je le zaslon, za katerim se skriva vse, kar smo poskušali nakazati o odnosih med supersilama, ti pa so ta trenutek na doslej najnižnji stopnji in – tega vtisa se je težko otresti – otipavanja med moskovsko ekipo in novim moštvom v Washingtonu, prehod na neko drugačno kakovost odnosov od dosedanjih.

Stanje je bizarno: skupina za dnevni red se poti pod pezo roka oseminštiridesetih ur, medtem pa že teče ena od točk dnevnega reda, ki ga še ni: govori šefov delegacij. Če so 10. novembra uro ustavili, tečeta zdaj dve uri hkrati.

In če delovna skupina ne uspe sestaviti dnevnega reda? Po enih naj bi se sestanek nadaljeval brez določenih pravil, za druge je dnevni red nujen pogoj za nadaljevanje dela. Obstaja še tretja, odložitev »sine die«, do nadaljnjega.

To je izbira, ki vzbuja strah. A vendar – ali si veliki sili celo v tem trenutku in ravno zaradi tega trenutka lahko zapreta še ta vrata, ki bi jih bilo pozneje zelo težko odpreti?

Jaka Štular

Štiri nove dvorane: nov obraz kulture
Tema tedna: Kulturni dom Ivana Cankarja
Poštni predal 29 • 18

Kooperacije vse prepogosto krinka za klasičen uvoz
Okrogla miza: Izvoz na francoski trg 20

Vladimir Klemenčič
V prihodnje nekaj počasnejši, a kvalitetnejši razvoj
Aktualen pogovor 21

Andrej Inkret
Ivan Jerman
Portret tedna 21

Vlado Jarc
Lenin za današnjo rabo
ZSSR in sindikati

Ilija Marinković
Visoka stopnja razredne in etične solidarnosti
Poljski sindikat 22

Tit Doberšek
Suverenost se ne žrtvuje za prijateljstvo
Pogovor z Robertom Mugabejem 23

J. J. Servan-Schreiber
Presenečenje iz Libije
»Svetovni izziv«

Marjan Tepina
Investicije iz kabinetov in predalov čimprej v javnost
Zakonodajne dileme prostorskega planiranja in urbanizma 24

Stojan Pretnar
Bo novi zakon konec konvencijske patentne zaščite?
Izumi in tehnične izboljšave 25

Dragica Bošnjak
Moj otrok, da bi se mešal s »tistimi«?
Otroci z motnjami v razvoju 26

Vesna Marinčič
Kam z ljudmi, ki imajo še na pretek moči?
Raziskava o upokojencih

Sergej Bubnov
Stavbe brez nosilnih železobetonskih zidov ne zdržijo
Opomin alžirskega potresa 27

Artur Rubinstein
»Sram bi me bilo v revni obleki«
Spomini

Alain Clément
Reagan je bolj umerjen v akcijah kot v govorih
Iz tujega tiska 28

Jug Grizelj
»To je fakulteta – ne socialistična zveza«
Od sobote do sobote

Silvestra Rogelj
Kri pa kar teče v kanale...
Predelava odpadnih snovi 29

Telo prepoznava »svoje« celice in jih ločuje od »sovražnih«
Letošnji nobelovci za medicino 31

Bo delavec za strojem res zmogel sam oblikovati in dograjevati sistem delitve po delu?
Anketa: Družbeni dogovor o nagrajevanju dela 32

poštni predal 29

Delo, 11. oktobra

Kritik je sodnik in sodnika brez načel in zakonov ne more biti

Misli, ki jih je v svojem pogovoru – pod naslovom Kritik je sodnik in sodnika brez načel in zakonov ne more biti, je bil objavljen v sobotni prilogi Dela 11. oktobra 1980 – razgrnil pred sežanskim občinstvom Josip Vidmar, nikakor niso nove, saj jih je njihov avtor izrekel ali zapisal že ob številnih drugih priložnostih. Jasno mi je, da takšnega priložnostnega pogovora ni mogoče ocenjevati z enako resnostjo, kot če bi šlo za kakšno strnjeno razpravo ali članek, pa se mi vendarle zdi, tako zaradi objave v Delu kakor tudi zaradi Vidmarjevega položaja v slovenskem javnem in kulturno političnem življenju, potrebno opozoriti na nekatere njegove ugotovitve in trditve, ki potrebujejo kritično dopolnilo.

Omejil se bom predvsem na tri sklope vprašanj, ki jih načenja Vidmar in ki so med seboj kar najtesneje povezani, nanašajo pa se na sodobno slovensko literaturo in umetnost, na literarno kritiko in na pobudo za novo kulturno revijo.

Vidmar ugotavlja, da je njegov pogled na stanje v povojni slovenski literaturi »žalosten«. To svoje videnje pa dopolni z naslednjimi besedami: »In taka se mi zdi tudi literatura. Skoraj vsa. Nekaj imen je, ki jih je treba izvzeti. Vendar pa mi, ki smo bili razvajeni, da smo vsako leto dobili na mizo enega Cankarja, vsakih pet let novega Župančiča, seveda težko prenašamo to umsko in duhovno sušo v naši literaturi.«

Ta izjava vsekakor terja od nas, da se ji posvetimo z vso potrebno skrbjo, pa ne zato, da bi Vidmarju dokazovali, kako je ta literatura vendarle vredna neprimerno več, kot ji je pripravljen priznati on, pač pa zato, ker je treba osvetliti širši zgodovinski pomen, kakršen je zajet v njegovi izjavi in zadeva tudi samo misel, iz katere je ta izjava izšla.

Če je res, kar trdi Vidmar, potem se je najbrž treba najprej vprašati o vzrokih za takšno žalostno stanje v naši literaturi, ki pa, sledeč Vidmarjevim besedam, vendarle spet ni tako do kraja brezupno, če so tu tudi izjeme, ki potrjujejo splošno pravilo. Ali se je v skladu s to mislijo mogoče izogniti domnevi, da šta bila v preteklosti tudi Cankar in Župančič takšni izjemi?

Torej se nam kot temeljno vodilo Vidmarjeve misli o slovenski literaturi razkriva »dialektika« splošnega pravila in izjem. Vendar pa si moramo, preden nam bo mogoče razjasniti pomen tega odnosa, odgovoriti na vprašanje, kaj je pravzaprav splošno pravilo današnje slovenske literature, če gledamo nanjo z Vidmarjevimi očmi. Osnovna njegova ugotovitev, ki opredeljuje obči položaj te literature, je ta, da v njej nastopajo ljudje, ki »nimajo velikih koncepcij, nimajo velikih teženj, niso zmožni takšnega ali drugačnega pomembnega iskanja«. Dalje ljudje, ki jih »današnja anarhija odnaša, da pišejo stvari, ki so zelo težko razumljive ali pa ki so za veliko ljudi sploh nerazumljive«, saj da so »slabo izražene oziroma izražene v jeziku, ki je neprecizen in ki ne pove direktno tistega, kar avtor čuti, temveč je vse v oblakih, v nekih modernih frazah, manjka pristnega, jasnega izraza«.

Na las podobne oznake srečamo tudi v sočasni kritiki Cankarjevih in Župančičevih knjig, kar Vidmarju prav gotovo ni neznano, zato jih ne kaže ponavljati. Govori pa to dejstvo seveda o posebni, problematični usodi sleherne produktivne umetnosti, dokler ta ni kanonizirana in s tem prilagojena zdravemu razumu, ki umetnost pač potrebuje, da ob njej preverja in dokazuje svoje zdravje. To antagonistično razmerje med umetnostjo oziroma literaturo in razumom pa nikakor ni iznajdba modernega časa, marveč se v zdaj bolj zdaj manj radikalni podobi vleče od antike do današnjih dni.

Odkar je Platon v evropski zavesti vzpostavil literaturo kot samostojen fenomen, od takrat naprej se namreč ta postavlja razumu na pot kot problem. O tem govori že Aristotel, ki razpravlja o enigmatični naravi pesniške umetnosti, in o tem je beseda tudi v vseh kasnejših poetikah, ki skušajo ta problem razreševati na tak ali drugačen normativen način.

Vidmar to prastaro napeto razmerje med razumom in literaturo, iz katerega so se v preteklosti porodile in se dandanes celo v čedalje večji množini porajajo ne samo filozofske in literarno teoretične, marveč tudi avtopoetske interpretacije, razrešuje na hudo preprost način. To razmerje se mu namreč ne zastavlja kot problem, ki neizogibno opredeljuje in problematizira tudi njegovo lastno misel o sodobni slovenski in tudi svetovni literaturi, marveč je zanj značilna tista subjektivistična enostranost, ki v imenu razuma, s kakršnim pač razpolaga, lahko brez pridržkov razglaša »umsko in duhovno sušo v naši literaturi«. To pa seveda pomeni, da se tako opredeljenega razuma opisana »suša«, ki ga obdaja, očitno sploh ne dotika, saj se, kot je videti, razgrinja zunaj njega in mimo njega. Ker pa vemo, da sta sleherni razum in njegova misel dialektično povezana s pojavi, o katerih izrekata svoje sodbe in spoznanja, seveda ni mogoče pristati na to njuno subjektivistično samozadostnost, ampak si moramo takoj zastaviti naslednje vprašanje: Ali ni »umska in duhovna suša«, ki jo Vidmar vidi v sodobni slovenski literaturi, predvsem posledica in izraz njegovega lastnega gledanja? Na to vprašanje nam pritrdilno odgovarja kar sam, ko govori o svojem pogledu nanjo, saj pravi: »Ta moj pogled je žalosten. In taka se mi zdi tudi literatura.« Torej pripada umska in duhovna suša naše literature tudi misli, ki je spodbudila to oznako.

Če pa je tako, potem je seveda razumljivo, da se Vidmarjevemu žalostnemu pogledu na sodobno literaturo izmikajo vsi tisti pojavi, ob katerih bi se mu razkrila pravkar opisana resnica njegove misli, kar z drugimi besedami povedano pomeni, da se mu literatura ne kaže in se mu tudi ne more kazati kot odprt problem, ki bi produktivno vznemirjal njegovo zavest, ker bi sicer česa takega o njej sploh ne mogel izreči.

Današnja slovenska književna kritika, kolikor se ji literatura zastavlja kot takšen živ in tudi njo samo opredeljujoč problem, čeprav se metodološko lahko zelo razlikuje med sabo, ima prav zaradi tega, ker skuša vztrajati v krogu platonistične problematičnosti literature in tudi same misli o njej, torej znotraj njene zgodovinske usode, nenehoma opraviti tudi s premislekom o lastni subjektivistični naravnanosti. Ravno s tem pa se edino lahko izogne vnaprejšnji omrtvičenosti svojih spoznanj in absolutizaciji svojih sodb. Zakaj resnica je, da odsotnost takšnega samopremisleka pomeni tudi konec žive kritične misli, s tem pa seveda tudi napetega, dejavnega in zato spremenljivega razmerja med literaturo in zavestjo o njej. Dokler je v tem razmerju navzoča ta živost, dotlej je seveda več kot absurdno govoriti o nihilistični usmerjenosti literarne kritike, kot je to v obravnavanem pogovoru storil Josip Vidmar.

Nasprotno pa se je treba vprašati, kaj in kako je pravzaprav s tisto kritično zavestjo o literaturi, ki jo za svojo razglaša Vidmar. Najbolj jasno je opisana v tistih stavkih iz tega pogovora, kjer je govor o kritiku in njegovi sodniški vlogi. Takole se glasijo: »Kritik je sodnik in sodnika brez načel in brez zakonov ne more biti. Ne vztrajam na tem, da ima umetnost striktne zakone, ampak neka principialna dejstva pa v umetnosti vsepovsod eksistirajo in tem dejstvom mora umetniška produkcija odgovarjati. Če tega ni, potem jo je treba zavreči.«

Kritik je potemtakem sodni uradnik v ustanovi, ki se ji pravi umetnost. Imeti mora načela in zakone oziroma »neka principialna dejstva«, ki mu jih daje v roke umetnost. V njihovem imenu nato razsoja o »umetniški produkciji«. Če se ta ne skladа z načeli in zakoni umetnosti, jo je treba zavreči«. Hkrati pa izvemo tudi to, da vsa ta načela in zakoni ne kažejo posebno izrazitega nagnjenja k striktnosti.

Kaj sledi iz tako postavljenega odnosa med kritikom in umetnostjo? Predvsem je jasno to, da kritik sodi o umetnosti z načeli in zakoni, ki so imanentni njej sami, kar kajpada pomeni, da mora ta načela najprej odkriti in jih izpostaviti, saj šele nato z njimi lahko meri umetniško produkcijo. Tu pa se seveda stvar vsaj dvakrat zaplete. Najprej s tem, da so ta načela in zakoni a limine odvisni od kritikovega pogleda na umetnost, kajti ta jih sama na sebi ne more razkrivati in še manj sama po sebi meriti umetniško produkcijo, pač pa to počne kritik, ki ta svoj pogled istoveti z njenimi splošnimi načeli in zakoni. Toda umetnost je na moč muhast delodajalec, saj ne daje kritiku v roke nobenega trdnega, striktnega in dokončno veljavnega kriterija, ker bi potem pač ne bila več živa umetnost, zato se kritik v svoji sodbi o njej lahko opira le na »neka principialna dejstva«, pri čemer pa je najbrž jasno, da so tudi ta »dejstva« v skladu z njeno izmuzljivo, problematično, neznanstveno naravo, ki jo je prevzela nase, brž ko se je v evropski zavesti sploh konstituirala kot umetnost. Z drugimi besedami povedano: umetnost kot umetnost je zgodovinski pojav in vse njene konkretne emanacije prav tako, zato se tudi »dejstva«, ki določajo način njene eksistence, historično nenehoma spreminjajo. Iz tega pa seveda sledi drugi zaplet. Ker umetnost zaradi svoje pravkar opisane narave ne more ponuditi kritiku nobenega trdnega in končno veljavnega »dejstva«, na katerega bi lahko oprl svojo sodbo o njej, je seveda ta v prav tako problematičnem položaju kot ona sama, pa če si to hoče priznati ali ne. Vidmar si tega kajpada noče priznati: sklicuje se na načela in zakone umetnosti, v imenu katerih sodi o njej. Tu pa imamo opraviti s paradoksom, v luči katerega se kritikova sodniška vloga razodeva kot zelo dvomljiva zadeva. Tisto, kar daje kritiku njegovo principialno trdnost, namreč ne morejo biti načela in zakoni umetnosti, ki je zgodovinsko spremenljiva, saj jo določajo zmerom novi umetniški fenomeni, marveč je to lahko le njegova ideja o umetnosti kot večni, nadzgodovinski, transcendentni kategoriji. Brž ko pa je tako, se že znajdemo v čistem platonizmu, ki se izraža v tem, da kritik tega svojega položaja ne problematizira, ampak se mu zdi samoumeven in edino ustrezen. Posledice, ki izvirajo iz takšnega pogleda na umetnost, pa so, kot vemo, zelo daljnosežne. Samo iz takšne kritične opredeljenosti je namreč v imenu lastne ideje o umetnosti obsojati in zavračati konkretno, živo, oprijemljivo umetnost. Ali z drugimi besedami rečeno: če umetniški fenomeni oziroma »umetniška produkcija« ne »odgovarja« (ne posnema) kritikove ideje o umetnosti, jo je po Vidmarjevih besedah »treba zavreči«. To se je v zgodovini umetnosti v imenu takšne ali drugačne ideje o njej in v skladu z večjo ali manjšo družbeno politično močjo te ideje, zdaj v bolj in zdaj v

Nadaljevanje na 30. strani

Tema tedna

Štiri nove dvorane: nov obraz kulture

Kulturna hiša, poimenovana po velikem slovenskem pisatelju, bo zaživela kot ustanova 21. stoletja

Na zunaj je zgradba »Kulturni dom Ivan Cankar«, ki se je je že oprijelo kar ime Cankarjev dom, videti dokaj skromna, s sorazmerno malo arhitektonske zahtevnosti in izzivalnosti. Vsa čepi vkleščena med stolpnici Iskre in Ljubljanske banke ter zgradbe na Erjavčevi cesti in torej ne daje vtisa o reprezentančnem kulturnem domu Ljubljane in Slovenije. Tako, kot rečeno, na zunaj, če KD IC gledate izpod, denimo, napušča bančne palače; in tako je verjetno tudi zato, ker nova hiša še nima pravega pročelja, saj jo te dni še vedno oblačijo v bel marmor in steklo.

Toda vse to je »videz«, vnanja podoba. Če stopite skozi vrata, tista, ki se odpirajo pri banki, se mahoma znajdete v razsežni, visoki, podolgovati in bleščeči notranjščini vsaj enega dela tega velikanskega objekta, o katerem naj takoj zapišemo, da ima znotraj svojega betonskega telesa nad 700 najrazličnejših prostorov. Stopite torej s Cankarjeve ploščadi v sprejemno dvorano, ki je bila dokončana pred okoli mesecem dni in v njej izmed tapiserij jugoslovanskih ustvarjalcev manjka samo še tapiserija pokojnega Petra Lubarde. Ko tako rekoč še s praga tega vhoda pogled naširoma zajame vse njeno prostornino, je mahoma jasno, da je oziroma bo KD IC daleč več, kot ta hip zunaj obeta, kajti poleg bogastva prostora, s katerim tu, v avli, ni bilo stiskaštva, je fina in precizna tudi izdelava, bodisi tapiserij bodisi velikih srebrnih lestencev, marmornatih tal (hotaveljski marmor) ali klopi ob steni. Daleč nasproti tega vhoda je skozi še nedokončan – po prvotnem načrtu – glavni vhod mogoče videti skoraj vse do Prešernove ceste. Blizu tega glavnega »portala« pred Kidričevim spomenikom, sistema velikih steklenih vrat, je tudi garderobni prostor, od njega pa v podzemlje peljejo stopnice, ki vodijo v širen, dolg spodnji hodnik, iz katerega (bo) je mogoče priti v veliko dvorano, ki še ni končana, in po nadaljnjih hodniških poteh v tri druge dvorane, ki so praktično »izdelane«, saj so bile (no, razen male dvorane) že v javni uporabi: v areno (255 sedežev) in srednjo (768 sedežev) ter malo dvorano (270 mest), pa seveda v druge prostore, kot sta dve prav tako končani sejni sobi s po 60 sedežev.

Ko človek tako premeri in si od grobega kolosa odšteje v spomin te artificialne deleže, lahko brez nadaljnjega ugotovi: tu raste in se ponuja v kulturno izrabo, bržkone pa tudi v vse tisto, kar je predvideno, nekaj popolnoma novega: ti bleščeči hodniki, izmed katerih vzbuja pomisleke le ta nizki, kletni hodnik, in dvorane z domala vsakršno koristno opremo že tako rekoč ustvarjajo posebno doživetje, ki »kliče« po svoji koncertni, dramski, baletni itd. dopolnitvi neke posebne vrste. V tem je v resnici tudi bil eden glavnih namenov zidave KD IC – omogočiti modernejšo prezentacijo kulturnih stvaritev, znova – da se tako reče – evropeizirati materialno plat kulturne ponudbe v Ljubljani in Sloveniji. Ob to misel se potlej razvrščajo še vse tiste, ki so bile v zvezi s KD IC že zdavnaj zapisane in preverjene v javnosti, od tiste, da je treba z njim razširiti dostop do kulturnega življenja delovnim ljudem vse Slovenije, do one, ki govori o novem izzivu kulturnim ustvarjalcem v Ljubljani, oziroma kar v vsej Sloveniji.

Pravzaprav je izmed osrednjih kulturi namenjenih prostorov zdaj v živahni gradnji samo še velika dvorana s 1.500 sedeži (možnost do 2.000). Kajpa, pridružil se bo KD IC še Iskrin prizidek z dvonamensko dvorano, in tako bo vseh pet dvoran za 4.300 obiskovalcev imelo na voljo tudi toliko sedežev. To pa je že številka, ki zadovoljuje materialne potrebe, izhajajoče iz spoznanja, da je kulturna dejavnost vse pomembnejša partnerica vsakdanjika, se pravi njegovega človeka-samoupravljalca.

Zidava tako velike stavbe, kakršne v kulturne namene v slovenski zgodovini še ni bilo, je kajpada tudi finančno silno zahtevna reč. Gmotno podlago za to ustvarja družbeni dogovor, ki je bil podpisan decembra leta 1977, podpisniki pa so: izvršni svet skupščine SRS, izvršni svet skupščine mesta Ljubljane, izvršni sveti vseh petih ljubljanskih občinskih skupščin, predsedstvo RK ZSDL Slovenije, predsedstvo MK SZDL Ljubljana, Gospodarska zbornica Slovenije, Kulturna skupnost Slovenije, Ljubljanska kulturna skupnost, RTV Ljubljana, Ljubljanska banka, Iskra – združeno podjetje elektronske industrije, SOZD Emona Ljubljana, Investicijski zavod za izgradnjo Trga revolucije v Ljubljani in Podjetje za PTT promet v Ljubljani. Finančna konstrukcija oziroma njihov skupni prispevek, s katerim naj bi KD IC dozidali in opremili, je po najnovejših cenitvah, se pravi izračunih zaradi devalvacije dinarja, 1,227.000.000 din. Vendar morajo to novo vsoto podpisniki še odobriti: seja odbora podpisnikov družbenega dogovora o financiranju in izgradnji KD IC bo ob koncu tega tedna in na njej bodo govorili ravno o tem vprašanju. Sicer pa je razdelitev »deležev« te vsote v odstotkih:

Mesto Ljubljana in ljubljanske občine	45%,
SRS in Kulturna skupnost Slovenije	35%,
Radiotelevizija Ljubljana	7%,
Ljubljanska banka	6%,
Iskra – združeno podjetje elektroindustrije	4%,
SOZD Emona Ljubljana	3%.

Dodati je, da bo za dvonamensko dvorano v Iskrinem prizidku ta delovna organizacija prispevala lastna sredstva, kot tudi PTT za območno telefonsko centralo, ki je v kleti kulturnega doma in bo »dala« 16.000 priključkov. Nemara je zanimivo, da so podpisniki družbenega dogovora do konca avgusta letos zbrali polovico predračunske vrednosti gradnje KD IC, se pravi okoli 606 milijonov dinarjev.

Kulturni dom bo imel 47.621 m² bruto etažnih površin, od katere bodo okoli 10.000 m² površine financirali drugi, torej ne podpisniki družbenega dogovora (npr. prizidek Iskre, zaklonišče, telefonska centrala, restavracija na vrhu zgradbe idr.). »Razrez« površine pa je naslednji:

1. površine, ki jih financ. podpisniki družbenega dog.	38.872 m²
2. dvonamenski prizidek Iskre	4.796 m²
3. zaklonišče	550 m²
4. avtomatska telefonska centrala	1.323 m²
5. poslovni del objekta drugih koristnikov	2.080 m²
SKUPAJ	47.621 m²

Gradnjo KD IC vodi operativni štab, ki je nekak izvršni organ odbora podpisnikov družbenega dogovora. Obstaja že tudi delovna organizacija KD IC v ustanavljanju, strokovna ekipa kulturnega doma, ki bo zanj skrbela oziroma je zelo aktivna tako kar zadeva program kot tekoča naložbena dela. V njej je ta hip zaposlenih 19 ljudi.

Ob okoliščini, da praktično že »delujejo« tri dvorane, je bržkone pomembno, da je strokovna služba kulturnega doma že izoblikovala osnutek kratkoročnega, oziroma srednjeročnega programa delovanja kulturne hiše. V njegovem okviru je predvidenih, načrtovanih obojno število prireditev: kulturnih in kongresnih, ki bodo pomembno zadovoljevale ponudbo te prostorsko orjaške zgradbe. »Scena« teh prireditev, nastopov oz. »terminov« je v tem programu videti takšnale:

Število načrtovanih terminov za kulturno umetniško in kongresno politično dejavnost v obdobju 1981 do 1985

Dejavnost	Rekapitulacija vseh načrtovanih terminov po letih 1981	1982 1985	1983	1984	1985	Skupaj 1981–
Kulturno umetniška dejavnost	175	232	306	396	519	1628
Kongresno politična dejavnost	75	100	131	170	222	698
Skupaj	250	332	437	566	741	2326

O vsem tem je tekel pogovor s člani, da se tako reče, vodstva novega kulturnega hrama: z direktorjem delovne organizacije KD Ivan Cankar v ustanavljanju Mirom Kertom, direktorjem programa Marjanom Javornikom, njegovim namestnikom Igorjem Lampretom in vodjem glasbenega programa Sergejem Dolencem – ljudmi, ki so za svoje delo strokovno usposobljeni, t.j. nedvomno kvalificirani. Iz obširne problematike, ki jo proučujejo, navajamo najprej njihove izkušnje o tem, kako se je izkazalo funkcioniranje dvoran, v katerih so bile javne prireditve, v čem so preizkušene in kaj bo – v grobem – še treba dopolnjevati. Marjan Javornik je med drugim dejal:

»Dvorane pravzaprav še niso končane. Prireditve smo v njih imeli zato, da bi jih tako rekoč, še med gradbeno fazo preverili in ugotovili ali evidentirali nekatere morebiti glavne pomanjkljivosti, da bi jih tako lahko odpravljali po tehnični plati, v tej zvezi pa še natančneje pretresli programe, ki naj bi v bodoče v njih potekali. Številčnost prireditev, ki je bila potrebna, je povzročila tudi nekaj malega zmede. Seveda v javnosti, kajti nastal je občutek, da so dvorane dokončane, da moramo povsem normalno delati. Pri izvajalcih, t.j. nastopajočih pa drugih, se je po drugi strani včasih pojavljal občutek, da so nekatere še nedokončane reči že kar napake ali slabe strani novih prostorov. Treba je povedati, da bomo v naslednjem obdobju, t.j. dveh ali treh mesecih te dvorane finalizirali, tudi z opremo, s tem pa bomo dosegli tudi kvaliteto, o kateri je bil govor v javni razpravi in je seveda temeljna zahteva pri zidavi doma.«

Konkretneje je o teh vprašanjih »finalizacije« govoril Sergej Dolenc: »V srednji dvorani, Linhartovi, je pravzaprav treba skončati še vse. Manjka ji še vsa elektro–akustična oprema, vse naprave za ozvočenje, namestiti je treba snemalne tonske naprave za RTV, montirati kompleten svetlobni park, regulacijske pulte ter jih razporediti... Regulirati je treba stole, uglasiti osnovno razsvetljavo dvorane, opraviti akustične korekture, ki jih še nihče ni opravil, dalje, dopolniti odrsko ploskev in odrsko opremo v smislu preciznega dokončanja, preskrbeti dodatno akustično opremo, kot je npr. akustična školjka za simfonične koncerte, ves sistem zaves in pregrinjal in dokončati tovorno dvigalo. Dalje, treba je finalizirati ves kompleks garderob (narejene so samo za srednjo dvorano). V mali dvorani manjka še celotna akustična obdelava, pa vsa dodatna oprema za gledališko dejavnost (gledališka maska in svetlobni park, regulacija svetlobe, vse ustrezne tehnične kabine). Vsa oprema je v glavnem tu ali pa je naročena in bo prišla v določenem roku, treba jo bo samo namestiti in preizkusiti. V areni gre v bistvu za enake pomanjkljivosti oziroma delo. Končati je treba še vso povezavo dvoran s televizijskimi kabli do priključnih omaric. S tem bo odpadla sedanja improvizacija s kabli pri televizijskih prenosih. Vgraditi je še treba vso interno televizijo, s katero bomo usmerjali in obveščali publiko, prenašali programe v preddverja (»fojerje«) Vse to je tisto, čemur pravimo finalizacija teh treh prostorov...«

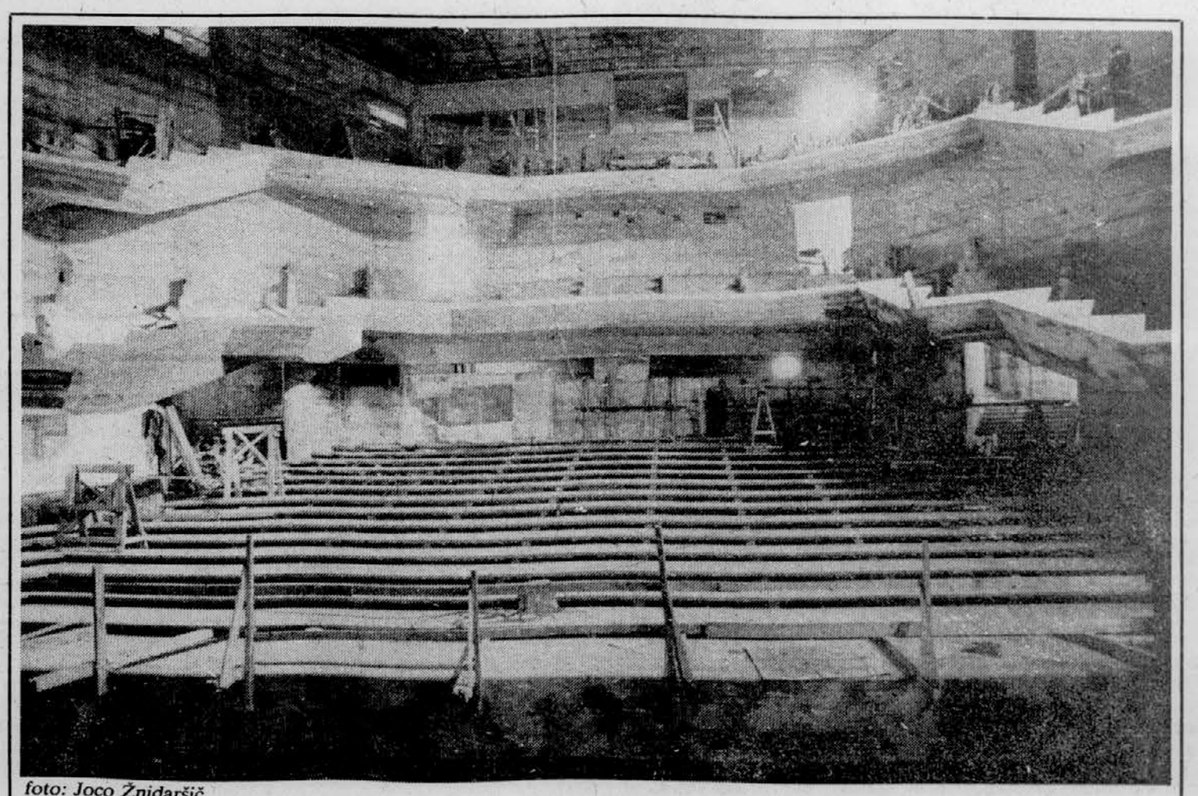

foto: Joco Žnidaršič

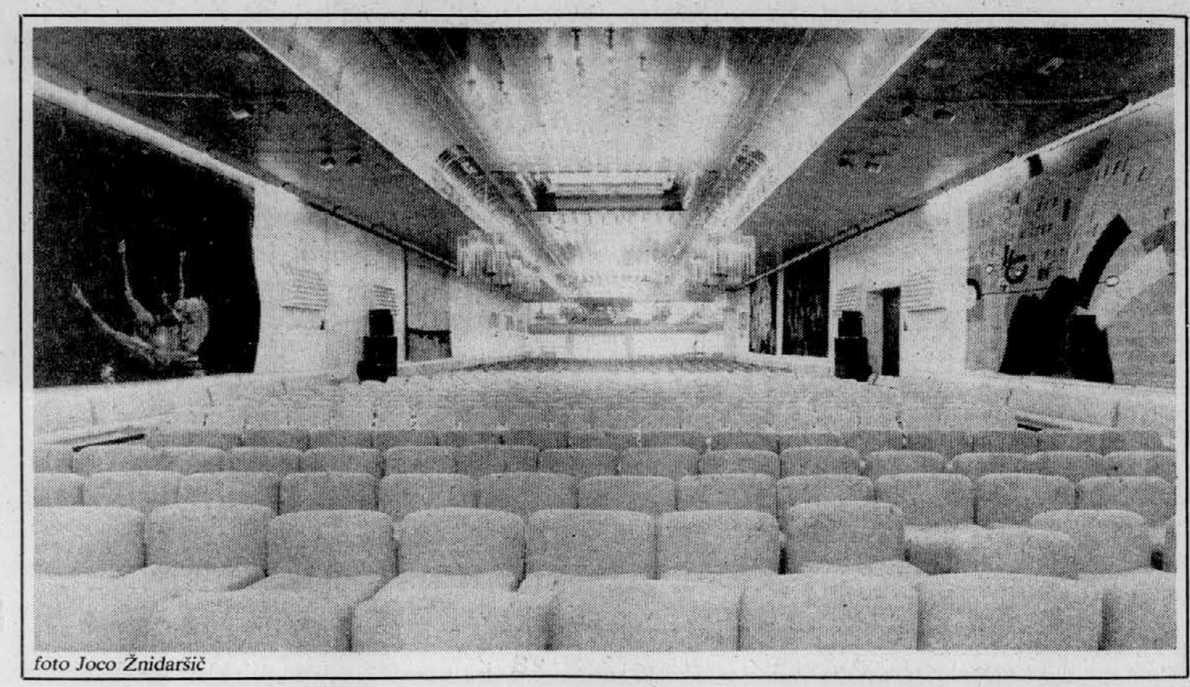

foto Joco Žnidaršič

»Tudi ne smemo pozabiti,« je ob tem dodal Miro Kert, »da celotna likovna ureditev tako zunaj kot zlasti znotraj doma še ni urejena in poskusi so se nanašali tudi na to vprašanje. Preverjali smo, npr., kako se v tem objektu gibljejo množice, obiskovalci, saj smo šele vpričo njih lahko videli, kako bo najbolje mogoče usmerjati publiko in kako obdelati osnovno informacijo. Ravno kongres kirurgov je pokazal, kako se je množica 700 ljudi gibala in zasedala prostore... Zdaj proučujemo, kako najbolje likovno urediti informacije.«

Poskusno obratovanje je torej nekako bilo priložnost, da ljudje do določene mere vplivajo na oblikovanje notranjega videza, celo prostora. Kert je pritrdil: »Seveda. Vplivajo na ureditev notranjega »prometa«, notranje komunikacije... itd. Zaradi velikosti objekta so poskusne prireditve nujno potrebne in jih je treba zavestno pripravljati.« Marjan Javornik pa je pripomnil, da se je npr. pokazalo, da bo vhod v kulturni dom s Trga revolucije, se pravi s Cankarjeve ploščadi, veliko bolj obiskovan, kot je bilo prvotno predvideno.

Kaj se bo zaradi tega moralo spremeniti?

Kert: »Proučiti moramo, ali je recepcijska služba postavljena na pravo mesto; najbrž jo bomo ustrezno premaknili; enako velja za glavne blagajne.«

»Takšne prireditve v času, ko je objekt še v gradnji, imajo preprosto tudi namen na podlagi izkušenj preprečevati morebitne napake, ki bi se nam pozneje maščevale v tehnološkem smislu. Na tej podlagi iščemo rešitve, kako čimbolj racionalno uporabljati dvorane. V programskem smislu pa posamezne žanre nekako preizkušamo, in ti poskusi še niso zaključeni, saj vseh še ni bilo, npr. najbolj zahtevnega, kot je preizkus opere. Vsi žanri bi pač morali biti preizkušeni z vidika tehnične zahtevnosti, notranje organizacije pa tehnologije samega doma,« pravi Igor Lampret.

Poskusno obratovanje doma bo trajalo več let. To pa najbrž ne pomeni, da bo kulturni dom treba ves ta čas tehnično izpopolnjevati?

»Poskusno obratovanje zajema več pojmov,« je dejal Igor Lampret in nato obširneje govoril o njih, rekoč najprej, da bi takšno obratovanje v kulturološkem smislu trajalo deset let. »Potem bi KD IC lahko začel delovati kot ustanova 21. stoletja. Ta dolga desetletna doba seveda ne pomeni neodgovornega igračkanja. Gradbena opredelitev poizkusnega obdobja je seveda drugačna, saj nam gre za kar najhitrejše zaključevanje KD IC, in v to nas ne sili le vsakdanja dražitev materialov in opreme, temveč tudi sam pravni status delovne organizacije v ustanavljanju. Toda ko bodo tri sedanje dvorane npr. tehnično popolno opremljene, bo v njih stekel program, ki ne bo nič »poskusnega«, saj ga bomo izvajali s polno odgovornostjo do publike, programskih zamisli itd. Poseben problem pa bo že hkratno obratovanje vseh prostorov, dostopnost dni, v katerih se bo kaj dogajalo, problem sezon... Teh reči pa ne moremo rešiti čez noč.«

O tem poskusnem obratovanju je Dolenc menil, da se bo v času njegovega trajanja jasno pokazalo, kaj KD IC pomeni v slovenskem kulturnem prostoru, kajti »z otvoritvijo velike dvorane se bo v Ljubljani povečala sedežna ponudba za 108 odstotkov. V sedanjem položaju še niti ni mogoče natančno predvideti, kaj to pomeni v programskem smislu. Toliko več bo najbrž treba pripraviti programov, vendar ni mogoče, da bi kulturna dejavnost zadovoljevala vse kapacitete doma, tako da jo bo nujno treba kombinirati z družbeno in politično dejavnostjo – kot predvideva načrt že od vsega začetka zidave te hiše. Sicer pa je glede poskusnega obratovanja treba dodati, da pri zidavi takšnih dvoran, kot jih imamo pri nas, na podlagi pogovorov s poznavalci drugih podobnih dvoran, traja dopolnjevanje opreme in proučevanje funkcionalnosti itd. povsod še štiri do pet let, potem ko je objekt sezidan. To ne pomeni, da je za to dopolnjevanje treba kar naprej porabljati denar – temveč le, da je marsikaj znotraj objekta treba na novo aranžirati...«

Toda na vprašanje, ali gre pri našem domu za napake, ki jih zdaj kaže še odpraviti, se je odgovor glasil, da seveda ne gre za napake, temveč za vrzeli, ki jih ne more vnaprej predvideti še tako strokovno projektiranje. Povsod po svetu, kjer zidajo podobne hrame, nastajajo. Miro Kert je ob tem problemu spomnil še na to, da poskusno obratovanje zajema tudi nekakšno urjenje ljudi, ki bodo ravnali z moderno tehniko KD Ivan Cankar. »Ne bi se smeli znajti v položaju, v katerem bi imeli končan objekt, dvorane pa tehnološko ne bi bile »sposobne« začeti obratovati. Ta izkušnja nas je vodila v postopno usposabljanje tehnikov in kreiranje programov. Dalje, poskusno obratovanje pomeni tudi da, za npr. areno, poiščemo takšno mesto v mreži ljubljanske oz. slovenske kulturne ponudbe, da se spričo njega nobena kulturna institucija ne bo čutila prizadeta ali ogrožena.«

Ker bo velika dvorana praktično končana konec leta 1981, v začetku 1982, to pomeni, da bo po zaslugi izkušenj z dosedanjimi in poznejšimi akcijami v treh dvoranah in sprejemni »avli« v njej marsikaj dognano že na začetku, se pravi, da bo »odpadel« marsikak preizkus, seveda ne v programskem pogledu.

Velika dvorana bo še zlasti, kot je dejal Marjan Javornik, izziv slovenski kulturi, pa tudi jugoslovanski in zaradi nje bo treba začeti vzpostavljati nove odnose s kulturnimi izvajalci in kulturno tvornostjo nasploh. S svojimi tehničnimi možnostmi, tj. opremo (omenimo 72-registrske orgle, ki so že v izdelavi v ZRN, medtem ko bomo ohišje glasbila izdelali pri Slovenijalesu, mizarska zadruga Vič) bo pač na voljo ustrezen prostor za izredno zahtevne prireditve. V programski zasnovi ima ta dvorana tudi ustrezno velike ambicije. Zaradi tega se bo treba programsko povezovati s podobnimi kulturnimi institucijami v Jugoslaviji, pa tudi drugod.

Kulturni dom kot celota pa bo po vsem tem potreboval desetletno obdobje »poskusnega obratovanja« za to, da bi v tem času poiskal svoje mesto in svojo vlogo v domači in mednarodni, če je tako mogoče zapisati, delitvi dela na kulturnem področju – v dejavnosti, za katero je sezidan, raje zbetoniran, zunaj in znotraj vrhunsko opremljen. Z drugimi besedami, v tem času naj bi si izoblikoval podobo, ki bi ga predstavljala tudi v svetu, pri čemer je naravno, da bi se moral za določene reči tudi špecializirati in biti s tem poseben kulturni dom med kulturnimi domovi v Jugoslaviji in na tujem.

Novo srednjeročno obdobje je Cankarjev dom postavilo pred zlasti zahtevno nalogo: oblikovanje programa v naslednjih petih letih. Ne le, da je ta načrt, kot že rečeno, izdelan, temveč je tudi gmotno »ovrednoten«: drugače rečeno, izračunali so, koliko sredstev bi za prireditev potrebovali vsako leto in kako bi jih zbirali.

Za uvod v to ovrednotenje pa je treba poudariti, da bo »ponudba« kulturnega doma izredno različna: v njem bo, kot izhaja že iz dokumenta *Temelji programa Cankarjevega doma* iz junija tega leta, kar več kot 30 različnih zvrsti prireditev in nastopov kulturnega ter kongresnega in političnega značaja. Kaj vse bi »utegnil« zajeti kulturni program? Se pravi, kateri »žanri« bi se v njem dogajali? V omenjenem dokumentu je govor o koncertni, operni, plesni, gledališki, lutkovni, likovni in filmski dejavnosti, konkretneje o vrhunsko pripravljenih in v rednih terminih ponavljajočih se prikazih slovenske dramske, slikarske, arhitekturne, glasbene itd. dejavnosti, prikazi, ki naj bi bili »železno informacijsko jedro« v programu. Poleg tega naj bi v domu tekle »nepretrgane verige predavanj o najbolj aktualnih pojavih v literaturi, glasbi, slikarstvu, urbanizmu, filozofiji, celo o kulturnem športu... Ali pa teden sodobne slovenske poezije s predavanji in nastopi ali predstavitvami urbanističnih zasnov slovenskih mest,« dalje, »vse inavguracije izvirnih slovenskih filmov naj bi bile tu, slovenske kulturne inštitucije naj bi po svoji moralni presoji za podobno inavguriranje določale samo najboljše. Plenum slovenskih kulturnih delavcev bi moral v Cankarjevem domu imeti svoja zasedanja. Podelitev Prešernovih nagrad naj bi se razširila v vsakoletno tedensko ali še razsežnejše prikazovanje nagrajenih dosežkov...; ob uveljavljenem grafičnem bienalu bi nemara kazalo kreirati še kakšno evropsko in svetovno tehtno prireditev.« Samo po sebi se razume, da se bo k vsemu temu ob drugem pridružila npr. lutkovna aktivnost, za katero je namenjena predvsem mala dvorana, pa seveda vse tiste številne koncertne prireditve, bodisi slovenskih, jugoslovanskih ali tujih glasbenih teles in posameznikov, za katere bo ustrezala zlasti velika dvorana.

Navedeni dokument vsebuje tudi nadrobnejšo vsebinsko obdelavo programa kongresnega in družbeno-političnega značaja. Ta dejavnost bi obsegala »pridobivanje in organiziranje naslednjih prireditev, proslav:

mednarodni kongresi,
državni kongresi,
strokovna posvetovanja,
mednarodni in domači seminarji,
poslovna srečanja raznih mednarodnih in domačih podjetij,
proslave (1. maj, 9. maj, Dan mladosti, Dan JLA, Dan republike...),
simpoziji,
posveti,
slovesne seje delavskih svetov,
partijski kongresi,
sindikalni kongresi in druge oblike družbeno–političnih prireditev,
mednarodni sestanki ob sejmih,
mednarodni tedni mest,
zasedanja zborov skupščine SRS in SML,
zbori delegatov OZD in drugo.

Vsa ta pisanost in raznovrstnost, seveda pa tudi pogostnost bo možna, ker bodo dvorane glede na svojo večnamembnost pripravljene tako, da bo v domu moč hkrati organizirati več prireditev. Če bo npr. v Ljubljani kongres s 400 ali 500 ljudmi, in to v Cankarjevem domu, bo v njem vzporedno s kongresom zlahka tekla še kulturna prireditev v kateri izmed še nezasedenih dvoran. Še več, poznavalci »kongresnega turizma« pripominjajo, da si je dandanes kongres ali kaj podobnega že težko predstavljati brez sočasne kulturne manifestacije, bodisi koncerta, razstave ali druge igre – in obratno, kulturne brez te dejavnosti, saj tudi kultura ne more brez transfera znanja. In ker v Ljubljani menda zelo primanjkuje primernih lokalov za dejavnost, o kateri je tu govor, zaradi česar stagnira razvoj »kongresnega turizma« (ta pa je v nekem smislu tako rekoč donosen posel), se bo s Cankarjevim domom zapolnila velika in neljuba vrzel. Sicer pa situacijo kaže ilustrirati s temi podatki: v svetu in Evropi dosega kongresna dejavnost 20 – 25–odstotno rast. Leta 1978 je bilo v svetu baje 20.000 takih prireditev z 10 milijoni udeležencev. Napoved za l. 1985 obeta v svetu 100.000 srečanj s 50 milijoni udeležencev. V Jugoslaviji poteka po približnih cenitvah le dva do tri odstotke svetovne kongresne dejavnosti, v sami Sloveniji pa le 0,5 odstotka. Vendar ker v Sloveniji vseh podatkov ne zbirajo v kakem središču, natančnejših tudi ni na voljo. Znane so pa npr. številke oziroma število prireditev in prenočitev, ki jih je od 1975 do vključno 1978 pripravljala ljubljanska kongresna agencija Magistrat: v tem času je število prenočitev poraslo od 9.750 na 12.000. Po vsem videzu se ob vabljivih možnostih »kongresnega turizma« v Ljubljani postavlja na pot njegovemu razmahu velika ovira: slovensko glavno mesto nima zadosti hotelskih ležišč. Tako je bilo treba že nekatere udeležence oktobrskega kongresa kirurgov v Cankarjevem domu vsak dan voziti v Postojno...

Sicer pa poglejmo, kako so v naslednjih letih porazdeljene tako kulturne kot kongresne in politične prireditve in koliko sredstev bo zanje potrebno, kolikšen bo prihodek in odstotek sredstev, ki bodo pritekala s svobodno menjavo dela. Prihodnje leto bi se v Cankarjevem domu predvidoma začelo z naslednjo razpredelnico:

Izračun povračil za opravljene programe storitev za izvajanje dejavnosti oziroma cen posameznih storitev v Cankarjevem domu v letu 1981

Zap. št.	Elementi cene	Kulturna dejavnost 175 terminov		Kongr. in pol. dej. 75 terminov		Skupaj 250 terminov	
		din	%	din	%	din	%
1.	Materialni stroški	55.376.000		6.981.000		62.357.000	44,7
2.	Amortizacija	42.323.267		13.808.388		56.131.655	40,24
3.	Sredstva za zadovoljevanje splošnih potreb	4.260.000		1.420.000		5.680.000	4,07
4.	Sredstva za osebne dohodke in skupno porabo	11.272.496		3,757.500		15.029.996	10,77
5.	Sredstva rezerv (3 + 4) × 1.5%	233.025		77.625		310.650	0,22
6.	Skupaj odhodki (1 do 5)	113.464.788	100	26.044.513	100	139.509.301	100
7.	Prihodek	4.538.592	4	5.990.238	23	10.528.830	7,55
8.	Svobodna menjava dela	108.926.196	96	20.054.275	77	128.980.471	92,45
9.	Udeležba odhodkov v %		85		15		100

Kot je videti, je v tej in naslednji tabeli zajeta tudi amortizacija. Ta je zelo visoka, dasi je izračunana, kakor je razbrati iz materialov, po minimalnih (zakonskih) stopnjah. Ker lahko posebej v začetnem

Ocena povračil za opravljene programe za izvajanje dejavnosti oziroma cen posameznih storitev v Cankarjevem domu v obdobju 1982–1985 (v 000 din)

Zap. št.	Elementi cene	Leto 1982 kultur. dej. 232 termin.		kongr. polit. dej. 100 termin.		skupaj 332 termin.		Leto 1983 Kultur. dej. 306 termin		kongr. polit. dej. 131 termin.		skupaj 437 termin.	
		din	%	din	%	din	%	din	%	din	%	din	%
1.	Materialni stroški	59.758		6.619		66.377	41.01	104.241		15.070		119.311	50.01
2.	Amortizacija	51.047		16.654		67.701	41.84	66.126		21.579		87.705	36.77
3.	Sredstva za zadovoljevanje skupnih potreb	4.728		1.576		6.304	3.90	4.998		1.666		6.664	2.79
4.	Sredstva za osebne dohodke in skupno porabo	15.779		5.230		21.039	13.00	18.311		6.104		24.415	10.23
5.	Sredstva rezerv	308		103		411	0.25	350		117		467	0.20
6.	Skupaj odhodki (1 do 5)	131.620	100	30.212	100	161.832	100	194.026	100	44.536	100	238.562	100
7.	Prihodek	9.213	7	8.459	27	17.672	11	19.403	10	16.924	38	36.327	15
8.	Svobodna menjava dela	122.407	93	21.753	73	144.160	91	174.623	90	27.612	62	202.235	85
9.	Udeležba odhodkov v %	85	–	15	–	100	–	86		14		100	
10.	Indeks odhodkov 100 = 1981					116						171	
11.	Indeks prihodkov 100 = 1981					168						345	
12.	Indeks svobodne menjave dela 100 = 1981					118						157	

Zap. št.	Elementi cene	Leto 1984 kultur. dej. 396 termin.		kongr. polit. dej. 170 termin.		skupaj 566 termin.		Leto 1985 Kultur. dej. 519 termin		kongr. polit. dej. 222 termin.		skupaj 741 termin.	
		din	%	din	%	din	%	din	%	din	%	din	%
1.	Materialni stroški	131.233		20.652		151.885	54.44	161.197		27.108		188.305	58.68
2.	Amortizacija	66.126		21.579		87.705	31.44	66.126		21.579		87.705	27.33
3.	Sredstva za zadovoljevanje skupnih potreb	5.540		1.847		7.387	2.64	5.931		1.977		7.908	2.47
4.	Sredstva za osebne dohodke in skupno porabo	23.606		7.869		31.475	11.28	27.218		9.073		36.291	11.31
5.	Sredstva rezerv	425		142		567	0.20	497		166		663	0.21
6.	Skupaj odhodki (1 do 5)	226.930	100	52.089	100	279.019	100	260.969	100	59.903	100	320.872	100
7.	Prihodek	34.039	15	27.086	52	61.125	22	52.194	20	38.937	65	91.131	28.40
8.	Svobodna menjava	192.891	85	25.003	48	217.894	78	208.775	80	20.966	35	229.741	71.60
9.	Udeležba odhodkov v %		89		11		100		91		9		100
10.	Indeks odhodkov 100 = 1981						200						230
11.	Indeks prihodkov 100 = 1981						581						866
12.	Indeks svobodne menjave dela 100 = 1981						169						178

Kdo vse bi lahko »nastopal« in uprizarjal v Cankarjevem domu?

Znano je, da nobena kulturna ustanova ne bo imela v njem svojega sedeža oziroma »domicila«. Nobena si ga tedaj ne bo mogla ne lastiti ne z njim »razpolagati«; pač pa naj bi obveljal dogovor, da bodo kulturne hiše morale del svojega rednega programa predstavljati v eni izmed dvoran reprezentančne palače. Ob njem bodo predstave, ki jih bodo dajale ustanove in njihovi ansambli iz Slovenije, Jugoslavije ter iz tujine. Med njimi seveda amaterske skupine različnih dejavnosti, s pogojem, da bodo imele dober, kvaliteten program. Kvaliteta je praktično edina omejitev, ki jo izraža dom: slabih stvari ne bo sprejemal. Oboje, del rednega programa in visoka kakovost, naj zagotavlja, da program Cankarjevega doma ne bi bil nekaj naključnega, blizu tistemu, kar se posmehljivo imenuje »sračje gnezdo«. Programski svet v domu bo zato posebno pozornost posvečal načrtovanju v kulturi in tako imel dejavno vlogo pri oblikovanju programa v kulturnem domu. Kulturno–umetniški program bo po sedanjih načrtih sestavljen iz posredovanja že pripravljenih prireditev, iz skupno dogovorjenih, posebej za Cankarjev dom pripravljenih prireditev ter iz posebnih prireditev, katerih organizator, producent ali pobudnik bo Cankarjev dom. Za vsako od teh sestavin bo treba še opredeliti specifične oblike in poti zagotavljanja materialne osnove. Posredovanje pa bo vsebovalo prenos domačih in tujih prireditev, pri čemer bo Cankarjev dom za prenos domačih prireditev, pripravljenih v kulturnih OZD, kulturnih društvih in skupinah zunaj Ljubljane zagotavljal dogovorjena sredstva za odkup in potne stroške. Za prenos prireditev iz tujine, vključno prireditev iz mednarodnih kulturnih konvencij, pa bo Cankarjev dom predložil kulturnim skupnostim srednjeročni program, in vsakoletne programe mednarodnega kulturnega sodelovanja. V Cankarjevem domu tudi menijo, da bi za scenske prireditve, ki bodo skupno dogovorjene (drame, opere, koncerti, balet, recital itd.), skupaj posredovala predlog kulturnim skupnostim izvajalec in Cankarjev dom. Kulturne skupnosti naj bi nato skupni program dohodkovno ovrednotile, pri čemer bi bil izvajalcu zagotovljen prihodek za celotno pripravo nastopa v KD IC, se pravi tudi za izdatke, ki jih bodo kulturne ustanove potrebovale za kakovostno prilagoditev v domu, samemu KD IC pa prihodek za ustrezno število rokov (predstav, koncertov ...). Delavci in delegacije v krajevnih skupnostih in tozdih bodo v svobodni menjavi dela, kjer jim bo celovito predstavljen program Cankarjevega doma, lahko vplivali in odločali o vseh njegovih programskih usmeritvah in sestavinah. Kar pa zadeva vprašanje, od kod vse bodo »prišle« prireditve, je ta čas predvideno, da bi posredovane prireditve bile iz: Ljubljane 45%, Slovenije 20%, Jugoslavije 25%, tujine 10%.

Kakšna je želja ali težnja kulturnih ustanov iz Ljubljane ali drugih krajev Slovenije, da bi svoje prireditve uprizarjale v Cankarjevem domu?

Igor Lampret je navedel ilustrativen zgled: Primorsko dramsko gledališče iz Nove Gorice: že v prvem pogovoru s tem gledališčem, ki doma nima dobrih prostorskih možnosti za nastopanje, so Novogoričani izrazili željo, da bi gostovali v KD IC s svojo igro, pri tem pa pripeljali s sabo tudi svoje občinstvo. Kar pa se tiče glasbene dejavnosti, bo prihodnje leto redna koncertna dejavnost Slovenske filharmonije potekala že v Cankarjevem domu. Usklajalo prireditve in spodbujalo, organiziralo nastope idr. bo strokovno in organizacijsko jedro Cankarjevega doma.

V prihodnjih mesecih bo na pobudo Cankarjevega doma organiziran pogovor s kulturnimi skupnostmi, zlasti z ljubljanskega območja, na katerem bodo razpravljali o poteh in načinih za financiranje vse te njegove bližnje široke dejavnosti, pogovor, ki naj bi dal take rešitve, da zaradi potrebnih sredstev za funkcioniranje Cankarjevega doma ne bi bila prizadeta dosedanja pestrost kulturne dejavnosti. Doseči bi morali, da bi – nasprotno od te »bojazni« – bila le pestrejša in bogatejša.

Vstopnina, eden izmed glavnih virov prihodkov Cankarjevega doma, bo namreč po sedanjih predlogih in razmišljanjih sorazmerno nizka: takšna kot v drugih kulturnih hramih po Ljubljani. V povprečju naj ne bi bila višja od 50 din – seveda je predlog dan glede na sedanje cene. S takšno ceno pri blagajnah je mogoče pričakovati, da ljudi ne bi odvračal od obiska ravno previsok prag vstopnine. Kajpada, privlačnost KD bo v njegovem programu, njegovem pisanem dogajanju, zaradi katerega zdaj predvidevajo, da se število obiskovalcev ne bi smelo zmanjšati tudi po začetnem morebitnem »navdušenju« ob otvoritvi, ampak se postopoma povečevati. Predvidevanja glede publike, ki bi prihajala iz vse Slovenije in kajpak tudi tujine, so nakazana v naslednji tabeli:

Dvorana	Predvideno število obiskovalcev po letih 1981	1982	1983	1984	1985	Skupaj
Velika dvorana	–	9600	24000	36000	57600	127200
Srednja dvorana	18725	22470	26750	32100	39055	139100
Mala dvorana	15680	20384	26432	34272	44576	141344
Arena	14560	18928	24544	31824	41392	131248
Skupaj obisk.	48965	71382	101726	134196	182623	538892

Kot je videti, obiskovalcev ne bo malo. Tega se zavedajo tisti, ki so predvidevanja »konkretizirali«, in med drugim menijo, da bo ena najtežavnejših in najpomembnejših nalog Cankarjevega doma ravno to široko odpiranje vrat občinstvu. A kot poudarjajo omenjeni *Temelji programa*, je CD ne le ljubljanska, temveč vseslovenska nacionalna ustanova, zato bi še posebna skrb morala veljati pridobivanju poleg starega tudi novega občinstva, ki še ni vajeno rednega obiskovanja kulturnih prireditev. Tako bo Cankarjev dom s svojo programsko politiko moral ustvariti pogoje za čim množičnejši obisk, pri čemer pa ne bo smel zniževati kakovostne ravni »ponudenega«. Ob tem se bo tudi moral organizirati za to, da bo njegova strokovna služba uspešno delovala in pritegnila v dom čimveč obiskovalcev iz vse republike: v tem smislu se bo morala lotiti nekaterih tudi novih, sodobnejših organizacijskih prijemov, se povezovati s turistično zvezo (nemara v obliki ali z geslom »turistični in kulturni vikendi«).

»Seveda pa bo uspešnost Cankarjevega doma prav glede obiska odvisna ne le od delavcev v tej hiši, temveč tudi od odnosa celotne slovenske kulturne javnosti do nove ustanove,« je dejal Marjan Javornik, »od tega, ali bodo kulturne hiše Cankarjev dom tretirale kot svojo možnost za boljše delo, pa tudi od tega, ali bodo sredstva javnega obveščanja v začetku in pozneje znala animirati občinstvo za obisk Cankarjevega doma.«

Sicer pa bodo po zdajšnjih ocenah dvorane polno zasedene v letih: velika dvorana l. 1989, srednja dvorana l. 1988, mala dvorana l. 1987, arena l. 1987.

Takšna so nekatera dejstva in otipljivi, za zdaj »materialni, gradbeni« dosežki Kulturnega doma Ivan Cankar, pa seveda konkretni predlogi, kako z njegovo pomočjo doseči oziroma realizirati veliko vizijo o novem kulturnem dogajanju in življenju v Ljubljani in Sloveniji. Vsekakor: kulturno dogajanje bi s tem tako rekoč dobilo novi obraz, saj bi bistveno »zarezalo« in preobrazilo naša pojmovanja pa predstave o kulturi, tako kar zadeva ponudbo kot ceno za to ponudbo. To je vizija, ki se niti ne zdi več daleč: ko bo leta 1982 stekel tudi program v veliki dvorani, se bo ta vizija tako rekoč vsak dan preizkušala in izročala ljudem v sprejem in zavžitek. Za zdaj v veliki dvorani še tečejo velika dela, čeprav je v njej že jasno mogoče razbrati njeno podobo – razsežni oder, pred katerim je pritrjena 40-tonska protipožarna zavesa, pa parter z betoniranimi terasami, na katerih bodo sedeži.

Že spomladi prihodnje leto pa bodo na ploščad med obema stolpičema – bankinim in Iskrinim – postavili velik spomenik Ivana Cankarja, delo akademskega kiparja Slavka Tihca. Postavili ga bodo ob vhodu, ki bo ne glede na prvotno zamisel, da bo glavni portal marmorne palače pred Kidričevem spomenikom ob Prešernovi cesti, postal brškone najbolj priljubljen vhod v Cankarjev dom, ki ga je projektiral naš znani arhitekt Edo Ravnikar.

Jože Horvat

Okrogla miza

Kooperacije vse prepogosto krinka za klasičen uvoz

Izvažamo zato, da bi z uvozom na domačem trgu zaslužili – dinarje (je pokazala večina 29 kooperacijskih pogodb s Francozi)

Med Jugoslavijo in Francijo je bilo po letu 1968 sklenjenih 29 pogodb o kooperaciji in skupnih vlaganjih, torej v okvirih, ki naj bi zagotovili višjo stopnjo gospodarskega sodelovanja. Toda kar 95 odstotkov vrednosti teh pogodb je vezanih na avtomobilsko industrijo. Krog jugoslovanskih delovnih organizacij, ki se vključujejo v francosko tržišče – eno najtežje osvojljivih, a mikavno in nikakor ne zaprto – se zadnje čase celo oži. Izkušnje so tudi pokazale, da zastavljeno sodelovanje ni brez pomanjkljivosti. In medtem ko Francozi kažejo danes za navezovanje stikov več zanimanja kot nekdaj, je naše gospodarstvo – ne sicer vedno po svoji krivdi – v nevarnosti, da na francoskem trgu izgubi celo položaje, ki si jih je utrdilo po dolgih letih naporov in boja s številno, neizprosno konkurenco.

Niti slovensko gospodarstvo ni na francoskem trgu dovolj zasidrano, čeprav je udeležba Slovenije v skupnem jugoslovanskem izvozu v Francijo kar precejšnja (od leta 1972 približno 40 do 50-odstotna). Po zaslugi peščice delovnih organizacij se izvoz količinsko sicer povečuje, a prav nič se ne širi krog izvoznikov. Kje so ovire in kakšen je sploh francoski trg? V dneh, ko je na uradni obisk v Jugoslavijo potoval francoski ministrski predsednik Raymond Barre, smo se o gospodarskih stikih med državama, predvsem pa o kooperacijski obliki sodelovanja, v Parizu pogovarjali z nekaterimi predstavniki slovenskih delovnih organizacij in njihovih francoskih partnerjev. Pogovora so se udeležili **Oskar Hudales,** direktor Gorenje-Pariz, **Jean-Claude Jourdan,** direktor Iskra-France, **Anton Lavtar,** direktor predstavništva Ljubljanske banke v Parizu, **Andreas Poschacher,** direktor v Adria-Caravan France, **Leo Smejkal,** direktor skupnega gospodarskega predstavništva v Parizu, in **Vilko Novak,** dopisnik Dela, ki je zapis pogovora pripravil za objavo.

DELO: Francija se je v svetovni trgovini lani povzpela na tretje mesto, toda jugoslovanski delež je v njeni menjavi neznaten, saj smo kot kupci šele 22. francoski partner, a kot izvozniki celo na 50. mestu. Najbrž bo v sedanjih razmerah gospodarske recesije, ki jo doživlja razviti Zahod, še težje prodreti na ta trg, na katerem je čedalje glasneje slišati geslo »kupujte francosko blago«, oziroma po različici KPF »izdelujemo francosko blago«...

SMEJKAL: Glasno pa velja tudi povedati, da ta trg nikakor ni zaprt. To je res težavno, specifično tržišče, a zelo hvaležno. Na njem bi se mogla pojaviti še mnoga slovenska podjetja, a človek ima občutek, da smo doma nekam zadržani do francoskega trga.

LAVTAR: Francoski trg res ni zaprt, toda zahteva pravilno in prilagojeno politiko proizvodnje in prodaje. Meblo, na primer, ponovno uspešno izvaža spalnice, a vprašajte človeka, ki jih tu prodaja, kako se namuči, preden svojim v lastni tovarni dopove, kakšne spalnice morajo delati, da bodo Francozom všeč.

POSCHACHER: Zakaj se Treski ni posrečilo, da bi s svojimi prikolicami prodrla na francoski trg? Tuje blago mora biti natanko prilagojeno francoskemu okusu. Izvoznik se mora zato opreti na strokovnjaka, ki temeljito pozna področje, kajti prikolica je navsezadnje del bivališča in zato ima okus prebivalcev izredno pomembno vlogo. Francoskih prikolic tudi ni mogoče prodajati v ZRN. Oprema, še zlasti izbira tkanin, barv, pohištva, terja popolno prilagoditev trgu. S prikolicami IMV smo osvojili 13 odstotkov francoskega trga, namesto dosedanjih 13.000 bi jih morali na leto prodati nemara celo 15000, vendar je res, da je tudi na tem področju prišlo do zastoja. Na severu dežele, kjer so tovarne največjih francoskih izdelovalcev počitniških prikolic, odpuščajo delavce, kajti zaradi splošne gospodarske krize prodaja peša.

Z IMV smo torej dosegli velik uspeh, predvsem zato, ker smo izkoristili večjo ali manjšo neorganiziranost domačih proizvajalcev, se znali pravočasno prilagoditi okusu prebivalstva. Toda na lovorikah nihče ne more spati: kar najhitreje bo, na primer, treba zmanjšati težo prikolic, ker se zaradi energetske krize manjša tudi povprečna vlečna moč vozil.

DELO: Novomeški primer nakazuje, da s klasičnim izvozom potrošniškega blaga ni več mogoče računati na dolgoročne uspehe. In vendar mnogi še vedno poskušajo po starem, s tako imenovano agencijsko prodajo...

LAVTAR: Klasični agencijski prodaji je odklenkalo, pravzaprav v Franciji nikoli ni imela pravih možnosti, zlasti ne pri potrošniškem blagu. Ponudba v slabi francoščini, morda celo dopolnjena še s prospektom v kakem drugem jeziku, je lahko naključen začetek enkratne prodaje, če je francoski kupec moral pač zamašiti vrzel, ker so njegovi stalni dobavitelji zatajili. Ponavadi pa že pri prvem vagonu zamujamo z dobavnim rokom zaradi »objektivnih« razlogov, ki so pri nas znani, a ki jih tu ne razumejo. In ko pride do reklamacije, kaj hitro ugotovimo, da nismo mislili na nadomestne dele, na ustrezen servis. Kupec je nezadovoljen in naš prvi izvoz je običajno tudi zadnji. Neko veliko slovensko podjetje je, na primer, napravilo hudo napako, ker se je po dolgih letih iz znane pariške trgovske četrti preselilo v podeželsko mestece. Kupci mu niso sledili, kajti Francoz je vajen, da hodi nakupovat vedno za isti vogal.

HUDALES: Če že začneš z agencijsko prodajo, moraš nadaljevati z nenehno aktivnostjo nekoga, ki trg raziskuje in ki stalno signalizira domov, kaj je treba napraviti. Ta dejavnost pa se ne more ne začeti ne končati z eno samo komercialno akcijo. Prodaja bo tekla samo toliko časa, dokler se ne bo pojavil nekdo drug, ki bo ponudil enak izdelek.

SMEJKAL: Poleg tega francoska posredniška podjetja zahtevajo take provizije, da jih mi ne prenesemo. Sicer pa tako ali tako blago vse prepogosto prodajamo po smešno nizkih cenah.

LAVTAR: In prav zato, ker klasičen izvoz v Francijo nima večjega učinka, so se na tem trgu uveljavile le redke jugoslovanske delovne organizacije, ki sicer na splošno dobro delajo, a z ozkim izborom izdelkov. Poleg tega se njihov krog premalo širi...

SMEJKAL: ...celo oži se! Kajti uvoz je usahnil in kar naenkrat izvoz mnogih naših delovnih organizacij nič več ne zanima!

DELO: Potemtakem se je prav ob zaostrenih pogojih gospodarjenja pokazalo to, kar so mnogi že dolgo trdili: namreč, da je veliko delovnih organizacij izvažalo samo zato, da bi lahko uvažale?

SMEJKAL: Veliko pogodb o kooperaciji je bilo res povsem formalnih: pod krinko kooperacije je potekala čisto navadna menjalna trgovina. In drugič, v mnogih primerih uvoz in izvoz nista bila niti uravnotežena, dogajalo se je, da ni bilo pokritih niti 50 odstotkov uvoza, čeprav je s predpisi zakoličena obvezna menjava v razmerju 1:1. Tretja težava je naš partner, ki gleda na kooperacijo samo kot na možnost, da s svojim blagom prodre na jugoslovanski trg, še zlasti tedaj, kadar sprejmemo uvozne omejitve. Zato je prav danes v Franciji večje zanimanje za kooperacijo kot prej. Toda partnerjeva logika je neizprosna: kooperacija bo zanj ena redkih vrat, ki so še ostala odprta za izvoz. O kakih skupnih vlaganjih pa noče dosti slišati. In nazadnje imamo opraviti še z logiko jugoslovanskega partnerja: za kooperacijo se vname samo zato, da bo mogel uvažati, in sicer za lastne potrebe, za proizvodnjo izdelkov, ki jih bo zato prodajal na domačem trgu. Več pogodb kaže, da smo se za kooperacijo odločili izključno zaradi potreb domačega trga, z osnovno mislijo na dobiček na jugoslovanskem trgu. Sami sebe omejujemo: brž ko delovna organizacija na domačem trgu ne more več povečati prodaje, že ne dviguje več proizvodnje, že pojema njeno navdušenje za kooperacijo s tujim partnerjem.

LAVTAR: Poleg tega se sploh ne zavedamo, kako dobro zna organizirano gospodarstvo, še zlasti če je za nastop na tujih trgih tako centralizirano kot v Franciji, prek svojih institucij, bodisi velikih korporacij, kot so, na primer, Renault, Cresuot–Loire in Alsthom, bodisi prek velikih nacionaliziranih bank pa prek ministrstev analizirati naš položaj in prilagoditi strategijo napada. V vsako dolgoročno kooperacijo, ki jo je z nami sklenila francoska industrija, sta vgrajena izključno komercialni cilj in učinek, in to na kar najdaljše obdobje. Pri tem znajo igrati tudi na to, da naš trg ni enoten, da so v različnih regijah različni pogoji gospodarjenja. Zato Peugeot v Prištini...

SMEJKAL: ... in Citroën spet okrog Zagreba...

LAVTAR: Model sodelovanja, ki so ga Francozi morali sprejeti, skušajo izkoristiti za čim večjo prodajo svojih izdelkov. Zakaj ne dosežemo nobene kooperacije pri izdelkih oziroma programih na tehnološko visoki ravni? Recimo pri izdelavi tehnološke zahtevne opreme? Pa v tistih industrijskih vejah, v katerih so Francozi med vodilnimi: v kemiji, biokemiji, energetiki? Zakaj ne bi Iskra jutri v vrhunski tehnologiji našla skupnega jezika tudi z Matro ali s Thompsonom? Pri taki kooperaciji bi se razmerje 1:1 splačalo.

JOURDAN: Ovire za boljše sodelovanje so na obeh straneh. Industrijske družbe so v Franciji, prvič, drugače organizirane kot, denimo, v ZRN, kjer je vprašanje kooperacije mogoče rešiti hitreje, predvsem zaradi tesnejše povezanosti raznih sektorjev. Primer: naš Thompson ima več kot 50 tovarn, a vsaka je glede nabave materiala samostojna. Povrh francoski industrialci pravijo, da je v Jugoslaviji včasih težko najti partnerja, ki bi bil zagret za sodelovanje, na primer za skupen nastop na kakem tretjem trgu, v Libiji, Senegalu... A če ga tako sodelovanje zanima, tedaj se bo pogosto zataknilo pri cenah in tehničnih rešitvah. In nazadnje, jugoslovanski gospodarski odnosi z nami so še mladi. Iskra, denimo, se je veliko poprej povezala s podjetji v ZRN in tako se nam pogosto dogaja, da zavrne naše ponudbe, ker je že angažirana, denimo, s Siemensom. Thompson in Matra? Francija je v poklicni in vojaški elektroniki zelo močna in zato tuji proizvajalci sem le težko prodrejo. Kooperacija na tem področju je možna le tedaj, če sta partnerja povsem enakopravna, se pravi, če eden od njiju tehnološko ne zaostaja preveč.

LAVTAR: In vendar bi morala Slovenija iskati kooperacijo na taki ravni. Uspehi v avtomobilski industriji so sicer lepi, a navsezadnje bi se morali vprašati, kaj pravzaprav pomeni razvoj avtomobilske industrije za Slovenijo. Ali bomo imeli čez deset let še dovolj lastne delovne sile za tekoče trakove?

SMEJKAL: Večino kooperacijskih programov so nam Francozi »vsilili«, le redkokdaj smo ponudili svoj predlog in zato smo bili že na samem startu v podrejenem položaju. Tuji partner se na nas ne veže tako, da bi bil odvisen od naše proizvodnje, temveč mu je samo do tega, da bi nam čim več prodal, sicer pa nam postavlja vrsto omejitev. Na primer v zvezi z izkoriščanjem licenc. In zgodi se celo, da ima glavno besedo pri izbiri lokacije za tovarno, ki jo gradimo v okviru kooperacije.

JOURDAN: Ali so to sploh prave kooperacije? Nisem prepričan... Po mojem imamo v večini primerov opraviti z vezano trgovino...

SMEJKAL: Najbolj tragična je pri vsem tem igra cen, nikoli si nismo mogli priboriti položaja enakopravnega partnerja. Skratka, teh podrobnosti je toliko, da bi morali o kooperacijah resno razmisliti. Bistveno pa je še tole: doslej so bile skoraj vse kooperacije omejene na področje potrošniškega blaga. Nismo še registrirali take, ki bi bila usmerjena v proizvodnjo opreme, baznih materialov. Skratka , kooperacija je vse preveč zastavljena kot zamenjava za klasičen uvoz.

JOURDAN: Poudaril bi, da je francoski trg močno različen od zahodnonemškega. Osemdeset odstotkov naših industrialcev hoče na tuje čimveč prodati, otepajo se tesnejšega sodelovanja, vrh tega pa dobro veste, kako je francosko tržišče zavarovano: je sicer odprto, vendar mora uvoznik zelo paziti, da ne »pretirava« – Japonci, denimo, v ZRN pridno prodajajo svoje avtomobile, pri nas pa so omejeni na 3 odstotke novih registracij. Zaradi uspeha IMV francoski proizvajalci že godrnjajo...

SMEJKAL: Pri zdajšnjih kooperacijah je nevarno še nekaj: po svoje nam dirigirajo naš razvoj. To ilustrira primer avtomobilske industrije: kooperacija nam je sicer prinesla nove kapacitete, zaposlujemo ljudi, toda v deviznem pogledu imamo opraviti z nekakšno preprosto reprodukcijo – proizvajamo toliko, kolikor bomo nato uvozili, devizni učinek je torej nazadnje enak ničli. Letos se je pokritje s Francijo izboljšalo predvsem po zaslugi večjega izvoza »katric«, in če bi v takem tempu nadaljevali, bi jutri menjavo nemara res zravnali. Toda v bistvu nam ne ostane niti en frank za nakup opreme, tehnologije, kar bomo morali v Franciji prej ali slej kupiti.

DELO: Ali je torej še vzdržno, da se zadovoljimo z razmerjem 1:1?

SMEJKAL: Drugačnemu razmerju se upirajo tako naše delovne organizacije, še bolj pa seveda Francozi, čeprav je v Sloveniji že prišlo do poskusa, da bi uveljavili drugačno razmerje menjave. toda prav primer kooperantov danes kaže, da bomo morali nekatere predpise najbrž spremeniti: IMV in Cimos ne bosta mogla za sto frankov, ki sta jih zaslužila z izvozom, kupovati v tujini samo zase... kajti, ponavljam, vsaka taka kooperacija močno vpliva na naš razvoj. Preprosto zato, ker terja ogromne naložbe, se pravi tudi družbena sredstva, in ne samo, recimo, Cimosova. Ni pa opaziti, da bi tuje družbe za pospeševanje takih kooperacij vlagale svoj kapital. In nazadnje, skoraj vse kooperacije, žal, slonijo na uvoženem reprodukcijskem materialu...

HUDALES: Kooperacija bi morala biti zastavljena tako, da bi pomenila medsebojno proizvodno odvisnost. To je seveda izredno zapleteno, kajti razlike v gospodarskih razmerjih se večajo. Poleg tega je v zadnjem času postala kritična preskrba s surovinami in z osnovnimi proizvodnimi materiali. Zato se moramo zadovoljiti s tako obliko kooperacije, ki je v sedanjih razmerah najlažje izvedljiva. Ko se pogovarjamo s tujim partnerjem, moramo natanko vedeti, kakšne so naše možnosti. Trenutno se mi zdi najpomembnejša oblika kooperacije izmenjava končnih izdelkov, a ne komponent, se pravi, delitev programa v okviru specializacije. Pri izmenjavi sestavnih delov se utegne prvič zgoditi, da bo eden od partnerjev zašel v proizvodne težave, če komponent ne bo dobil pravočasno, in take težave bodo sodelovanje močno ogrozile...

JOURDAN: V naši veji je trenutno takole: nihče noče čakati več kot mesec ali dva, da bi dobil elektronski material. Telefonirajo ti in te vprašajo, ali imaš to ali ono na zalogi... In če blaga nimaš, gredo drugam. Prav zato si je Iskra-France ustvarila velike zaloge. Saj so 20 do 30 odstotkov naših kupcev niti ne ve, da kupujejo jugoslovansko blago, zanima jih samo eno: ali ga bodo takoj dobili ali ne.

HUDALES: Z menjavo sestavnih delov je še ena težava: zelo težko jim je določiti tržno ceno. Naš partner jo določa v primerjavi s ceno komponente, ki jo proizvaja bodisi sam, oziroma kdo drug na njegovem trgu, torej spet v drugačnih gospodarskih razmerah. Jasno je, da bomo v tem primeru skoraj vedno potegnili krajši konec, ker so reprodukcijski materiali pri nas dražji. Če pa imamo opraviti s končnim izdelkom, tedaj smo v enakopravnejšem položaju. Lažje kalkuliramo ceno, kadar ponujamo, denimo, kompleten motor, ker vemo, koliko podoben motor stane na zahodnem trgu in nam partner tedaj ne more natveziti, da smo predragi. Težko pa je ugotoviti pravo ceno sestavnega dela tega motorja – Volkswagen ti ne bo nikoli povedal, koliko ga pravzaprav stane izdelava ojnice. Te cene ni, ta cena na trgu obstaja samo kot cena nadomestnega dela.

DELO: Francoska podjetja se bodo za kooperacijo, v kateri naj bi tekla menjava končnih izdelkov, ki so v proizvodnem programu enega ali drugega partnerja in ki naj bi se dopolnjevali, najbrž težko odločila. Dobro poznajo naše vsakdanje težave, vedo, da se pri nas tekoči trakovi utegnejo ustaviti in da kar naenkrat ne bodo dobili proizvoda, ki ga potrebujejo za dopolnitev svojega programa...

POSCHACHER: Teče že tretji mesec nove sezone, ki se za nas, ki prodajamo počitniške prikolice, začne septembra, a iz novega programa nimamo na voljo niti ene prikolice. Na jugoslovanski meji namreč čakajo deli, ki jih mora IMV uvoziti, da bi prikolice dodelali. Izgubili smo že približno tisoč kupcev, ker je naše prodajno omrežje preprosto brez prikolic. Če bi Jugoslovani na zahodnem trgu radi prodali čim več blaga, tedaj bomo morali čimprej rešiti vprašanje uvoza reprodukcijskega materiala.

JOURDAN: Ker Iskra v svojem proizvodnem programu potrebuje veliko uvoženega materiala, jim ga pošiljamo tudi mi. Toda težave so vse večje: vse predolgo traja, da proizvajalec, pri katerem smo material naročili, dobi plačan račun.

HUDALES: Telefonirajte jutri v Velenje, pa vam bodo povedali, da delavci stojijo križem rok, ker ni kompresorjev iz uvoza, v Franciji pa kupci čakajo na naše hladilnike! Za uveljavljanje na tujem trgu, za utrjevanje že ustaljenih položajev je to, kar se danes dogaja, katastrofalno. Morali bi napraviti vse, da bi izvozniki, ki so že organizirali proizvodnjo in našli prodajne kanale v tujini, brez zatikanja izvažali. Na francoskem trgu utegne pomeniti vsak zastoj konec petletnih naporov. Prvo osvajanje tržišča še zdaleč ni tako težavno kot ponoven boj za izgubljene položeje. Prvič, ponudba je tu izredno velika, in če se samo za hip umakneš, že na tvoje mesto vskoči nekdo drug. In drugič, vsak neuspeh je legitimacija, ki te bo spremljala, dokler boš v Franciji. Tu se o tem več pogovarjajo, kot se mi menimo o drugih, tu se pogovarja in dogovarja celo konkurenca, in če kje zatajiš, že naslednjega dne vsi v tvoji stroki to vedo in ti tudi povedo, da s tabo ne mislijo več imeti opravka. V Franciji je obveščenost izredna, na vseh ravneh, vsi se redno sestajajo, izmenjujejo informacije.

POSCHACHER: Včeraj sem, recimo, kosil v družbi vseh glavnih izdelovalcev prikolic, se pravi v krogu neposredne konkurence...

HUDALES: O posledicah takih izpadov pri nas premalo vemo. Razmišljali smo o tem, kako bi doma na vseh ravneh odločanja ljudi s tem dodobra seznanili. Primer: že dve leti pripravljamo prodajo šestih tipov omaric za cvetje iz proizvodnega programa Gorenja. Ljudje, ki dobro poznajo francoski trg, so dve leti trdo delali, da bi zanje odkrili kak trgovski kanal. V Franciji do šefa nabave v velikih trgovskih organizacijah ne prideš kar tako. Velik uspeh je že, če te je sploh pripravljen sprejeti na pogovor. Čez štirinajst dni nas bo, recimo, sprejel šef nabave enega največjih omrežij blagovnic in že zdaj slavimo, čeprav sploh še ne vemo, ali se bomo kaj zmenili. In tudi če se bomo, bo trajalo še mesece, preden bodo zadeve stekle. Zdaj pa si predstavljajte, da si vse to opravil, in kar naenkrat ne moreš več dobavljati...

POSCHACHER: ...ker ni, recimo, šip za prikolice, ki so iz uvoženega pleksi stekla...

LAVTAR: Mi, ki delamo v bankah, pa vemo, da za devize še vedno kupujemo novo opremo, medtem ko tovarna, ki je že zgrajena, in to pretežno z deviznimi posojili, danes stoji, ker je brez reprodukcijskega materiala. Morali bi se preprosto prešteti, nato pa napraviti prioritetni seznam za nakupe v tujini. In reprodukcijski material ter nadomestni deli za redno vzdrževanje bi morali na sam vrh tega seznama. To je stabilizacijsko, to je tudi protiinflacijsko! Restrikcij ni mogoče vsevprek določati iz pisarne, na pamet. S selektivno uvozno politiko bi morali zagotoviti nemoteno obratovanje že postavljenih kapacitet in uvoza blaga, ki je potrebno za osnovno življenjsko raven.

DELO: Toda tudi tedaj, če odmislimo te specifične trenutne težave s sedanjo obliko, oziroma bolje rečeno vsebino kooperacij, očitno nismo zadovoljni...

LAVTAR: Na kooperacije bi morali gledati v povsem drugi luči, jih iskati v tehnološko višjih sferah. Mi pa se po deset, dvajset let kar zadovoljimo s tem, kar imamo, saj na domačem trgu z izdelki iz kooperacije dosegamo zadovoljiv dohodek. Francozi, denimo, v zadnjem času vlagajo velike študijske napore, da bi proučili, spoznali in uspešno prikrojili svojim željam našo novelirano zakonodajo o kooperacijah, skupnih vlaganjih. Angažirali so eno največjih bank, da je poslala v Jugoslavijo študijsko skupino, ki je na kraju samem pregledala vse kooperacije – dobre, slabe in srednje – kajti ugotovili so, da prihaja obdobje, ko bodo Jugoslovani kupovali manj francoskega blaga in zato iščejo nove poti in možnosti, kako bi v novih razmerah še pospeševali prodajo svojih izdelkov na našem trgu. Pri tem hkrati nenehno izpopolnjujejo in izboljšujejo svoj finančni, kreditni in zavarovalniški instrumentarij.

SMEJKAL: Misliti bi morali na takšne kooperacijske programe, ki bi polagoma postali zamenjava za uvoz, a ne uvoz potrošniškega blaga, temveč uvoz opreme.

LAVTAR: Začeti bi morali s pravilno izbiro kooperacij, a jih potem nadaljevali tako, da bi jih sproti plemenitili z domačim razvojem, dodali čim več svojega... Tako danes delajo vsi razviti, recimo Japonci...

SMEJKAL: ...celo Indijci, Kitajci...

LAVTAR: Slovenci bi morali še posebej misliti na take proizvodne in tehnološke programe, za katere je potrebno manj delavcev. Že danes nam jih primanjkuje v rudarstvu, gradbeništvu, komunali, zdravstvu, celo pri bančnih okencih.

DELO: Izkušnje nekaterih delovnih organizacij, recimo Gorenja, so pokazale, da na francoskem trgu brez začetnih naložb ni mogoče pričakovati trajnejših uspehov. Slišati je, da poskuša prodreti marsikatero jugoslovansko podjetje, vendar mu spodleti, ker v razvoj trga ne more vložiti dovolj sredstev?

SMEJKAL: Rekel bi celo, da jih noče vložiti. In potem mu ne preostane drugega, kot da zelo poceni prodaja. Namesto da bi torej investirali za dražjo prodajo, ukrepamo nasprotno: pojavljamo se občasno in blago, ki pogosto ni slabo, dajemo tako rekoč zastonj. Toda odločitev bi morala biti dolgoročna: ali hočemo prodreti na trg ali ne, ali imamo trden koncept ali pa ga nimamo. Zaradi prodaje po nizkih cenah izgubimo veliko več, kot pa bi nas stale začetne naložbe.

JOURDAN: Kako naj en sam človek, ki v Franciji predstavlja vašo veliko delovno organizacijo EI Niš, zagotovi močan in trajen izvoz?

LAVTAR: Bistveno je tole: francoski trg zahteva, da imaš prodajno mrežo in da nadzoruješ prodajo. Investirati moraš torej v prodajni kanal, kupiti dobro utečeno francosko distribucijsko ali proizvodno podjetje, najeti njihove kadre, tako da ti blago prodajajo Francozi, ti pa, podobno kot Gorenje, vse to prek svojega delegiranega človeka nadzoruješ. Trdim, da je v Franciji to pot, ki zagotavlja trajno in rentabilno izvozno poslovanje. Naše banke bodo morale skupaj z združenim delom v večji meri zagotavljati sredstva za tovrstne naložbe.

JOURDAN: Francoski kupec je pač tak, hoče imeti opravka z rojakom. Vem, da je v ZRN malo drugače... Tu pa ne gre brez močnega predstavništva, skladišč...

SMEJKAL: Vse svetovne firme, tudi evropske, celo neka vzhodnonemška, so na francoskem trgu osnovale lastne organizacije, a ne kakšna mešana podjetja, temveč podjetja, ki imajo status francoskega podjetja, podjetja, ki jih po tukajšnjih zakonih upravlja Francoz.

LAVTAR: Kupiš trgovsko podjetje, utečeno, s tradicijo v svoji stroki, morda ima težave, stane pač milijon frankov, dva, pet, toda to je naložba, ki se v nekaj letih povrne. V Sloveniji je precej delovnih organizacij, ki bi si tako mogle v Franciji zagotoviti francosko distribucijsko mrežo za prodajo svojega blaga. To je gotovo ceneje in manj tvegano, kot pa da v Franciji osnujemo lastno podjetje, pošljemo sem svoje Janeze. Ti v tem okolju niti ne znajo delati, poslovni svet jih noče sprejeti. To bi bili Popaji brez špinače...

HUDALES: Osnovna zamisel Gorenja, zamisel, katere rezultati so zelo otipljivi, je bila – pravočasno spoznati zakonitosti tukajšnjega trga. In ena od zakonitosti v prodaji bele tehnke je tale: ne moreš ponuditi samo enega ali dveh izdelkov, temveč moraš ponudbo zaokrožiti tako, da nastopiš s popolnim asoritmanom. V eni sami proizvodni organizaciji tega ni mogoče vedno izpeljati, zato moraš ponudbo pač dopolniti z drugimi izdelki, bodisi domačimi bodisi tujimi, tako rekoč konkurenčnimi. Gorenje v Franciji torej prodaja tudi izdelke, ki niso narejeni v Gorenju. In prav zaradi take usmeritve je Gorenje postalo poleg avtomobilske industrije največji slovenski izvoznik v Francijo.

DELO: Preučevanje tujega trga je za eno samo delovno organizacijo morda pretežko breme. So v Franciji že bili poskusi, da bi naši izvozniki oziroma kooperanti v ta namen združili sredstva?

LAVTAR: V Parizu imamo skupno gospodarsko predstavništvo, imamo ekonomsko službo v veleposlaništvu, imamo predstavništva jugoslovanskih bank, ki deloma tudi opravljajo tovrstno poslovno informativno, preliminarno marketinško delo, a če bi se zmenili za en sam skupen, tržno usmerjen informacijski sistem, bi prvi nastop na tujem trgu večini naših delovnih organizacij zelo pocenili in sploh olajšali prodor jugoslovanskega gospodarstva v tujino. Francozi imajo centralno organizirano informacijsko službo, ki izbira in distribuira tržne informacije v okviru CFCE (francoskega centra za zunanjo trgovino). Japonci prav tako – kdo ne pozna slovite ustanove Jetro? Mi pa bi morali doma najprej domisliti svojemu gospodarstvu ustrezen in potreben informacijski sistem in vanj koristno vgraditi domače družbene in zunanje strokovne antene.

HUDALES: Informiranost je izjemnega pomena. Kajti tu ni težko najti ljudi, ki so ti takoj pripravljeni sestaviti fantastičen projekt, a čez eno leto, ko ni nobenih rezultatov, brž najdejo izgovor, češ drugo leto bo že bolje, a nato pridejo vmes nemara zares objektivne težave in nazadnje gre vse po zlu.

SMEJKAL: To je pravzaprav oblika združevanja dela, o katerem toliko govorimo in pišemo! Saj je v Sloveniji nekaj velikih zunanjetrgovinskih organizacij, ki bi lahko zlile sredstva za proučevanje tujega trga.

LAVTAR: Povrh je francoski trg prozoren, tu lahko kupiš vsako informacijo, tudi najbolj skrite stvari, curiculum vitae vsakega poslovnega človeka. In tudi to je investicija. Kajti vedeti moraš, koga si najel, toda tega mi še vedno nismo dojeli. Poznamo primer, ko je naši delovni organizaciji večkrat zapored spodletelo, ker se ni oprla na pravega človeka. Slovenski Janez je tu pač večkrat izgubljen, nima ne sorodstvenih ne poslovnih zvez, nima ne osebnih stikov v bankah ne prijateljev iz šolskih klopi, ki bi ga privedli do pravih ljudi, do pravih vrat, do posla. Na francoskem trgu se vse to lahko posrečf le pravemu Francozu.

JOURDAN: Francoski poslovni svet je zaprt in zelo slojevit. Prehod iz ene v drugo družbeno kategorijo je zelo težaven, za nekatere posameznike celo nemogoč. Prav čudim se, ko vidim, da so se nekateri vaši rojaki kljub vsemu znašli.

SMEJKAL: Kake tri velike zunanjetrgovinske organizacije bi torej morale združiti delo in sredstva, in če bi za njimi stal ducat tovarn, tedaj bi lahko prodrli na francoski trg. Začenši, na primer, s tekstilom. A kaj se dogaja? Naše predstavništvo je, na primer, organiziralo, da bi Gorenje v okviru svojega zaokroženega programa v Franciji ponujalo tudi blago neke druge jugoslovanske delovne organizacije. Toda ni se bilo mogoče domeniti, ker ta organizacija preprosto ni prenesla, da bi njeno blago prodajali pod firmo Gorenja...

HUDALES: ...pa na njene izdelke nismo hoteli prilepiti niti svoje etikete!

SMEJKAL: In tako gre vse preveč po starem: ponujamo bodisi presežke bodisi izvažamo samo zato, ker pač moramo izvažati.

Aktualen pogovor

V prihodnje nekaj počasnejši, a kvalitetnejši razvoj

Vladimir Klemenčič: V prihodnjem obdobju bomo morali uveljavljati ekonomske motive gospodarjenja

»V prihodnjem srednjeročnem obdobju bomo poleg kmetijstva in energetike, da bi si hrano in energijo, kolikor je le mogoče, zagotovili doma, pospeševali predvsem proizvodnjo, ki je usmerjena v izvoz. Za to pa bo treba v gospodarstvu marsikaj spremeniti, predvsem v tem smislu, da bomo morali dati večji poudarek znanju. V razvitih gospodarstvih na naraščanje produktivnosti čedalje bolj vplivajo tehnološke inovacije, računalništvo in izobrazba, manjša pa se vloga fizičnega kapitala, osnovnih sredstev in opreme,« je dejal ***Vladimir Klemenčič,*** *podpredsednik Izvršnega sveta SRS, v pogovoru z novinarji Dela* ***Borisom Dolničarjem, Iljem Popitom, Jožetom Petrovčičem, Zdravkom Stefančičem, Ivom Vidicem*** *in* ***Borisom Ježem,*** *ki je pogovor pripravil za objavo.*

DELO: Kakšne pa so pri nas realne možnosti zato? Na primer: več tovarn hoče izdelovati računalnike, pa ni nič pametnega iz tega, medtem ko nekatere tradicionalne dejavnosti, recimo tekstilna industrija, kar dobro gospodarijo.

KLEMENČIČ: To je do neke mere moč razumeti. Tekstilna industrija ima pri nas bogato tradicijo, tradicija pa nekaj pomeni tudi z vidika produktivnosti, organizacije dela in še posebej postopnega preusmerjanja proizvodnih programov v zahtevnejše tekstilne izdelke, kar se pozna v dohodkovnem položaju enega dela te industrije. Po drugi strani zaostajamo v inventivnosti in produktivnosti prav v tistih dejavnostih, ki so tehnološko najbolj zahtevne. Tu se še vidi naša nerazvitost. Razlike v produktivnosti med našimi proizvajalci in tistimi v gospodarsko najrazvitejših deželah so tu največje. Govorimo. da moramo izvažati izdelke najvišje stopnje predelave, vendar se moramo pri tem zavedati, da terja izvoz teh izdelkov močno izvozno podporo. Takšen izvoz je najbolj zahteven. To, da je zahteven, med drugim zgovorno kaže, v čem je prednost razvitih ekonomij – namreč, da imajo visoko produktivnost prav v dejavnostih, ki so »na konici« razvoja.

DELO: In kako naj bi pri nas v prihodnje podpirali takšen razvoj?

KLEMENČIČ: Za našo strategijo razvoja v novem srednjeročnem obdobju so pomembni tako imenovani razvojni kriteriji. Z njimi bodo organizacije, banke, družbeni organi presojali in usmerjali sedanje proizvodne programe ter nove naložbe v dejavnosti, ki so značilne za razvita gospodarstva in prinašajo več dohodka. To pomeni primerjavo programov s stališča usmerjenosti v izvoz ter dajanje prednosti tistim, ki realno več izvažajo kot uvažajo, nadalje ocenjevanje tehnološke intenzivnosti programov – koliko ljudi in s kakšno kvalifikacijo zaposlujejo, ali gre za avtomatizirano proizvodnjo ipd. Pomembno je prav tako, koliko gospodarni so posamezni programi pri porabi energije in surovin, saj imamo v naši republiki precej omejene vire, ter s stališča policentričnega razvoja in gospodarne rabe prostora. To med drugim pomeni tudi računati z zaposlitvijo delavcev, ki so na danem območju.

DELO: Ti kriteriji so torej zaradi kakovostnih premikov v gospodarstvu, verjetno pa tudi zaradi šibke materialne osnove za razvoj. Z drugimi besedami: zaradi pomanjkanja denarja pa tudi ni možnosti za nove zadolžitve.

KLEMENČIČ: Prav gotovo, vendar je le najpomembnejši vzrok v tem, da smo se tri deset let ekstenzivno razvijali, tako pa več naprej ne more iti. Posledica hitrega, vendar nekvalitetnega razvoja so številna strukturna neskladja v družbeni reprodukciji, ki jih moramo začeti resneje odpravljati, ker bi sicer prišli v večje gospodarske težave. Eno takšnih neskladij je odnos med surovinskimi in predelovalnimi zmogljivostmi. V industriji, ena četrtina proizvodnje odpade na predelovalne zmogljivosti, ena četrtina pa na bazične surovinske in podobne dejavnosti. Tega razmerja ne moremo še naprej kvariti, ampak ga moramo izboljšati z naložbami, bodisi pri nas bodisi v drugih republikah ali državah. Velik problem je tudi zaostajanje nekaterih infrastrukturnih dejavnosti, ki pa ga v tem srednjeročnem obdobju ne bomo mogli več odpraviti, saj bomo morali več prostora nameniti tehnološkemu prestrukturiranju gospodarstva.

DELO: Mnogi menijo, da bi bilo za Slovenijo zelo nevarno pustiti vnemar infrastrukturo. Slovenija je namreč na takšnem križišču, da kar kliče k hitremu razvoju teh dejavnosti.

KLEMENČIČ: Prav gotovo je položaj takšen, da kaže infrastrukturo razvijati, tudi zaradi deviznih prihodkov. V bistvu smo šele na začetku, da iztržimo oziroma ovrednotimo naš položaj s stališča prometnih in drugih tokov. Problem pa je, da so zdaj materialne možnosti manjše, kot so bile, kar pomeni, da se moramo odločiti le za najnujnejše naložbe. Kljub temu bomo v prihodnjem srednjeročnem obdobju za infrastrukturo namenili okoli 30 odstotkov vseh proizvodnih investicij v osnovna sredstva gospodarstva. Treba je upoštevati, da je infrastruktura le dejavnost, kjer so nekateri stroški oziroma naložbe neizogibni. Veliko sredstev terja dokončanje objektov v gradnji. Zavezujejo nas, na primer, še nekateri prejšnji dogovori, ki še niso izpeljani.

DELO: Mislite s tem konkretno na karavanški predor?

KLEMENČIČ: O karavanškem predoru bo vsekakor še tekla beseda. Prav gotovo o tem projektu resno premišljamo, vendar pa bo potrebno še precej dela, da bi karavanški predor postal jugoslovanski projekt. Jugoslavijo je treba k temu pritegniti kot celoto, bodisi za odplačevanje deviznih stroškov bodisi za prispevek v dinarjih. Hrvaška je že povedala, da je pripravljena sodelovati, z drugimi pa pogovori še tečejo. Naj ob karavanškem predoru še dodam, da je celotni znesek zares velik, toda glavno breme stroškov ter odplačil bomo nosili po letu 1985.

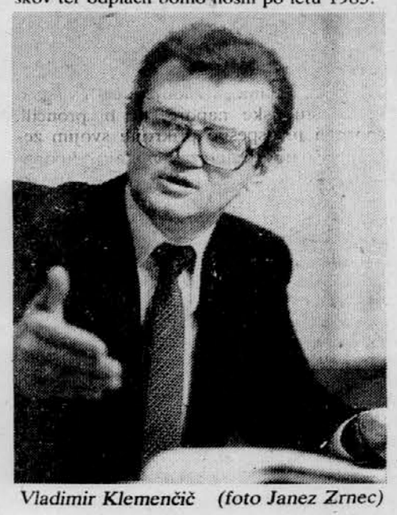

Vladimir Klemenčič (foto Janez Zrnec)

DELO: Nekateri poudarjajo, da se bo Slovenija, če do njegove gradnje ne bo prišlo, še vrsto let kesala . . .

KLEMENČIČ: Nekateri govore tako, drugi pa narobe. Gledam stvari realno, ne da bi branil gradnjo. Za ceste imamo v tem srednjeročnem obdobju na voljo 23 do 24 milijard dinarjev (po cenah 1979). Predor gotovo ni samo v našem interesu, ampak tudi v interesu drugih v Jugoslaviji in jih je treba k temu pritegniti. Veliko pripravljenost za kreditiranje so pokazale tudi nekatere sosednje države. Seveda bo treba kredit vračati v realnih devizah, kolikor bodo veljale leta 1986. Iz vsega tega pa izvira še nekaj odprtih vprašanj.

DELO: Govorimo o tem, kako in koliko bomo vlagali. Kako pa bomo ves ta denar zaslužili? Kako smo, na primer, prišli do podatkov, da bo rast gospodarstva 3,5-odstotna?

KLEMENČIČ: Naša predvidevanja so v Jugoslaviji najskromnejša, saj vse republike napovedujejo višjo rast. V Sloveniji ocenjujemo, da je 3,5 odstotno naraščanje družbenega proizvoda zgornja meja v prihodnjem srednjeročnem obdobju. Upoštevati moramo, da se bo letos družbeni proizvod povečal le za okoli 2 odstotka, prihodnje leto pa za 2,5. Ta stopnja je izpeljana iz vrste predpostavk, strokovnih ocen, čeprav seveda le-te ne morejo biti popolne, ker lahko pride do vplivov, ki jih ni moč predvideti.

DELO: V tem srednjeročnem obdobju smo načrtovali 6,1-odstotno rast, zdaj pa smo se zadovoljili s 3,5 odstotno. Pomeni to umirjanje ali zastoj Slovenije v primeri z drugimi republikami?

KLEMENČIČ: Ne gre za zastoj, saj je naša osnova višja. Vprašanje je tudi, če bodo stopnje v drugih republikah ostale takšne, kot so jih predvideli. Znano je, da je zvezni izvršni svet prvotnih 5 odstotkov predvidene rasti v Jugoslaviji zmanjšal na 4 do 4,5 odstotka. Tu bo verjetno prišlo do nadaljnjih usklajevanj v okviru možnosti.

Naj pa povem še to, da v Sloveniji glede na razpoložljiva sredstva izhajamo iz še nižje stopnje rasti 2,9 odstotka. S tem skušamo preprečiti, da bi na gospodarstvo »obesili« preveliko porabo, po drugi strani pa bomo morali tudi del sredstev nameniti za kreditiranje našega izvoza v tujino. Poleg tega bo odplačilo dolgov večje kot priliv sredstev iz tujine, tu pa so še nekatere druge obveznosti, na primer potres v Črni gori.

DELO: Koliko je pri pripravi republiških planov navzoče medrepubliško usklajevanje. Iz dosedanje prakse vemo, da je vrsta stvari, na primer železo, aluminij itd., o katerih se ne znamo dogovoriti. Vsakdo dela nekaj zase in po svoje.

KLEMENČIČ: Sedaj se dogovarjamo in usklajujemo na zvezni ravni pri pripravah skupnega srednjeročnega načrta. Tako tečejo pogovori glede bilanc nekaterih strateških surovin, hrane, energije itd. Težave se pojavljajo predvsem zaradi tega, ker je premalo sprejetih obveznosti, »pokritih« s konkretnimi medsebojnimi dogovori zainteresiranih delovnih organizacij. Dogovarjanje v federaciji poteka torej preveč le med upravnimi, izvršnimi in podobnimi telesi, ne pa med tistimi, ki bi morali dogovorjeno uresničiti in ki bi morali biti za vse to najbolj zainteresirani.

V Sloveniji bomo delovne organizacije spodbudili, da se čimbolj povezujejo z organizacijami v drugih republikah. Računamo, da bomo občutno povečali naložbe v drugih republikah za zadovoljitev potreb po energiji, surovinah, pa tudi v druge dejavnosti. Sodimo, da bi v ta namen v petih letih lahko vložili 19 milijard dinarjev.

DELO: Pogovori z drugimi republikami so zelo živahni. V čem je, na primer, doslej prišlo do večjih zbližanj, kje so odmiki in kje bo potrebno še veliko usklajevanja in dogovarjanja?

KLEMENČIČ: Gotovo se bo treba še precej pogovarjati o oskrbi z nafto, tako z domačo kot z uvoženo. To je razumljivo, saj so se razmere na tem področju močno spremenile in zato skušajo proizvajalci odnose zastaviti drugače. Dogovori v zvezi z oskrbo s premogom in glede nekaterih naložb v energetske objekte pa so praktično končani.

DELO: Med plani republik je verjetno veliko stičnih točk, ampak tudi razlik. Mi, na primer, pospešujemo visoko tehnološko opremljeno proizvodnjo, drugi bolj energetiko itd. Kje so te stične točke in kje se interesi razhajajo?

KLEMENČIČ: Razumljivo je, da vsakdo izhaja iz svojih razmer. Ne glede na to pa mislimo, da je treba v Jugoslaviji, v položaju v kakršnem smo, pospeševati predvsem izvoz. Nekateri skušajo sicer uveljaviti mnenje, da naj bi izvažali le tisti predeli Jugoslavije, ki imajo proizvodnjo z višjo stopnjo predelave in presežke hrane. Mislim, da je treba vendarle vztrajati pri tem, da bi se morale vse zmogljivosti, s katerimi je moč proizvajati za izvoz, usmeriti v prodajo na tuje, četudi na račun začasno slabše oskrbljenosti domačega trga. Seveda pri tem ne kaže zahajati v skrajnosti.

DELO: Je pa težko razmejiti, do kakšne mere oskrbovati domači trg in koliko izvažati. Letos smo zaradi »bilanciranja« republik izvozili veliko surovin, ki bi jih potrebovala izvozna industrija.

KLEMENČIČ: Tudi to se je dogajalo. Prav zato pa je potrebno veliko več naložb v izvozno usmerjenost jugoslovanskega gospodarstva in drugih prizadevanj v tej smeri. Če tega ne bo, bomo prisiljeni izvažati tudi tiste izdelke, ki jih potrebujemo doma.

DELO: Občutek je, da je slovenski srednjeročni načrt bolj tržno »obarvan«, kot so plani drugih republik. Pri nas se, na primer, ogrevamo za realne tarife elektrike ali železnic, medtem ko marsikje niso za to.

KLEMENČIČ: Težko bi rekel, da je v Sloveniji tržna usmerjenost gospodarstva bolj poudarjena kot v drugih republikah. Tudi v drugih republikah je precej zagovornikov tržne usmeritve. V zveznih dokumentih je med osnovnimi cilji kot skupen dogovor, ki ni bil sporen, izraženo, da je treba v novem srednjeročnem obdobju krepiti ekonomske motive gospodarjenja in se ne opirati na administriranja. Očitno pa je, da moramo na železnici, v elektrogospodarstvu in še kje težiti k oblikovanju takšnih cen, ki bodo realneje izkazovale dejanske, družbeno sprejemljive stroške, ker bo to vplivalo tudi na racionalnejšo porabo, hkrati pa bomo zmanjšali obseg zakonskega in samoupravnega združevanja sredstev za te namene.

DELO: Znano je, da je prav administriranje glavna ovira za uveljavitev ekonomskih motivov. Kakšni so pogledi Slovenije na to in kaj pravzaprav predlaga v omejitev tega?

KLEMENČIČ: Obstaja vrsta predlogov glede cen. Cene, ki so bile doslej v zvezni pristojnosti, so zajemale okoli 80 odstotkov proizvodnje. Ta delež se bo zmanjševal in prenašal v odločanje samoupravnih organizacij. Seveda to ne izključuje medsebojnega usklajevanja in dogovarjanja. Zadnji dogodki z mesom kažejo, da je vendarle potrebno medsebojno sodelovanje in dogovarjanje, tudi ko gre za pristojnosti republik. Ne more vsaka republika »vleči« poteze po svoje.

DELO: Cene so eno, kaj pa druge stvari?

KLEMENČIČ: Prav gotovo je eno pomembnih vprašanj emisija in poraba denarja, kar sedaj ni teklo po logiki blagovno denarnih tokov v združenem delu. Do emisije bi smelo prihajati le na podlagi povečane proizvodnje, ki je tržno upravičena oziroma jo je moč prodati. Vnaprej bi bilo treba drugače določiti namen in porabo primarne emisije. Doslej je bila po ključu razdeljena predvsem za selektivne kredite, za izvoz, kmetijsko proizvodnjo in še nekatere druge dejavnosti. Mislimo, da je treba s takšnim vnaprejšnjim določanjem porabe primarne emisije prenehati. Zavzemamo se, da se uveljavi uporaba primarne emisije skladno s prej omenjenim načelom, sedanji režim pa preneha v določenem prehodnem obdobju.

DELO: Ugotavljamo, da o zajemanju dohodka v organizacijah še najmenj odločajo delavci. Namesto njih najčešče to počno drugi s predpisi, sporazumi, dogovori itd. V prihodnjem srednjeročnem obdobju bi v tem pogledu moralo priti do bistvenih sprememb. Kakšnih sprememb se lahko nadejamo?

KLEMENČIČ: Bistvena sprememba je lahko le v tem, da tisti, ki nekaj prispevajo iz dohodka, tudi vplivajo na to ter se začnejo zavedati, za kakšne namene prispevajo. Številne delovne organizacije govorijo o bremenih, ki jim jih nalagajo naložbe v energetiko, promet itd., hkrati pa načrtujejo tolikšno povečanje svoje proizvodnje, da njihove potrebe po teh storitvah skokovito rastejo. Gre za vprašanje realnega planiranja; ne morejo načrtovati samo svoje proizvodnje, ampak tudi vse tisto, kar je povezano z njo.

Poleg tega predvidevamo nekatere spremembe v sistemu zajemanja dohodka. Treba se je čimbolj izogniti praksi dvojnega zajemanja, torej najprej s samoupravnim sporazumom, ko pa tega vsi ne podpišejo, še z zakonom. Gre za dvojno proceduro, »devalvacijo« samoupravljanja, poleg tega pa so tisti, ki sporazuma ne podpišejo, navadno na boljšem. Pri združevanju sredstev za razširjeno reprodukcijo v infrastrukturnih dejavnostih pripravljamo predlog, da za to prispevajo tiste organizacije, ki same iz čistega dohodka namenjajo sredstva za svoj razvoj. Doslej se je dogajalo, da posamezna organizacija ni imela sredstev za svoj razvoj ter je bila prisiljena najeti kredit za plačilo teh obveznosti.

DELO: V delovnih organizacijah torej često planirajo nerealno. Po drugi strani pa nekateri ugotavljajo, da je bil zvezni plan narejen precej centralistično, kar je verjetno v vzročni zvezi. Kaj lahko vendarle Slovenija ponudi drugim republikam, saj mora verjetno narediti prvi korak? Slovenija je bolj odvisna od razvoja drugih kot obratno.

KLEMENČIČ: Pri načrtovanju nadaljnjega razvoja se še posebej zavzemamo za to, da ne bi nadaljevali z oblikovanjem vase zaprtih republiških in pokrajinskih gospodarstev, iz česar izhaja neracionalna gospodarska struktura. Pomembno je torej, da se združeno delo čim bolj povezuje, pri čemer bodo morale slovenske organizacije še bolj razmišljati o vlaganjih za pridobivanje hrane, surovin in energije v drugih republikah. Vrsta organizacij ima za takšne naložbe že pripravljene načrte, programe itd.

DELO: Se pravi, da stvari niso tako črne, kot jih nekateri vidijo?

KLEMENČIČ: V tem srednjeročnem obdobju je bilo takšnega povezovanja združenega dela res malo, vendar pa je po vsem le moč sklepati, da bo glede tega prišlo do preobrata. V združenem delu je čedalje več pobud za vlaganja v drugih republikah in za druge oblike sodelovanja. Mnoge organizacije prav tako nimajo več dovolj surovin ali pa možnosti zaposlovanja; tako morajo razmišljati o tem, da bi del proizvodnje preselile.

DELO: Nerealno planiranje je očitno ena osnovnih slabosti našega gospodarstva. Mislite, da so kriteriji, po katerih naj bi selekcionirali naložbe, dovolj učinkovito sredstvo za to, da začnemo ravnati drugače?

KLEMENČIČ: To je eden od vzvodov, ki lahko k temu prispeva. Kriteriji so plod obsežnega strokovnega dela in so že razmeroma dosti »izpiljeni«. Izdelati pa bomo morali še kriterije za infrastrukturne naložbe. Zaenkrat še nismo sposobni objektivno presoditi, katera cesta bi morala imeti prednost in katera ne. Tudi s kriteriji o razvoju družbenih dejavnosti smo še na začetku. Govorimo na primer, da je treba dati prednost raziskovalni dejavnosti in usmerjenemu izobraževanju, toda tudi v okviru teh dejavnosti so programi, ki bi jih morali še bolj pospeševati ter zmanjšati neracionalno trošenje. Kriteriji so vsekakor lahko dober pripomoček, vendar pa bomo morali v praksi ukrepati tudi z drugimi sredstvi, sicer kriteriji ne bodo prišli do veljave. Zdaj se na primer dogaja, da posamezne naložbe kar naprej dopolnjujemo z novimi investicijskimi programi, tako da v končni fazi vse skupaj izpade povsem drugače, kot smo načrtovali. Doslej je SDK to preverjala enkrat na leto, potrebno pa bi bilo, da to napravi vsaj še enkrat med letom.

DELO: Banke bodo na osnovi teh kriterijev izdelale nakakšen točkovni sistem, da bodo lahko ovrednotile posamezne investicijske načrte. Bo to že prihodnje leto funkcioniralo?

KLEMENČIČ: Kriteriji bodo postali obveznost z dogovorom o temeljih plana, obveznost za vse udeležence, torej tudi za banke. Mimo njih, v skladu s temi dokumenti, ne bo moč.

Res pa je, da so ti kriteriji postali zanimivi tudi za druge. V nekaterih republikah je veliko zanimanje, da bi to izkušnjo uporabili tudi pri njih, kajti vsi so pred enakim problemom: če nimaš v rokah strokovnih osnov za presojo naložbe, si prepuščen politični diskusiji, lokalnim, republiškim in drugim interesom.

DELO: Ugotavljali smo že, da smo precej zadolženi v tujini in da bomo morali v prihodnje več vračati kot se na novo zadolževati. Kako bomo to zmogli?

KLEMENČIČ: Prav iz tega izvira naše poudarjanje nujnosti izvoza. Izračuni kažejo, da bomo zmanjšali udeležbo odplačil dolgov v deviznih prelivih. Sedaj ta plačila presegajo 20 odstotkov deviznih prilivov, kar je kritično.

To bo zahtevna naloga, saj smo že doslej vsako leto zabeležili zunanjetrgovinski deficit. Preobrat je težko napraviti čez noč, če je gospodarstvo bolj usmerjeno v uvoz kot izvoz.

DELO: Pri tem je treba računati tudi na razmere v svetu, ki niso rožnate. Konkurenčni boj se zaostruje, vse težje bo izvažati. Letos je na primer ZIS priznal, da ga je zaradi slabega načrtovanja svetovni gospodarski položaj presenetil.

KLEMENČIČ: Mislim, da se približujemo realnemu ocenjevanju gospodarskega razvoja v novem srednjeročnem obdobju. Dejal sem že, da v Jugoslaviji in Sloveniji načrtujemo višjo stopnjo rasti kot v tem srednjeročnem obdobju.

Pri tem pa ne smemo pozabljati, da startamo z povsem nižje osnove kot nekatere razvite države, ki na primer napovedujejo samo odstotek rasti oziroma celo zmanjšanje proizvodnje.

DELO: Občutek je, da se v Sloveniji obnašamo bolj stabilizacijsko kot v drugih republikah. Močno smo skrčili predvideno rast, medtem ko ponekod načrtujejo še po starem in napovedujejo 7 ali celo 8-odstotno povečanje družbenega proizvoda.

KLEMENČIČ: Mislim, da bi bilo napačno reči, da pri drugih ni pripravljenosti za stabilizacijo. So pa seveda razlike v pogledih, kako priti do stabilnejšega gospodarjenja. Včasih si v Sloveniji utvarjamo, da bomo svojo pamet prodajali drugim. To je preambiciozno. Prav je, da se v Jugoslaviji za nekaj zavzemamo, da dajemo argumente, dokazujemo, vendar se moramo zavedati, kje so meje. Tudi drugi imajo svoje argumente, zakaj se za nekaj opredeljujejo. Mislim, da smo včasih zaradi takšnih utvar tudi mi oteževali usklajevanje v Jugoslaviji.

Ocene o tem, koliko uspevamo pri stabilizacijskih prizadevanjih, so v javnosti verjetno tudi precej pod vplivom težav, ki jih imamo v oskrbi z osnovnimi živili ter z naraščanjem cen. To je tudi vzrok za črnogledo obravnavanje trenutnega gospodarskega položaja. Vendar pa je letos prišlo do velikega preobrata v gospodarjenju: izvoz smo doslej povečali za 12 odstotkov ter hkrati za toliko zmanjšali uvoz, realni osebni dohodki so za 7 odstotkov manjši, hkrati pa je porasla udeležba akumulacije v razporejenem dohodku. Občutno smo omejili tudi zaposlovanje. Takšnih kakovostnih sprememb v delitvi dohodka nismo imeli več kot 20 let. Če bomo imeli dovolj moči, da s tem nadaljujemo, si bomo ustvarili razmere, da znižamo rast cen in naspoh pridemo do tega, kar so bili cilji stabilizacijske politike.

DELO: V gospodarstvu poudarjajo, da so za stabilizacijo, vendar pa za takšno stabilizacijo, da bodo pogoji gospodarjenja znani vsaj za nekaj časa vnaprej. Srednjeročni plan bi moral določiti pogoje gospodarjenja za prihodnjih pet let. Ali nam to ponuja?

KLEMENČIČ: Mislim, da določa bistvene pogoje. O nekaterih stvareh, ki pa niso bistvene, se bo treba naknadno dogovarjati, razčiščevati. Del pogojev je odvisen tudi od medsebojnega sporazumevanja v samem gospodarstvu, precejšen del pa seveda tudi od instrumentarija tekoče ekonomske politike.

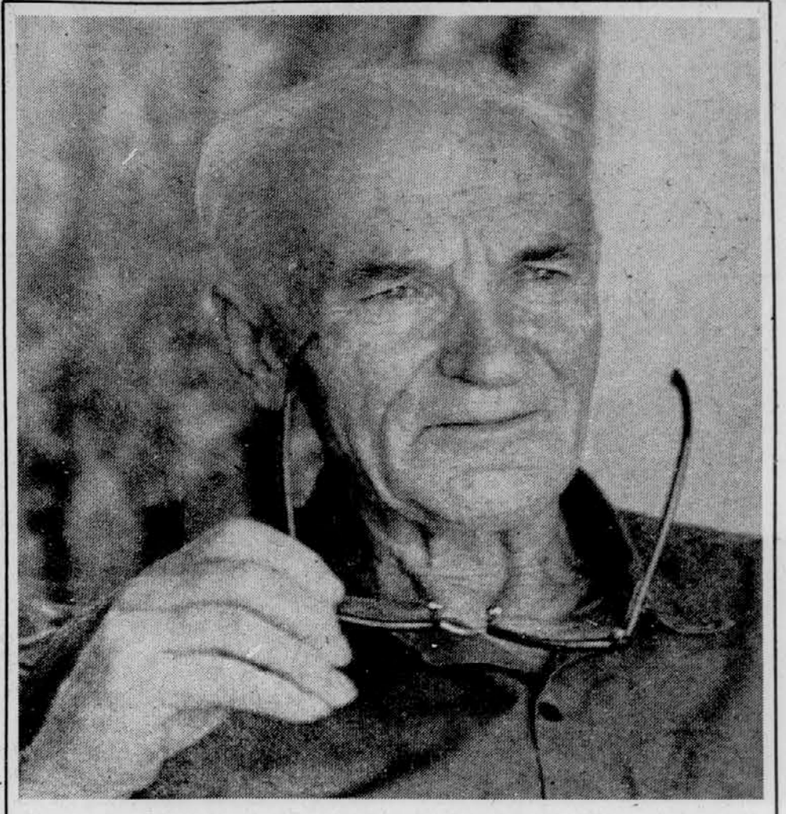

Portret tedna

Ivan Jerman

Troje citatov iz pisanja, ki na gledališkozgodovinski, aktualno kritičen in prigodno slavnosten način govori o Ivanu Jermanu, letošnjem dobitniku »Borštnikovega prstana«, enega najpomembnejših odlikovanj, kar jih more pri nas dobiti gledališki igralec.

Prvi citat posega v zgodnja trideseta leta, v čas prve tako imenovane evropeizacije našega teatra, v tista »srečna leta z doktorjem Gavello«, o katerih pripoveduje gledališka zgodovina zmerom z neprikritim zanosom. V tej zvezi piše Dušan Moravec v monografiji, posvečeni »Slovenskemu gledališču od vojne«, tudi naslednje: »Med mlajšimi, vendar že zrelimi ustvarjalci si je pridobil ta čas precejšnjo veljavo Janez Jerman, poznejši vsestranski gledališki delavec, tudi organizator in pedagog . . . Jerman je bil takrat in pozneje umirjen in nevsiljiv igralec brez zanosne teatralike, dober govorec in bister interpret notranjih sestavin dramskih postav, ki jih je oblikoval. Nemara najznačilnejši vzpon tega obdobja je bil zanj Kreftov Pravdač v drami o tujih fevdalcih na naših tleh, posebej še v nastopu pred sodiščem. Četudi so večkrat ugotavljali, da pri tem igralcu intelekt prevladuje nad specifično ustvarjalno darovitostjo, je s svojimi jasnimi, naravnimi in neiskanimi podobami zapolnil marsikatero praznino, bil je vselej nenavadno uporaben, ‚tiho napredujoč igralec', posebej še v domačih igrah, tako v ‚Pohujšanju' simpatičen Cankarjev umetnik in razbojnik.«

Drugi citat je iz poznih petdesetih let, zapisan pa v kritičnem poročilu po premieri takrat zelo popularne gledališke priredbe televizijskega dramoleta o »Dvanajstih porotnikih«. Poročilo je napisal takratni gledališki kritik »Dela« Fran Albreht: »Tudi drugi porotniki so izdelali svoje like v okviru možnosti dovolj izrazito . . . posebno živ in izrazit je bil glasni in neučakani porotnik št. 11, evropski emigrant – urar, ki ga je odigral I. Jerman in podal svoj lik z njemu lastno prikupno inteligenco in kulturo. S tem nastopom je praznoval I. Jerman zasluženi jubilej svojega 35-letnega gledališkega dela. Treba je priznati, da je jubilant junaško prenesel številne in zelo zgovorne čestitke ter se zahvalil zanje s primerno, hvalevredno kratkostjo. Jubilant je prejel tudi obilo cvetja in drugih daril.«

Tretji citat je iz Samčevega priložnostnega zapisa ob Jermanovi sedemdesetletnici (rojen 18. julija leta 1900). Tam je bilo pred desetimi leti med drugim lapidarno zapisano, da je Ivan Jerman posvetil večino svojega življenja igralski umetnosti na odru Drame Slovenskega narodnega gledališča, da pa »je tudi sicer široko razpredel svoje mnogotere sposobnosti, vendar je malone vse to tesno povezano prav z gledališčem in gledališko umetnostjo. In povsod je dosegel izvrstne uspehe. Za to sta ga usposabljala poleg naravnih umetniških darovitosti predvsem še živ intelekt in neumorna marljivost. Ni ga bilo potrebnega dela, s katerim se ne bi bil z uspehom spopadel. In ponekod je začel malone kot pionir. Tako se je razen kot igralec izkazal zlasti še kot dober organizator, pa tudi režiser, publicist in zgodovinar, če zanemarimo še njegovo mnogotero politično delo, ki ga je z uspehom opravljal zlasti v nevarnih dneh upora in borbe.«

Tako pripoveduje teh troje citatov s svojo raznoliko govorico, da Jermanovega igralskega dela nikdar ni bilo in ni mogoče obravnavati ločeno od številnih drugih Jermanovih dejavnosti v teatru in okoli njega, saj je ob vsem navedenem potrebno omeniti zlasti še njegovo dolgoletno profesorsko delo na Akademiji za igralsko umetnost, ki ji je bil tudi rektor.

Tako ugotavljajo gledališki zgodovinopisci, da je postal Ivan Jerman član ljubljanske Drame že v letu 1920, da je v naslednjih sezonah kratek čas študiral v Pragi in igral v mariborskem dramskem gledališču (kjer je odigral menda edinega ljubimca v dolgoletni komedijantski karieri, Ferdinanda iz Schillerjeve »Spletke in ljubezni«), se potem vrnil v Ljubljano, tam ostal ter do konca šestdesetih let, kajpada z neizogibno medvojno prekinitvijo, odigral natanko 247 vlog v 233 dramskih delih, kakor to pedantno ugotavlja statistika.

Med njegovimi vlogami, odlikujočimi se zmerom z izrazitim igralskim intelektom in analitično strastjo, navajajo zgodovinarji vrsto znanih postav iz klasične in sodobne, domače in tuje dramske književnosti, poleg dveh že omenjenih posebej Kleanta v »Tartuffu« in Filinta v »Ljudomrzniku«, Velikega inkvizitorja v »Don Carlosu«, Horatia v »Hamletu«, Cauchona v Shawovi »Sveti Ivani«, naslovno vlogo v Hochwälderjevem »Javnem tožilcu« Ludvika XIV. v »Molièru« Mihaila Bulgakova, Gregoriča v Kreftovi »Veliki puntariji«, Filcha v Brechtovi »Beraški operi« in še in še. V tem razsežnem igralskem opusu pa omenjajo izvedenci zmerom znova Jermanovo upodobitev dr. Silberbrandta v Krleževi drami o »Gospodi Glembajevih« tako v znameniti Gavellovi postavitvi pred vojno kot v kasnejši Stupičevi režiji.

Tista »neizogibna medvojna prekinitev« je bila v resnici le navidezna. Ivan Jerman je najprej med organizatorji Fronte med ljubljanskimi komedijanti, zapleten v številne zapletene in nevarne odporniške akcije, nato v partizanih spet zadolžen za mnoge pomembne in zgodovinske gledališke posle. Tako režira 4. oktobra 1943 znamenito nočno premiero po kočevskem zboru odposlancev, premiero, ki pomeni začetek pravega partizanskega teatra na Slovenskem in ki je predstavila popularno Klopčičevo »Mater«. Bil je seveda vse od ustanovitve član Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju. Partizanščina ga je nato kot »kulturnika«, zanesla po Jugoslaviji, prišel je na Vis in kasneje tudi v Italijo, kjer je skupaj z Radom Simonitijem ustanovil znameniti pevski zbor, sestavljen iz primorskih Slovencev in imenovan po Srečku Kosovelu, ki ga je pozneje z uspehom popeljal na turneje po Jugoslaviji in tujini.

Med zgodovinskimi znamenji komedijantske in organizacijske radoživosti je tudi Jermanovo sodelovanje pri slovenskem prvem povojnem celovečernem filmu, Kosmačevi in Stigličevi pripovedi »Na svoji zemlji« – Jerman je bil direktor filma.

Ni mogoče opisati vseh zadolžitev, ki jih je opravljal Ivan Jerman v teatru in okoli njega, bile so številne organizacijske in sindikalistične vloge, med teatrskim ekonomom in urednikom gledališkega lista – poleg pedagoškega obola, ki ga je skoraj dvajset let dajal ljubljanski gledališki šoli, pa je potrebno – s posebnim poudarkom – omeniti še dvoje njegovih pričevanjskih del. Prvo govori o pevskem zboru »Srečko Kosovel«, druga knjiga o zapletenih usodah »Slovenskih dramskih igralcev med drugo svetovno vojno:« to je zbirko pomenljivih podatkov in napetih anekdot o nezavidljivem življenju komedijantov pod dvema okupatorjema.

Značilna in vendar neponovljivo osebna, čez vse intenzivna življenjska in gledališka usoda – igralec in več kot samo to, a zmerom znova spet igralec, Ivan Jerman, letošnji nagrajenec mariborskega srečanja naših odrov.

Andrej Inkret

Poljska

Visoka stopnja razredne in etične solidarnosti

Sindikat kot sredstvo družbenogospodarskega razvoja

foto Marko Aljančič

VARŠAVA, novembra – »Prvič se zavedam, da tudi moja beseda nekaj pomeni. Prepričan sem, da po zaslugi delavske solidarnosti ne bom osamljen, ko se bom zavzemal za pravično stvar.«

Iz teh besed delavca železarne »Varšava« veje preprosta resnica o veliki preobrazbi razredne zavesti delovnih ljudi socialistične Poljske v zadnjih mesecih. Novega sindikalnega gibanja niso po naključju imenovali »Solidarnost«. V nemirnih poletnih mesecih poljski delavci niso izpričali le izjemne razsodnosti in politične zrelosti, temveč tudi visoko stopnjo razredne in etične solidarnosti kot sredstva političnega boja in neomajne podpore utemeljenim zahtevam delavcev.

»Življenje ne more teči svojo pot, treba mu je določiti smer,« pravi eden izmed wroclawskih železničajev, ki so začeli gladovno stavko in šest dni stradali, da bi prisilili oblasti, naj nadaljujejo pogajanja. »Takšen kažipot je zdaj za nas neodvisni samoupravni sindikat ‚Solidarnost', ki jamči, da bo branil interese delovnih ljudi. Človek ne more biti le majhen vijak v orjaškem stroju. Znebiti se moramo občutka anonimnosti iz časov, ko ni nihče resno jemal naših zahtev in nihče ni predlagal računov delovnemu kolektivu.«

Zamisel o ustanovitvi nove sindikalne organizacije se je porodila v krogih tako imenovane »intelektualne opozicije«, ki se je v drugi polovici sedemdesetih let začela odločno postavljati po robu politiki poljske partije. Spričo neurejenih in čedalje slabših gospodarskih razmer na Poljskem so se združile skupine oporečnikov različnih političnih barv in ideoloških nazorov – od nacionalistov in nazadnjaške duhovščine do »nove levice« in marksistov, ki so jih leta 1968 zavrnili zaradi »revizionističnih odmikov«.

K združevanju opozicije so leta 1976 pripomogli tudi delavski nemiri v Radomu in Ursusu, nato pa pritisk na udeležence stavk in demonstracij. Oporečniki so ustanovili odbor za varstvo delavcev (KOR) in sprožili široko akcijo za »varstvo državljanskih in človekovih pravic«. Spričo malomarnega stališča partijskega vodstva, ki je podcenjevalo moč tega gibanja, so se »korovci« vtihotapili v delavske vrste, pa tudi med študente (ustanovili so »leteče univerze«, ki naj bi širile »zgodovinsko resnico«), od leta 1977 pa so v posameznih podjetjih ustanavljali tako imenovane »svobodne sindikate« kot obliko odpora proti pešanju demokracije in birokratizmu. Danes govorijo, da so »protisocialistične sile« rabile kot vztrajnik novemu demokratčnemu gibanju: bolj ko se je širilo, več konstruktivnih sil, ki jih niso navadihovala ideološka navzkrižja, temveč želja, da bi spremenile zmaličeni, birokratsko-tehnokratski sistem, je pritegnilo. Tako so se vrstile peticije skupin uglednih kulturnih in znanstvenih delavcev, ki so naposled ustanovili tako imenovani konverzatorij »Izkušnje in prihodnost«, ki naj bi z resnimi analizami opozarjal na šibke točke sistema in ponudil realistične smernice družbenih in gospodarskih reform.

Člani tega konverzatorija zdaj nič več ne delujejo »v podzemlju«, njihova dela pa bodo kmalu objavili kot prispevek k splošni javni razpravi.

Novi sindikati so potemtakem nastali kot odgovor na očiten zastoj v razvoju socialistične demokracije, ki se je kazal predvsem v krizi vseh oblik družbenega samoupravljanja. Motili bi se torej, če bi dogodke v zvezi s »Solidarnostjo« omejevali le na vprašanje sindikalne organiziranosti delavcev.

Stari sindikati so doživeli popoln poraz prav zato, ker niso razumeli teh procesov. Centralni svet zveze poljskih sindikatov je dojel, da je zahteva po ustanovitvi novih, neodvisnih in samoupravnih sindikatov posledica dejstva, da so delavci nezadovoljni z njenim delom, in je ponudil »program obnove«, ki se je osredotočil na ozko razumljeni »sindikalizem«.

Ker si stari sindikati tudi s tem niso mogli znova pridobiti zaupanja delavskega razreda, so ponudili model »avtonomizacije«. Drug za drugim je 23 panožnih sindikatov odreklo ubogljivost centralnem svetu in proglasili so se za »neodvisne in samoupravne«. Organizirali so izredne kongrese, ki so se jih udeležili delegati, izvoljeni še pred začetkom delavskih nemirov. O sklepih o »avtonomiji« se niso posvetovali z bazo, ki je že tako naglo razpadala, saj so si novi sindikati pridobivali čedalje več privržencev.

Novi neodvisni in samoupravni sindikati, zbrani okrog gdanske »Solidarnosti«, so to označili za »zahrbtno igro« in obtožili stare sinidate, da so jim »ukradli naziv«. Tako se je boj v poljskem sindikalnem gibanju zaostril, vprašanje sindikalne organiziranosti pa se je sprevrglo v (opredeljevanje o) »duhu obnove«.

Razmere pred registracijo novih sindikatov zrcali neka izjava varšavske regionalne organizacije neodvisnih samoupravnih sindikatov »Solidarnost«, v kateri je rečeno: »Zadnje čase je opaziti, da stara vodstva ustanavljajo sindikate, ki jim v nazivu dodajajo besedo 'neodvisni'. V resnici gre zato, da so od strukture centralnega sveta zveze poljskih sindikatov ločili cele panožne sindikate, kot sta zveza prosvetnih delavcev, ali sindikat kovinarjev itd. To poteka na podlagi sklepov od zgoraj, in ne kot rezultat glasovanja na skupščinah.

Da ne bi bilo nesporazumov – v bistvu gre za stare sindikate s spremenjenim nazivom.

Prisiljeni smo izjaviti naslednje:

1. Neodvisni in samoupravni sindikat Mazowsza (varšavsko območje je bil ustanovljen na podlagi sporazuma v Gdansku in pripada splošni poljski organizaciji neodvisnih samoupravnih sindikatov »Solidarnost.«

2. Naš sindikat je neodvisen glede na delodajalce, politične stranke in vlado.

3. Ustanovljen je na podlagi pobud, 'od spodaj', s prostovoljnim združevanjem delovnih kolektivov.

4. Kot sindikat smo neodvisni, kot državljani LR Poljske pa v skladu z gdanskih sporazumom priznavamo vodilno vlogo PZDP v državi, ne pa tudi v sindikatih.

5. Formula naše neodvisnosti je: vsak član v svoji sindikalni dejavnosti upošteva cilje sindikata, in ne družbenih ali političnih organizacij, ki jim pripada.

6. V skladu z gdanskim sporazumom je naš sindikat apolitičen. Vprašanje politike in upravljanja države je zadeva partije in vlade.

7. Naš sindikat je samoupraven, kar pomeni, da višje vodstvo ne more razveljaviti sklepa, ki ga nižje vodstvo sprejme na svojem področju delovanja ...

Naša dejavnost ne ogroža sistemskih temeljev LR Poljske, bojevali pa se bomo proti nepoštenosti, korupciji, nesmiselnim sklepom in potratnemu odnosu do učinkov zahtevnega dela naših kolektivov. Sedanji trenutek terja, da pri priči ukinemo metode upravljanja, ki temeljijo na podcenjevanju delovnih množic, na zatiranju pobud in svobode govora.«

Novi sindikati pogosto omenjajo pojem »apolitičnost« da bi pregnali vsakršen sum o tem, da je njihov cilj – širjenje opozicijskega gibanja ali celo ustanovitev nove stranke. Očitno pa je, da se novi sindikati ne morejo izogniti politizaciji svojega dela in da so že zdaj mnogi njihovi sklepi – politične narave.

Med voditelji, pa tudi v celotnem vodstvu novih sindikatov, je čutiti tako idejne kot programske razločke, ne prikrivajo pa, da si v tem hipu sami na želijo »monolitnega duha«. Gibanje se šele poraja, njegov program pa nastaja v nenehnem spopadu idej in mnenj.

Največ navzkrižij je v gdanskem centru »Solidarnosti«, okrog katerega so se že med stavkami zbrali številni oporečniki, pripadniki različnih struj. Razlike so še zlasti očitne v tako imenovanih skupinah izvedencev, med katerimi so tudi klerikalci in ideologi »nove levice«. Sam predsednik državne komisije neodvisnih samoupravnih sindikatov »Solidarnost« Lech Walensa je pod vplivom katoliške cerkve in se ravna po zmernih smernicah poljskih episkopatov.

Čas in razsodna politika poljskega vodstva sta v pomoč tistim silam, ki so za konstruktivne, vendar neprizanesljive akcije, za tako imenovano »družbeno sporazumevanje«, in ne za zaostrovanje napetosti.

V procesu stabilizacije novih sindikatov ima pomembno vlogo tudi dejstvo, da se čedalje več članov partije pridružuje »Solidarnosti«. Njihov vpliv bo toliko večji, ker je sama »Solidarnost« sprejela kot temeljno organizacijsko načelo – samostojno delovanje novih sindikatov v okviru lastnih regionalnih organizacij, s čimer so občutno omejili vpliv »gdanskega centra«. Že zdaj je čutiti precejšnje razlike v načinu delovanja regionalnih odborov neodvisnih samoupravnih sindikatov v Varšavi, Krakowu, Wroclawu ali Szczecinu.

Tudi po dokončni registraciji »Solidarnosti« na vrhovnem sodišču v poljskem sindikalnem gibanju še vedno vre. Doslej niso ukinili nobenega izmed vodstev starih, panožnih sindikatov, čeprav je bilo nekaj takšnih poskusov, saj so se nekatera izmed njih znašla v vlogi »generala brez vojske«. Domnevajo, da se je za »Solidarnost« izreklo 8 do 10 milijonov od skupaj 13 milijonov zaposlenih. Veliko delavcev sicer še vedno omahuje, ponekod pa nastajajo nove organizacije: tako so na varšavskem sodišču doslej registrirali kakih 20 različnih sindikalnih organizacij, 60 pa jih še čaka na legalizacijo. Med novimi, avtonomnimi organizacijami so na primer neodvisni sindikati delavcev mlekarskih zadrug, veteranov dela in invalidov ter turističnih delavcev, svojo sindikalno organizacijo (neodvisno od vojaških oblasti in generalnega štaba) pa so celo ustanovili vojaški uslužbenci.

Nekateri izmed teh avtonomnih sindikatov, tako na primer zveza znanstvenih, prosvetnih in kulturnih delavcev ali sindikat največje poljske železarne »Katowice«, so umaknili zahteve za registracijo in se pridružili »Solidarnosti«. Različna poklicna združenja (filmskih umetnikov, zdravnikov, pisateljev itd. so prevzela tudi sindikalne funkcije, nekatera izmed njih pa so se prav tako včlanila v »Solidarnost«.

Novi sindikati so organizirani na podlagi regionalnega načela, začeli pa so se tudi povezovati po panogah in strokah. Vsi člani »Solidarnosti«, pa naj gre za regionalno ali poklicno združevanje, se združujejo na podlagi izredno liberalnih načel: ni vrhovnega vodilnega organa, naloga državne komisije pa je le dogovarjanje in koordinacija akcij.

Partijsko in državno vodstvo sta »Solidarnost« sprejela kot partnerja, s katerim želita skupaj reševati nakopičene gospodarske in družbene probleme. Predstavnike »Solidarnosti« so izvolili v komisije, ki pripravljajo gospodarsko reformo, nov zakon o sindikatih in druge ukrepe, ki naj bi pomagali čimprej najti izhod iz krize. Poleg tega pogosto posredujejo v sporih – potujejo po vsej državi in onemogočajo stavke »na črno«, pomiriti skušajo nezadovoljneže, pomagajo pa tudi pri oblikovanju zahtev posameznih kolektivov in organiziranju pogajanj z vlado.

Novi sindikati zdaj vstopajo v obdobje organizacijske stabilizacije: podjetja bodo izvolila svoja vodstva in delegate za državno komisijo. Še vedno pa je odprto vprašanje, kakšna bo njihova vloga v nadaljnjem razvoju in krepitvi delavskega samoupravljanja. Za zdaj je njihova naloga nadzorovati administracijo pri izvajanju sporazumov s stavkajočimi in delovnimi kolektivi ter pomagati, da bi se proizvodnja in javno življenje normalizirala.

Ilija Marinković

ZSSR in sindikati

Lenin za današnjo rabo

MOSKVA, novembra (od našega dopisnika) – V Sovjetski zvezi o vlogi sindikatov v socialistični družbi običajno ne govorijo dosti. Celo kritično novinarsko pero pozabi nanje, če je treba koga zaščititi ali ga je zgrabilo birokratsko kolesje, kajti partija ali pristojni državni organ sta ponavadi tista, ki naj bi uredila zadevo. Prav zadnje tedne pa so tudi v SZ sindikati postali predmet javnega zanimanja.

O sindikatih je govoril Leonid Brežnjev zadnje dni oktobra na plenarnem zasedanju centralnega komiteja, njihovo vlogo pa je še posebej poudaril novi predsednik vlade Nikolaj Tihonov ob – vsaj za sindikate – dokaj nenavadni priložnosti: v slavnostnem govoru na akademiji v počastitev obletnice oktobrske revolucije. »Literaturnaja gazeta« je v novembru sindikatom posvetila celo stran in četrt. Tema je očitno tudi v Sovjetski zvezi zelo aktualna. Nemara pa sega njen pomen še dlje.

Od kod torej tolikšno zanimanje za vlogo sindikatov v Sovjetski zvezi? V glavnem bi lahko odgovore na ta vprašanja – odgovorov je namreč več – strnili v dvoje. Nekateri se nagibajo k mnenju, da gre za notranje premike v sovjetskem političnem sistemu, kar povezujejo celo s spremembami v sovjetskem političnem vrhu.

Tako imenovani »notranji« premiki

Po tem mnenju so zdajšnje razmere v državi take – najočitneje jih označujejo zagate v gospodarstvu, premajhna gospodarska učinkovitost in počasna rast delovne storilnosti – da po starem ni mogoče več in da je treba iskati nove poti posebej s pritegnitvijo vseh ustvarjalnih moči dežele k razreševanju zaostrenih problemov. Ti se za navadnega državljana kažejo navsezadnje (ali morda predvsem) v preskrbi z najnujnejšimi življenjskimi potrebščinami. Takšne desetletja nazaj ne pomnijo.

Poudarjanje vloge sindikatov naj bi potemtakem pomenilo, da se tudi v notranjepolitičnem življenju Sovjetske zveze »nekaj« dogaja. To naj bi dokazovalo tudi zatrjevanje Tihonova, da so »povsem izmišljene in brez vsake podlage trditve, ki izvirajo po njegovem mnenju iz »ideološke diverzije imperialistične propagande«, češ da partija »komandira« državnim in družbeno-političnim organizacijam, da vzpostavlja odnose »administriranja in komandiranja ter varuštva«. Partija, kot je dejal Tihonov, le »skrbi«, da bi ti organi in organizacije delovale »kolikor mogoče učinkovito« in da bi »ustvarjalno reševale probleme, ki stoje pred njimi«. To velja seveda tudi za sindikate.

V tem naj bi bila po zagovornikih »notranjih premikov« novost v primerjavi s tezo, da partija in njeni organi sprejemajo neposredno vse državne odločitve, družbeno-politične organizacije pa so nekakšna transmisija za uresničevanje partijskih odločitev. Zagovorniki te teze navajajo še podrobnost, da je Tihonov govoril o družbeni lastnini proizvajalnih sredstev, kar naj bi po svoje spet pomenilo premik v dosedanjih pojmovanjih, vtem ko govori sovjetska ustava izrecno o socialistični lastnini »v obliki državne (splošno-ljudske) in kolhozno-zadružne lastnine«. Ker je to rekel Tihonov – človek najvišjega političnega vrha, ki je stal na vojaški paradi v čast oktobrske revolucije med Brežnjevom in Suslovom – naj bi torej to že pomenilo, da so opazne sveže sapice v notranjem političnem življenju Sovjetske zveze in da se že kažejo znaki zmage »progresističnih« sil v njem.

Kot so ta mnenja skrajnostna, so skrajnostna tudi druga: ne gre za nikakršne notranje premike v Sovjetski zvezi. Taka logika pa bi kaj lahko privedla do sklepa, da gre potemtakem za posledice premikov pri sosedih, se pravi na Poljskem, od koder so tamkajšnji dogodki pljusknili čez mejo.

Toda ne, po tej tezi to, kar se v Sovjetski zvezi dogaja v zvezi s sindikati, ni v nikakršni povezavi s poljskimi dogodki. To, kar se dogaja na Poljskem, je zgolj deviacija, posledica nedoslednosti pri uresničevanju tistega, kar je temelj tako imenovanega realnega in zrelega socializma. Če bi bili dosledni, ne bi bilo ne težav ne problemov, s katerimi se ubadajo zdaj. Še manj glede sindikatov. Če partija ne bi izgubila stika z množicami, če ne bi delala tako kardinalnih napak v gospodarstvu, če bi sindikati sproti povzdigovali glas, se kaj takega ne bi moglo zgoditi.

Realni socializem sam po sebi je brez notranjih nasprotij in konfliktov, ker ni več razrednih nasprotij, ni več izkoriščanja in potemtakem tudi ne more priti do stavk ne do tako zaostrenih notranjih problemov.

Po tem mnenju ostaja le upanje, da bo taka partija, ki je napravila toliko napak, v sebi dovolj močna, da bo našla izhod iz zagat in jih, čimprej bo mogoče, tudi sama popravila ter krenila po zgodovinsko preskušeni poti.

To se – po tej tezi – in skrajšano vzeto, sploh ne tiče notranjepolitičnega položaja v Sovjetski zvezi. Realni socializem je v vsem svojem zgodovinskem razvoju dokazal svojo življenjsko moč, ki ji ni kaj dodati, ne kaj odvzeti. Služi lahko le kot primer tudi tistim, ki se šele socialistično usmerjajo.

Seveda je tudi ta teza predstavljena skrajnostno, saj ima probleme vsaka družba in glede tega tudi sovjetska ni izjema. Tako skrajnostno vzeto bi ta teza pomenila, da je že vse dano enkrat za vselej, da so zakonitosti družbenega razvoja spoznane do kraja in da je pot v komunizem zagotovljena zgolj ob spoštovanju že znanih zakonitosti.

Razlagalci te druge skrajnostne teze seveda nasprotujejo trditvam o nekakšnem »notranjem« prestrukturiranju v sovjetskem političnem vrhu, ker predvsem zanj ni nikakršne potrebe. Novi človek je prišel, ker prejšnji fizično svojih dolžnosti ni mogel več opravljati. Zato ni potrebe po

Pogovor v Salisburyju

Suverenost se ne žrtvuje za prijateljstvo

Robert Mugabe: V resnici nam ni tako slabo, kot nas prikazuje tuji tisk – Radi bi še naprej čutili tisto solidarnost z Jugoslavijo, kot smo jo prej

SALISBURY, novembra – Pol leta po tistem, ko je poslednja britanska kolonija na afriških tleh, Rodezija, postala neodvisna republika Zimbabve, se njeno ljudstvo spopada z velikimi napori za povojno obnovo in razvoj. To je njihov drugi boj za neodvisnost, in sicer ekonomsko, potem ko je za ceno 30.000 mrtvih izbojevalo politično neodvisnost.

Robert Mugabe (foto dokumentacija Dela)

Toda zdi se, da je ta boj za zdaj deležen manj podpore, kot je bil prvi, zlasti od tistih, ki so pred neodvisnostjo obljubljali izdatna finančna sredstva, pa so se ta čas odločili za taktiko čakanja, da bi videli, po kakšni poti bo krenil Zimbabve. Po svoji, lastni, odgovarja predsednik zimbabvejske vlade **Robert Mugabe**, ki je pred dnevi dal v svojem salisburyjskem uradu poseben intervju za Delo. Z Robertom Mugabejem se je pogovarjal naš dopisnik **Tit Doberšek.**

DELO: Tovariš Mugabe, najprej bi vas rad osebno vprašal, koliko se je spremenilo vaše življenje, odkar ste vstopili v ta urad?

MUGABE: Moje osebno življenje je tesno povezano z delovanjem v partiji, ki me je postavila, to je v zimbabvejski afriški nacionalni uniji. To je partija, ki je, kot veste, dobila na volitvah največ sedežev v parlamentu in ima zdaj prevladujočo vlogo v vladi. Res pa je, da se je odtlej moj položaj spremenil. Poprej sem bil voditelj partije, ki se je bojevala za neodvisnost, zdaj pa nisem samo voditelj te partije, temveč tudi predsednik vlade vse dežele, vsega ljudstva. In zato se moram lotevati problemov v okviru nacionalnih, ne le partijskih interesov. V tem smislu moram spodbujati enotnost in krepiti zaupanje pri vseh tistih, ki bi hoteli, da bi naša neodvisnost uspela, to pa pri večini ljudi v naši deželi, tako belih kot črnih.

To je nova vloga, ki sem se jo moral učiti in se je še zmerom učim. Pomeni, da moram gledati na vprašanje nacionalne enotnosti ne le s stališča svoje partije, temveč tudi s stališča drugih sil, ki utegnejo politično tudi nasprotovati moji partiji. Doseči poskušam spravo med različnimi interesi, ki se pojavljajo.

DELO: Na kakšne kompromise s svojimi prejšnjimi ideali, načrti in pričakovanji ste doslej primorani?

MUGABE: Vprašujete, če sem moral sprejemati kakšne kompromise. Pravzaprav ne, to niso bili v pravem pomenu besede kompromisi. Naša partija je oblikovala svojo politiko in programe, zdaj pa gre za načine uresničevanja teh programov. Nikoli pač ne morete oblikovati politike skupaj z že pripravljenimi načini njenega uresničevanja. To uresničevanje politike v praksi pa mora upoštevati konkretne razmere, ki se sproti pojavljajo.

V primeru Zimbabveja je šlo za to, da smo sprejeli v uresničevanju svojega socialističnega programa kot dejstvo to, da je treba upoštevati ekonomsko bazo, ki smo jo podedovali, to pa je v svoji osnovi kapitalistična baza. Zavedali smo se, da ne moremo odpraviti te kapitalistične baze tako, da bi nadzorstvo nad njo prevzelo bodisi ljudstvo bodisi država, se pravi prek nacionalizacije. Tega nismo mogli storiti, ne samo zato, ker bi ne imeli sredstev, temveč tudi, ker nam je primanjkovalo izurjenih ljudi, izkušenj, znanja, da bi lahko učinkovito vodili in upravljali posamična podjetja. In navsezadnje bi s tem prizadeli tudi naš socialistični program.

Naše stališče je bilo: zakaj bi ne pustili teh podjetij takih, kakršna so, saj če hočemo graditi socializem, je še zmerom veliko druge priložnosti za to. Menimo, da so te priložnosti še zlasti na kmetijskem področju, kjer bi lahko potem, ko bomo zagotovili ustrezno vzgojo in izobraževanje, ustanavljali kolektivne vasi ali zadruge, izhajajoč iz tistih skupnosti, ki so bile že navajene na takšne izkušnje in bi se bile pripravljene združevati v zadruge.

Kar pa zadeva področje trgovine in industrije, menimo, da je treba izboljševati razmere delavcev, organizirati delavce v delavske odbore, poskrbeti za to, da bi bili bolj udeleženi pri sprejemanju odločitev. Ker menimo, da produktivnost dela ne zadeva le vlado, temveč podjetje samo, bi radi zagotovili poklicno usposabljanje za vse delavce. In tako se v tem času prizadevamo za to, da bi pri delavcih zbudili zavest o pripadnosti določenemu podjetju, v katerem dela.

Vrh tega pa je tudi možnost, da ljudje sami, kolektivno, ustanavljajo svoja podjetja, za produktivne namene. Tako lahko zberete ljudi, da lahko ustanovijo skromnejšo tekstilno tovarno, denimo na kmetijskem področju, lahko pa ustanovite tudi potrošniške zadruge. In s tem bomo po mojem bolj prispevali k uresničevanju našega socialističnega programa, kot pa bi v primeru, če bi sprejeli serijo ukrepov, s katerimi bi nacionalizirali zasebna podjetja.

Seveda pa ostaja določena vloga tudi za državo, bodisi da z zasebnimi podjetji ustanavlja mešane družbe ali partnerstva, bodisi da ustvarja docela nova podjetja. Na vsem tem za zdaj še sistematično delamo, da bi oblikovali ustrezno politiko, s katero bi dosegli te cilje. Vendar so načela, na katerih bo temeljila ta politika, v svojem bistvu ostala nespremenjena.

DELO: Ali bi zdaj, ko je Zimbabve preživel svojih prvih 200 dni po neodvisnosti, lahko že strnili prve rezultate, to je, kakšne uspehe ste dosegli in na kakšne težave naleteli?

MUGABE: Bistvo neodvisnosti je, kot veste, v tem, da ljudje dobijo suvereno pravico, da lahko odločajo o samem sebi in izvolijo svojo vlado. Tako smo dosegli to neodvisnost, to je politično neodvisnost, naše ljudstvo je volilo v skladu z načelom »en človek, en glas«! Mislim, da bi bil to velik mejnik v zgodovini naše dežele, zlasti še po tolikih letih hudega boja.

Hkrati pa mislim, da se s tem naš nacionalni boj za suverenost ni končal, ampak si moramo prizadevati za uresničitev drugih ciljev, ki so bolj tesno v zvezi z osebnim življenjem ljudi: to so socialni, ekonomski, kulturni, vzgojni in drugi cilji. Z drugimi besedami, naš boj za neodvisnost se mora zdaj preoblikovati v boj za to, da bi dosegli te cilje. Doslej smo poskušali postaviti temelje za uresničevanje teh ciljev, pri čemer smo morali upoštevati obstoječo družbenoekonomsko infrastrukturo.

Upoštevati morate, da je naše gospodarstvo utrpelo škodo med vojno, da so bile ceste na mnogih kmečkih področjih razdejane, da so bile šole poškodovane in v nekaterih primerih uničene, prav tako tudi bolnišnice in klinike. In zato je treba našo infrastrukturo obnoviti. Vrh tega je bilo mnogo ljudi razdeljenih, med vojno so doživljali trpljenje, zlasti na kmečkem področju, koder so mnogi izgubili premoženje, zemljo. Zdaj jih moramo vrniti v normalno življenje.

Seveda pa vsi ti programi rehabilitacije in obnove terjajo precejšnja sredstva. In tu smo se znašli v težavah, ker nam Britanci in Američani niso zagotovili tistih izdatnih sredstev, ki so nam jih obljubili za obnovo in razvoj gospodarstva. Sredstev nimamo dovolj, vseeno pa s tistim, kar imamo, že začenjamo uresničevati programe. Obnavljamo šole, bolnišnice, ceste in zadovoljni smo, da je bilo pri tem že precej storjenega.

Doslej smo na področju izobraževanja sprejeli zelo revolucionarni korak, ko smo osnovno šolanje razglasili za brezplačno, hkrati pa smo vpeljali brezplačne zdravstvene storitve za vse tiste ljudi, ki zaslužijo pod 150 dolarjev na mesec. Vrh tega pa tudi razširjamo tako izobraževalne kot zdravstvene storitve, da bi bile lahko dostopne čim več ljudem.

Tudi kar zadeva ceste, so dela že stekla. Radi bi razvili mrežo cest na kmečkem področju, ki bi se navezale na naše glavne ceste, tako da bi imeli razvejan cestni sistem, ki bi rabil podeželju. Slej ko prej to ne bo samo kmečko področje, ampak bo na njem stekla predelovalna proizvodnja, in sicer v manjših in srednjih podjetjih. Zato moramo gledati naprej.

A tu nas čakajo še druge naloge. Zemlja še zmerom ni dostopna vsem tistim kmetovalcem, ki jo potrebujejo. Da bi jim to zemljo lahko zagotovili, bi morali imeti sredstva. Vendar jih nimamo, zato vlada proučuje druge poti, kako bi dobila zemljo. Vseeno pa upamo, da bodo Britanci spoznali, da potrebujemo več sredstev, s katerimi bi lahko poplačali zemljo, ki bi jo odvzeli belim farmarjem.

DELO: Kako pa je z utrjevanjem miru, glede na to, da še prihaja do posamičnih pojavov nasilja?

MUGABE: Res je, to je območje, ki še zmerom skrbi vlado. So še številni disidenti, ki imajo orožje in ki še naprej povzročajo posamične izolirane incidente, ki zbujajo zaskrbljenost in strah pri našem kmečkem prebivalstvu, zlasti pa še pri belih farmarjih, toda če bi primerjali stanje miru, kot je bilo prej, med vojno in pa volitvami, bi lahko ugotovili, da smo se premaknili daleč v smeri popolnega miru. V resnici nam ni tako slabo, kot nas prikazuje tuji tisk. Dejansko mislim, da bo v prihodnjem mesecu ali dveh število incidentov, do katerih zdaj prihaja, to je primerov hujšega nasilja, kot so napadi in umori, toliko upadlo, da bomo lahko govorili o običajni stopnji nasilja, na kakršno naletite v normalnih razmerah kot drugje po svetu. To ne pomeni, da bi radi dosegli takšno stopnjo nasilja, ko bi bil vsak teden kdo ubit, ali pa vsak mesec, hočemo imeti zares mirne razmere.

Pa tudi, če primerjamo stopnje nasilja, kakršna je pri nas, s tisto, ki jo poznajo v Veliki Britaniji oziroma na Severnem Irskem, ali če jo primerjamo s tisto v ZDA, koder niso bojevali nobene vojne, pa poznajo vseeno zelo visoko stopnjo kriminala, moramo ugotoviti, da je kriminala pri nas dosti manj kot v ZDA. Zato ne vidim razloga, zakaj so nas v tujem tisku izbrali za tarčo obrekovanja. Vseeno pa mislim, da na področju vzpostavljanja miru še nismo izpeljali svoje naloge, to pa bomo lahko storili šele tedaj, ko bomo imeli enotno vojsko, enotno poveljstvo. To pa bomo, upam, kmalu dosegli.

DELO: Kako daleč je seglo ustanavljanje nove zimbabvejske vojske?

MUGABE: Prizadevamo si ustanoviti enotno vojsko, sestavljeno iz treh različnih sil, ki smo jih podedovali. To je področje, kjer nas čaka še veliko dela, a vseeno ga je bilo že precej opravljenega. Zdaj imamo sedem bataljonov. Pravzaprav smo jih ustanovili že devet, toda sedem jih je že v celoti opravilo program urjenja, medtem ko za preostala dva upamo, da bosta izurjena do konca leta. A to še ni vse. Po uspešnem programu urjenja smo ustanovili štiri brigade in upamo, da se nam bo konec leta posrečilo ustanoviti še peto. Tako bo v vojsko vključenih kakih 31.000 borcev. Preostalo pa nam bo še kakih 27.000 borcev, ki naj bi jih izurili in iz njih sestavili kakih pet brigad. Kot pričakujemo, naj bi bil celoten program urjenja in združevanja enotne vojske končan v prvih šestih mesecih prihodnjega leta.

DELO: Med osvobodilnim bojem ste vzpostavili vrsto prijateljstev tako tu v Afriki kot drugod po svetu. Kakšen naj bi bil razvoj teh prijateljstev v prihodnje?

MUGABE: Res je, da smo vzpostavili nekaj trdnih odnosov z deželami, ki so bile naklonjene ciljem našega boja. Vendar pa nismo imeli tako veliko prijateljev. Če ne omenjam prifrontnih in drugih držav v Afriki, temveč se omejim na svet zunaj Afrike, potem moram reči, da so bili naši najboljši prijatelji Kitajska, Jugoslavija in Romunija, nato pa LDR Koreja in socialistični svet, medtem ko smo imeli v zahodnem svetu odlične odnose s Švedsko, z Norveško, Dansko in do določene mere tudi s Finsko pa z Nizozemsko. V teh skandinavskih deželah in na Nizozemskem smo direktno sodelovali z vladami, medtem ko v drugih zahodnih državah nismo naleteli na naklonjenost vlad, temveč smo razvili dobre odnose z raznimi prostovoljnimi skupinami.

Z Jugoslavijo smo imeli odlične odnose, tako politične kot vojaške. Med našim bojem smo od nje dobivali precejšnjo vojaško pomoč, vendar ne samo v obliki orožja, ampak tudi urjenja. Zdaj, ko je naš boj končan, je naša želja okrepiti odnose z vsemi našimi prejšnjimi prijatelji na tistih področjih, za katera menimo, da bi bila lahko obojestransko koristna.

DELO: In katera področja sodelovanja z Jugoslavijo bi bila lahko Zimbabveju v tem trenutku najbolj koristna?

MUGABE: Kar zadeva naše prihodnje odnose z Jugoslavijo, mislim, da bi morali poleg diplomatskih odnosov zdaj razviti sodelovanje na ekonomskem, kulturnem in znanstveno-tehničnem področju. Mislim, da smo že začeli delati na tem, da bi se tesneje povezali na teh področjih. Hkrati pa mislim, da bi v uresničevanju naših programov lahko ogromno pridobili iz izkušenj, ki jih je imela Jugoslavija. Pri tem mislim na programe kmetijskega razvoja, ustanavljanja zadrug na vasi, pa tudi na naš eksperiment, ki ga nameravamo uresničiti, to je mešanih podjetij med državo in zasebnimi podjetji, pri čemer nas zanima, koliko naj bi dovolili zasebnemu sektorju, da bi sodeloval pri razvoju dežele. Potem je tu vprašanje vloge države in vloge kolektivov.

Jugoslavija je imela nekaj izkušenj na tem področju in mislim, da bi jih pri uresničevanju naših programov lahko s pridom uporabili, to je, da bi videli, kaj so v Jugoslaviji storili v podobnih razmerah, kot so zdaj pri nas. Seveda pa je vselej treba upoštevati, da so se izkušnje, ki so jih imeli drugi, oblikovale v posameznem okolju, kjer so delovali lahko drugačni faktorji. Zato naj bi te izkušnje prilagodili našim lastnim razmeram.

Vemo pa tudi, da je v letih, ki so sledila zmagi nad fašizmom in nacizmom, Jugoslavija dosegla visoko stopnjo znanja, ki bi ga lahko uporabili pri nas na vseh tistih področjih, kjer nam primanjkuje. Jugoslovanski kmetijski sektor je dokaj visoko razvit, izdelujete številno kmetijsko tehniko, ki bi nam prišla zelo prav. In seveda je tu še trgovina, ki bi nas lahko povezala. Hkrati bi radi tudi poručili možnosti vojaškega sodelovanja. Vemo, da Jugoslavija izdeluje vojna letala in drugo orožje, zato bi radi proučili možnosti sodelovanja tudi na tem področju. Predvsem pa bi radi še za naprej čutili tisto toplino in solidarnost, ki smo ju prejemali od ljudstva Jugoslavije. In mi bomo s svoje strani odgovarjali s toplino, ko bomo krepili naše medsebojno sodelovanje.

DELO: Tovariš Mugabe, vi ste že zagotovili navzočnost neodvisnega Zimbabveja v okviru OZN, v organizaciji afriške enotnosti, med deželami z juga črne celine ter v skupini prifrontnih držav. Kakšno vlogo namerava odigrati Zimbambve na mednarodnem prizorišču?

MUGABE: Da, zdaj smo člani vrste mednarodnih organizacij, od katerih so seveda najpomembnejši Združeni narodi. Postali bomo polnopravni člani Združenih narodov, pa tudi drugih organizacij, v katerih smo zaprosili za članstvo. Toda mislim, da je bistveno to, da smo postali člani neuvrščenega gibanja in na temelju te, neuvrščene politike, bi radi razvijali prijateljske stike ter ekonomsko sodelovanje s tistimi deželami, ki bodo za to kazale zanimanje. Prepričani smo namreč, da je suverenost, ki nas je veljala toliko izgubljenih življenj, najbolj dragocena sestavina naše neodvisnosti in našega življenja. To je nekaj, kar moramo ljubosumno čuvati in ne smemo dovoliti, da bi bilo prizadeto, bodisi z vezmi prijateljstva ali pa z ekonomskim sodelovanjem, ki ga bomo razvijali. In zatorej bomo tedaj, ko bomo vzpostavljali prijateljske vezi ali diplomatske odnose ali gospodarsko sodelovanje s številnimi državami po svetu, vselej budni, da s temi vezmi ne bi v ničemer prizadeli naše popolne suverenosti. Mislimo tudi, da bi kot neuvrščeni lahko odigrali vlogo s takšnimi državami, kot je Jugoslavije, v pomembnih mednarodnih vprašanjih, kot je vprašanje razorožitve med obema super silama oziroma vojaškima blokoma, v odstranjevanju napetosti v svetu.

DELO: In kakšna naj bi bila vaša politika v Afriki, zlasti do vaših sosed, vključno z Južno Afriko?

Mislim, da nas bodo tudi v okviru Afrike vodila ista, to je neuvrščena načela. Ne bomo se poskušali vmešavati v notranje zadeve naših sosed, ampak si bomo prizadevali za odnose na temelju miroljubnega sožitja. Zavoljo tega smo v razmerju do Južne Afrike sprejeli stališče, naj tamkajšnje ljudstvo samo prispeva k spremembam v svoji lastni deželi. Kritizirali jih bomo, seveda, saj vsa tista politika, v katero verujemo zavrača grobo ravnanje z ljudmi, zavrača sleherno obliko fašizma in nacizma, ki smo ju obsojali v preteklosti, kot zdaj odločno obsojamo režim rasnega razlikovanja v Južni Afriki.
Pričakujemo tudi, da bodo druge države okoli nas sprejele do nas isto politiko. Zato obžalujemo in smo zaskrbljeni, ker Južna Afrika v odnosu do nas ni sledila tisti politiki, kot smo jo mi do nje, ampak še zmerom vojaško uri ljudi, ki so jih navačili izmed nas, v Zimbabveju, Zambiji in v Mozambiku, z namenom, da bi destabilizirali razmere na našem območju.

DELO: Eden izmed prvih rezultatov vaše neodvisnosti je bil začetek tesnejšega sodelovanja med devetimi državami z juga Afrike, ki so sklenile razširiti gospodarske, trgovinske, transportne in druge vezi. Kakšni so nadaljnji načrti tega sodelovanja?

MUGABE: Dogovorili smo se, da bomo imeli 24. novembra vrhunsko konferenco v Maputu, v Mozambiku, na kateri bi uredili vse tisto, o čemer so se aprila dogovorili voditelji devetih držav v Lusaki, v Zambiji septembra pa v Salisburyju ministri teh držav, zadolženi za različna področja sodelovanja. Zdaj naj bi v Maputu konkretno pregledali rezultate tega sodelovanja. Prepričani smo, da je po takšnem regionalnem povezovanju potrebno, zakaj če bomo sposobni sodelovati na tem področju, bomo šele lahko uspešno sodelovali tudi z drugimi deli sveta. Zelo pomembno je tudi, da bi izmenjavali izkušnje na ekonomskem področju da bi izmenjavali svoje znanstvene in tehnične dosežke. Tako bomo delovali v smeri naše ekonomske neodvisnosti, ki naj bi utrdila našo politično neodvisnost, hkrati pa bi zmanjšali svojo odvisnost od Južne Afrike.

---

nobenih razlagah in ugibanjih, ki so po tej tezi sama po sebi vnaprej brezpredmetna. Če je treba zdaj kaj storiti, je treba odpraviti le dosedanje pomanjkljivosti v delovanju sicer dobrega sistema. Predvsem je treba zagotoviti doslednost v njegovem delovanju, njegovo spoštovanje – vse do poslednjega partijskega in državnega funkcionarja. Če so odstopanja, je krivec zanje vselej določena oseba in ne osrednjega partijskega in državnega funkcionarja. Če so odstopanja, je krivec zanje vselej določena oseba in je zato treba le poostriti kontrolo, spodbuditi kritiko, takega človeka pa kaznovati ali celo odstaviti s položaja. V tem sistemu je tudi povsem točno opredeljena vloga sindikatov, ki je, kakršna je in kakršno je moč razbrati iz obširnega poročila »Literaturnaje gazete«, lahko samo vzor.

»Sindikati so šola komunizma«

Vsekakor je zdaj – iz kakršnihkoli razlogov že – vloga sindikatov v sovjetski družbi posebej poudarjena. Nikolaj Tihonov jim je za obletnico oktobra posvetil več besed, kot pa so menili, da je treba povedati v referatu na zadnjem 25. kongresu sovjetske komunistične partije.

Podrobnejša analiza kongresnega referata (25. kongres KPSZ leta 1976) ki ga je povedal Tihonov, in kar je poudaril Brežnjev na plenumu, pokaže za odtenke različne poudarke. Brežnjev je poudaril, da »mora skrb za človeka prevevati delo partijskih, sovjetskih, gospodarskih organov in, seveda, tudi sindikatov«. To je povedal, ko je govoril o temeljni usmeritvi celotne sovjetske družbe k izboljševanju življenjske ravni. Tihonov je govoril predvsem o nalogah sindikatov v gospodarstvu, pri razvijanju socialističnega tekmovanja, v skrbi za večjo proizvodno rast in rast delovne produktivnosti. Našteval je, da imajo sindikati tudi pravico do zakonodajne iniciative, da sklepajo z vodstvi podjetij kolektivne pogodbe, skrbe za oddih in razvedrilo delavcev itd. Te sindikate je našteval predvsem zato, da bi pokazal, da so sovjetski sindikati že zdaj povsem samostojni, da jih partija »ne komandira«, kakor to trdi imperialistična propaganda. Sindikati so »šola upravljanja, šola gospodarjenja, šola komunizma,« je poudaril Tihonov.

Po referatu, ki ga je imel Leonid Brežnjev na kongresu leta 1976, je funkcija sindikatov predvsem v tem, da uresničujejo demokracijo v temeljni sferi človekovega udejstvovanja – proizvodnji. Dolžni so varovati delavčeve pravice in njegove interese, skrbeti za njegove življenjske in socialne razmere. Vsega tega pa ne bi mogli uresničevati, če ne bi rasla proizvodnja. Zato je njihova temeljna naloga skrbeti za nenehno rast, za delovno disciplino in produktivnost. Naslednja dva odstavka njegovega referata pa sta posvečena temu, da mora sindikat prilagoditi svojo organizacijsko zgradbo organizacijskim spremembam v proizvodnji in bolj skrbeti za svoje članstvo v kolhozih.

Državni in nedržavni sindikati

Vsekakor so sindikati po svoje »tema dneva« tudi v sovjetski družbi. Najbolj podrobno je njihovo delo razložila, kot že rečeno, »Literaturnaja gazeta«. Teža je dvojna: sovjetski sindikati imajo »veliko več pravic kot pa ameriški«. V članku namreč govorijo Američani, ki se čudijo, kolikšno vlogo imajo sovjetski sindikati. In druga teza: povsem zgrešena je trditev, ki jo je na Zahodu dostikrat slišati, da so sovjetski sindikati »državni«, torej nesamostojni. V dokaz obeh trditev navaja »Literaturnaja gazeta« celo vrsto stvari. Naj omenimo le nekatere: sindikati lahko dosežejo, da odstavijo direktorja podjetja, razvita je cela mreža inšpekcije dela, ki deluje v okviru sindikatov, sindikati vodijo socialno zavarovanje in razvijajo na tem področju tudi zakonodajno iniciativo skupaj z vlado. Seveda pa razvijajo tudi socialistično tekmovanje, prek »stalnih proizvodnih posvetovanj« (SPP) pa imajo delavci vso možnost predlagati katerokoli stvar v proizvodnem procesu, obravnavajo plane podjetja itd. ter tako uveljavljajo svoj vpliv na upravljanje proizvodnje. V ta »stalna proizvodna posvetovanja« je izvoljenih 6 milijonov članov, med katerimi, kakor ugotavlja »Literaturka«, sta dve tretjini delavcev. Torej ta posvetovanja niso nekakšni delavski mitingi, namenjeni vsem delavcem, ampak volijo delavci vanje svoje predstavnike. Vseh sindikalnih članov je namreč v Sovjetski zvezi 127 milijonov, v teh »posvetovanjih« sodeluje torej pol odstotka sindikalnega članstva.

Profesor Aleksejev citira Lenina

Sklepna misel članka v »Literaturki« se glasi: »Kot vplivna politična moč imajo sindikati veliko vlogo v razvijanju socialistične demokracije. Oni so in ostanejo – množična šola gospodarjenja. Oni so bili in ostanejo šola komunizma.«

Morebiti ni naključje, da so letos konec septembra izdali knjigo z naslovom »Lenin in sindikati«. Ob izidu te knjige je izšla v »Pravdi« recenzija izpod peresa profesorja in doktorja filozofskih znanosti G. Aleksejeva. Recenzija je zanimiva prav s stališča obravnavane teme: zakaj prav zdaj poudarjena vloga sindikatov.

Avtor posebej izpostavi Leninov boj z anarhosindikalisti in s tako imenovano »delavsko opozicijo«, ki se je zavzemala za to, da prevzamejo sindikati v roke celotno gospodarstvo. Lenin je bil proti temu, ker bi to negiralo vlogo države in partije v gospodarstvu, kakor je to razložil Aleksejev. Lenin se je, kot je poudarjal Aleksejev, »ostro bojeval proti tako imenovanim svobodnim sindikatom«. Ti bi bili »osvobojeni« končnih ciljev delavskega razreda za socializem in komunizem, bili bi »neodvisni« od splošnih interesov vsega delovnega ljudstva – navaja Aleksejev Leninove besede. To bi bila, citira dalje Lenin, »zgolj buržoazna provokacija najbolj grobe vrste, bila bi skrajno nedvoumna suženjska ponovitev gesel včerajšnjega dne... Če bi uporabili gesla starega sindikalizma, bi to pomenilo odreči se socialističnim nalogam delavskega razreda.« Že Lenin je bil torej proti svobodnim sindikatom. Razložil je tudi njihov razredni smisel in odgovoril tudi tistim, ki dandanes govore o njih. Aleksejev nadalje razlaga, kakšna naj bo vloga partije v sindikatih, oziroma, kako je Lenin opredeljeval to nalogo. Poudarja Leninovo misel, da je vodstvo partije glede množičnih organizacij, torej tudi sindikatov, v tem, da jih »vzgaja v duhu socialističnih načel in jih usmerja k politično aktivnemu sodelovanju pri reševanju nalog, ki stoje pred deželo na tej ali oni stopnji. Pri tem je Lenin, kot pravi Aleksejev, posebej opozarjal, da mora imeti partija poseben pristop do dela s sindikati, da »nista dopustna varuštvo in čezmerno vmešavanje v njihovo tekoče delo«. Lenin je še posebej poudarjal – tako Aleksejev – potrpežljivo vzgojno delo kot nekaj, kar je edino sprejemljivo za dejavnost partijskih organizacij.

Ob koncu je Aleksejev zapisal misel, ki jo kaže navesti dobesedno. Takole pravi: »Zgodovinske izkušnje kažejo, da dosledno spoštovanje leninskih načel in norm partijskega dela med množicami zagotavlja tisto enotnost partije in ljudstva, ki je porok uspeha pri graditvi socializma in komunizma. Sovjetsko ljudstvo je pod vodstvom KPSZ doseglo velike uspehe v gospodarski in kulturni graditvi, v boju za mir in družbeni napredek, ker je šlo po poti, ki jo je pokazal Lenin.«

Tako je profesor Aleksejev odgovoril na obojne razloge razlage »sindikalnega vprašanja« v Sovjetski zvezi in pravzaprav v vsej socialistični skupnosti, torej za domačo in tujo rabo.

Vlado Jarc

Zakon z daljnosežno veljavo

Investicije iz kabinetov in predalov čimprej v javnost

Zakonodajne dileme prostorskega planiranja in urbanizma

Če ne bi bilo zadnja leta v sobotni prilogi Dela napisanih toliko člankov o investicijah dvomljivega uspeha, o zoževanju in stalni ogroženosti rodovitne zemlje, o »črnih« in drugih nedovoljenih gradnjah, o izsiljevanju lokacij, o urbanizaciji, urbanizmu in razvoju mest, o dolgotrajnosti upravnega postopka za pridobitev dovoljenj za gradnjo in tako naprej, bi moral o vsem tem nekaj povedati v uvodu tega svojega prispevka.

Vendar je sobotna priloga o teh stvareh spet in spet pisala dovolj kritično in zavezujoče, da članki o naštetih slabostih naše vsakdanjosti ter našega planiranja in razvoja gotovo niso šli mimo oči in pozornosti bralcev Dela. Med drugim to potrjujejo prispevki v predalu 29, kjer so občani često zgovorno in kritično spremljali in komentirali take članke.

Če vsemu temu dodamo še sočasne kritične ocene pojavov nesmotrnosti, samovolje in nereda v investicijski dejavnosti, ki jih obtožujemo kot poglavitne krivce za gospodarsko nestanovitnost, naj bo za uvod dovolj prepričevanja o tem, kako je zakon, ki naj še letos, ustrezno njihovi zaostrenosti, poseže v gnezdo teh slabosti, potreben. To naj bo zakon o urejanju prostora, ki seveda ne bo izčrpal vse te problematike, a vendarle njen precejšen in najbolj očiten del. Na drugi strani pa prav zaradi manj očitnih vprašanj, ki jih zakriva nerazvitost samoupravnih družbenoekonomskih odnosov v razširjeni reprodukciji, še vedno vzbuja dvome, ali ime zakona ustreza njegovi vsebini in njegovim smotrom.

Ali je to sistemski zakon o pogojih in načinu uporabljanja in izkoriščanja dobrin splošnega pomena, kot so zemlja, gozdovi, vode, morje, rude in druga naravna bogastva, ali pa naj bo izvedbeni zakon za tiste dele družbenega plana, ki terjajo prostorsko konkretizacijo. Seveda bo še marsikaj ostalo med obema rešitvama, na primer upoštevanja vredne investicijske iniciative, ki jih je družbeni plan nezadostno identificiral. Za družbeno verifikacijo takih iniciativ je treba zagotoviti prav take samoupravne odnose kot za sam družbeni plan in za vsak zakon, pa naj bo sistemski ali izvedbeni. V tem pogledu ustava ne razločuje med sprejemanjem in uresničevanjem razvojnih planov in programov.

Planiranje, načrtovanje, urejanje

Razprave o zakonski ureditvi prostorskega in urbanističnega planiranja so odprle dilemo, za kaj pravzaprav gre: za planiranje, načrtovanje ali urejanje? Republiški zavod za družbeno planiranje je celo povabil k anketi o tem, ali je prav in ustrezno uporabljati izraz planiranje ali načrtovanje, kdaj uporabiti prvega in kdaj drugega. No, za soglasnost besede in njene vsebine gre, ne pa za besedo samo.

Ne bi se rad spuščal v jezikoslovna vprašanja besede planiranje, moram pa reči, da sta ta beseda in njena vsebina dobili v našem družbenopolitičnem sistemu polno pravico državljanstva in povsem določen smisel in pomen. Razpravljati o tem, ali je ustrezno uporabljati besedo planiranje, se pravi polemizirati z ustavo in zakonom o združenem delu. Kajti taki izrazi niso rezultat jezikoslovne raziskave, marveč so stvar družbene konvencije. To pa je hkratna konvencija o besedi in vsebini pojma, ki s tem pomenita nekaj povsem določenega. Zato je to kljub isti besedi nekaj drugega, kar ta beseda pomeni v drugih družbenih sistemih.

Za nas je planiranje vzpostavljanje družbenoekonomskih odnosov s sporazumevanjem in z dogovarjanjem, predvsem o ustvarjanju, delitvi in združevanju dohodka, pa tudi o razvojnih iniciativah in dejanjih. Načrtujte in urejajte kjer in kakor hočete, samo takrat, kadar gre za vzpostavljanje takih družbenoekonomskih odnosov, je to *planiranje*, pa naj bo to z zakonom naročeno in določeno ali pa ne. Tako planiranje ni omejeno niti z zakonom, niti s planom, niti z roki družbenih planov. Kajti s samimi plani in roki planiranja se niti ne začenjajo, niti končujejo esencialni družbenoekonomski odnosi našega družbenega sistema.

Uporaba pojma »urejanje« očitno teži k zavarovanju pred tem, da bi novemu zakonu očitali, da ima ambicije biti sistemski zakon, češ, saj je planiranje urejeno že z zakonom o sistemu družbenega planiranja. Na ta način pa »urejanje«, ki se noče vsiljevati sistemu, beži iz njega.

Navsezadnje, naj se zakon imenuje kakorkoli, da bi le pomenil novo kvaliteto v urejanju vprašanj smotrne uporabe zemlje in prostora, novo kvaliteto v sistemu planiranja, sporazumevanja in dogovarjanja ter družbene kontrole nad izkoriščanjem zemlje in poseganjem v prostor.

To bo četrti povojni zakon svojega področja. Zunaj tega se pravniki zaradi pravne kontinuitete sem in tja še vedno poslužujejo gradbenega zakona iz leta 1931. Po vojni pa smo imeli: od leta 1949 zvezno uredbo o generalnem urbanističnem planu, od leta 1953 republiško uredbo o uporabi zemljišč za gradbene namene, od leta 1956 republiški zakon o urbanističnih projektih, od leta 1967 do danes pa imamo republiški zakon o prostorskem in urbanističnem planiranju, to je 13 let.

Brez proroških nagnjenj, nasprotno, z vso gotovostjo lahko rečemo, da bo od zakona, ki ga delamo in sprejemamo zdaj, najmanj deset let odvisno, ali bomo z njim bolj odpravljali ali bolj podpihovali v uvodu zapisane težave in slabosti, ki nas tolikanj vznemirjajo.

Prvo, kar je v primerjavi dosedanjih in še veljavnega zakona obravnavanega področja najbolj opazljivo, je to, da vsak zakon prinaša nekaj nove terminologije, a zelo malo novih kvalitet v samoupravnem urejanju svojega predmeta. Vsak je obsežnejši, bolj zamotan in bolj podroben in vsak bolj zahteven v strokovnem pogledu, zato pa tudi vsak terja več administracije in administriranja. Kakor marsikje drugod, se tudi na tem področju srečujemo s paradoksom: čim več samoupravljanja, tem več birokracije. Pri vsem tem pa se težave in slabosti množe in povečujejo.

Prostor

Prvi osnutki zakona niso bili deležni odobravanja niti v skupščinskih odborih, niti v svetih pri predsedstvu RK SZDL, ki so o njih razpravljali. V svètu za varstvo okolja so kritizirali predvsem težnjo, kako ves prostor, to se pravi polovico Slovenije, ki je pokrita z gozdom, približno četrtino, ki je poljedelska zemlja, in približno desetino urbanizirane površine in ostalo zajeti z istim in v bistvu enakim pravnim režimom.

Tako poenostavljanje stvari ima svoja »teoretična« izhodišča, namreč v tezi, da je treba ves prostor obravnavati enotno, da se nič ne more zgoditi zunaj prostora, da je treba v planiranju obravnavati prostor kot enakovredno in enako pomembno kategorijo kot dohodek. Taka stališča so navzkriž tako s politično ekonomijo kot z našo teorijo družbenega planiranja. Politična ekonomija ločuje zemljo in prostor, zemljo kot sredstvo in prostor kot pogoj za delo. Osrednji vzvod našega sistema planiranja je ustvarjanje, delitev in združevanje dohodka, ne pa urejanje prostora. Kam pridemo, če bi si vsaka dejavnost izbrala sebi najbolj pomembno in dohodku enakovredno kategorijo planiranega družbenogospodarskega razvoja.

Teza, da je treba prostor obravnavati enotno, ni daleč od stališča, da ga je zato treba planirati in upravljati z enega mesta. V prvih osnutkih zakona naj bi imeli to vlogo predvsem izvršni sveti občinskih skupščin in njihove strokovne službe, ne pa pravi nosilci planiranja – TOZD, SIS ter družbenopolitične in druge skupnosti. Ker je naše planiranje družbenoekonomski odnos, ne pa strokovna ali upravna operacija, so strokovno identificirane zemljiške površine hkrati interesna območja samoupravnih organizacij in skupnosti, ki pa seveda ne smejo biti v nasprotju z objektivnimi svojstvi in sposobnostmi zemlje in prostora.

Naravnost rečeno: na zemljo in prostor in na interesne sfere rudarstva, gozdarstva, kmetijstva, vodnega gospodarstva, varstva narave in kulturne dediščine naj med SIS in druge samoupravne skupnosti razdele ozemlje sami družbeni plani, ker imajo samo oni dovolj avtoritete za take odločitve. V skupnosti organizirani osnovni nosilci planiranja upravljajo, planirajo, izkoriščajo ali uporabljajo zemljo na osnovi posebej uzakonjenih družbenih norm, kajti vsi deli zemlje in njim pripadajoče dobrine splošnega pomena so pod posebnim družbenim varstvom. Teh norm ne gre meriti z roki planiranja, ker veljajo, dokler jih ne zamenjajo druge. Na primer: območja rodovitne zemlje, lepe narave ali zalog pitne vode so zavarovana za vselej, ne pa za roke planiranja.

Če bodo družbeni plani razdelili ozemlje republike in občin na zemljo in prostor in bomo imeli za vse osnovne kategorije zemlje uzakonjene norme upravljanja, uporabljanja in izkoriščanja, ostaja posebnemu zakonu, če hočete zakonu o urejanju prostora, uzakonitev planiranja, recimo urbanističnega, in norm obnašanja znotraj območja *pravega prostora*, to je na območju urbaniziranih in urbanizaciji namenjenih površin, to je na območju prostora, ki ga je za takega določil družbeni plan.

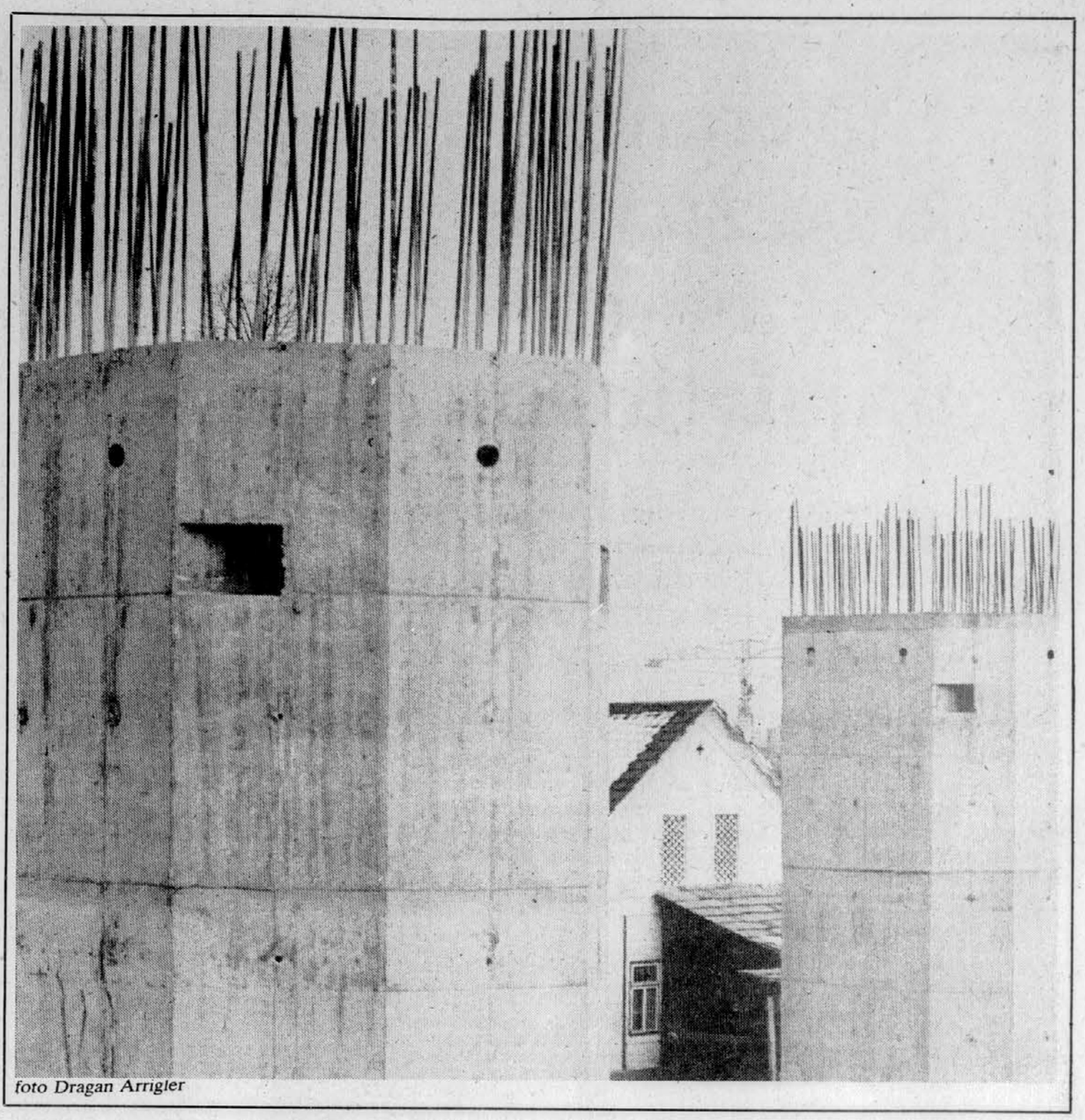

foto Dragan Arrigler

Če pa bi bil prostor vse, počez in podolgem, bi se po logiki enotnosti »prostora« tudi gradilo lahko povsod ali pa bi tako odločal edinstveni nosilec prostorskega planiranja, kot je to delal doslej: domala vse gradnje sredi rodovitnih polj so tako ali drugače odobrili občinski upravni organi ali občinske strokovne službe, enkrat samovoljno, drugič po naročilu.

Urbanizem

Čeprav toliko besed o urbanizaciji in urbanizmu in toliko in toliko kritik in priporočil za usmerjanje urbanizacije ter za planiranje razvoja mest, naselij in sosesk, znenada zakonodajalci odrekajo urbanizmu svojstvo samostojne discipline. Vse dejavnosti posebnega družbenega pomena potrebujejo in dobivajo vsaka svojo zakonsko ureditev, urbanizmu pa na mah odrekajo celo njegovo krstno ime. Vse je postalo prostor in prostorsko. Urbanizem ima svojo zgodovino, svojo tradicijo, svojo teorijo in svoje kadre, pa četudi ljubljanska univerza, razen podiplomskega študija, nima ne prvega ne drugega in ne pozna profila inženirja urbanista. Vse to v času, ko bi lahko urbanizem s svojo vlogo usmerjevalca ali usklajevalca gradbenega dela razširjene reprodukcije ter rekonstrukcije in gradnje mest in naselij prispeval mnogo več smotrnosti in gospodarnosti investiranja, pa tudi debirokratizaciji planiranja in upravljanja na tem področju. Urbanistični načrti omejujejo samovoljo, zmanjšujejo potrebo po administrativnem določanju norm investiranja in gradnje in nudijo osnovo za neposredno sporazumevanje o združevanju investicijskih iniciativ, dela in sredstev.

Posebna kategorija zunaj zemlje in prostora je infrastruktura, eno od najbolj odgovornih področij investicijskega planiranja.

Mnogo razprav je bilo o tem, komu in kako zaupati končne odločitve o vgrajevanju objektov infrastrukturnih sistemov v zemljo in prostor, ki so največkrat strateškega dolgoročnega in nacionalnega pomena, lahko bi rekli usodnega pomena za družbeni in gospodarski razvoj nacionalne družbenopolitične skupnosti. Nekatere odločitve o investicijskih programih in projektih take narave se prelagajo z ramen na ramena odgovornosti skozi leta in desetletja, nazadnje pa se znajdejo pred predsedstvom republike ali pred republiško skupščino. Tudi na to vprašanje bi moral odgovoriti novi zakon.

Investicijska preddela

Zdaj smo spet sredi protiinflacijske in protiinvesticijske kampanje, saj so investicije med osrednjimi krivci za gospodarsko nestabilnost, predvsem pretirane gospodarske investicije, negospodarske pa domala vse. Poenostavljena delitev investicij na gospodarske in negospodarske ne prenese političnoekonomske kritike. Kljub napredku naše politične ekonomije in sistema planiranja delimo na tak način investicije leta in desetletja, priznajmo, s slabim uspehom. Vzrok je v zapuščanju objektivnih ekonomskih zakonitosti, ki smo jih boljše kot pozneje upoštevali v gospodarski reformi leta 1965. Investicije je treba deliti na programsko dvomljive in trdne, na smotrne in nesmotrne, gospodarne in negospodarne, premišljene in zanesenjaške, na investicije po skritih managerskih in špekulativnih kombinacijah ter na one pred očmi javnosti in po samoupravnih odločitvah.

Za tako preverjanje in presojanje investicij pa je potreben ustrezen inštrumentarij. Če je investicija samo zapisana v družbenem planu, je za javnost to le obvestilo, »da so se tako odločili«, ne da bi ljudje zunaj kroga odločevalcev zvedeli za kriterije, zakaj so se tako odločili. Ti kriteriji so dobro ali slabo zapisani v investicijskih preddelih, v investicijskih programih, v lokacijski dokumentaciji, projektih. Toda javnost, strokovna in druga, največkrat zve za njihovo vsebino šele takrat, ko je gradbeno zemljišče za ogradami in se v zemljo zarijejo stroji. Investicijska dokumentacija pa je prej ko slej zaprta v kabinete in predale.

Zato morajo postati tudi investicijska preddela predmet družbenega planiranja. Kakor ima vsak družbeni plan – ali pa še tega nima – seznam planiranih investicijskih objektov, bi moral imeti tudi seznam in pregled investicijskih preddel za predvidene investicije v naslednjem planskem obdobju. Le tako je mogoče zagotoviti dolgoročnost in kontinuiteto investicijskega planiranja. Brez tega bodo strokovnajki, krajevne skupnosti in združeno delo, občani in delavci onesposobljeni za to, da bi sodelovali pri razločevanju gospodarnih in negospodarnih, smiselnih in nesmiselnih investicij. Poleg tega je treba vzporedno z upravnim postopkom preddela planiranih investicij objavljati v strokovnem časopisju.

Prvi osnutki zakona o urejanju prostora imajo dva dela: prvi deklarativni in drugi administrativni. Zakon o urejanju prostora ali urbanističnem planiranju pa mora biti institucionalizacija družbenih norm za rekonstrukcijo in gradnjo mest, naselij in sosesk ter infrastrukture, ki jih povezuje med seboj v celoto. V pogojih tako uzakonjenih norm lahko mnoge podedovane administrativne postopke zamenjajo neposredni družbenoekonomski odnosi, v planiranju pa metode sporazumevanja in dogovarjanja.

Marjan Tepina

J. J. Servan-Schreiber: »Svetovni izziv« (2)

Presenečenje iz Libije

Tako si je lahko predstavljati, kolikšna je bila suverenost družb nad dragoceno surovino. Odkrile so jo v prejšnjem stoletju, potem pa si zagotovile gospostvo nad njo. V zameno za dobičke, nad katerimi ni bilo nadzorstva, so to surovino namenile čudežnemu razvoju Zahoda, ki je v petdesetih letih – od 1920 do 1970 – na nafti postavil svoje tovarne, svoje dejavnosti, svoj prevoz, svoje univerze, svoje laboratorije, svojo omiko, svojo blaginjo. Pri tem mu nikdar ni prišlo na misel, da bi bolje plačal države proizvajalke, kajti vedel se je, kot da gre za zakon narave, veljaven za vse čase.

Kot večina mladih ljudi iz premožnih družin z Bližnjega vzhoda se je tudi Tariki po vojni šolal v ZDA. Ves prevzet je prepotoval Teksas in njegovih 20.000 vrtin. V Kapitolu je bil na vseh zasedanjih senata, na katerih je v letu 1952 »Federal Trade Commission« razkrila monopolistično ravnanje in dvojno računovodstvo velikih teksaških družb, ki so bile dedinje skupnega ustanovitelja, starega Johna D. Rockefellerja. Bil je priča nekaznovanega početja mastodontov, ki so črpali, prevažali, rafinirali in prodajali kri civilizacije in ki so po vrsti zasedali prva mesta na lestvicah mednarodnih industrijskih družb, daleč pred velikimi avtomobilskimi tovarnami, jeklarnami in kemično industrijo. Velikanke so si mirno delile tržišča ter povsod podpirale lokalno politično oblast ...

Tariki se je tako izšolal in poučil in odločil se je, da zaneti ogenj. Opekel se je ob njem.

V zmagoslavnem zanosu v Bagdadu je hotel sprožiti splošen spopad. Sklical je drugo konferenco v Caracasu in ji postavil drzen cilj: »Določiti in uveljaviti pravično formulo za oblikovanje cene nafte«. Dobil je načelno soglasje. Toda kako naj bi ravnali poslej?

Ko je čutil za seboj kompaktno gmoto Arabije, se je prepustil osvajalni logiki in sklical nov sestanek, na katerem naj bi naredili največji korak: »Soglasno je treba določiti obseg proizvodnje, ki naj postane neogibno orodje za ukrotitev naftnih družb, nato pa za določitev cene in dohodkov«.

Abdulah Tariki je bil prepričan, da ima prav, spodbujalo ga je vneto zavezništvo dveh botrov – Saudske Arabije in Venezuele, ki sta vzela Zahod v precep – presenečen in navdušen je bil zaradi šaha, ki je hotel doseči še več, zato je napadel na vseh frontah, kajti hotel je vsiliti OPEC.

Pri tem ga je brez zadržkov podpiral kralj Saud, ki se je povsem posvetil notranjemu upravljanju države, katere enotnost je bila še dokaj negotova, ki ji je vedno primanjkovalo denarja, saj so vsa nakazila brž zapravili člani neštevilne družine, ki ji je vladal le s kompromisom in kompromitiranjem. Bil je bleda senca svojega strašnega očeta Ibn Sauda, oblastnega, nespornega in čaščenega človeka.

Skrb za to, da bi nafta prinesla kaj več, je kralj torej prepustil Tarikiju. Mlajši brat kralja Sauda Fejsal, ki je bil duhovni dedič ustanovitelja kraljestva in od nekdaj ljubljenec Ibn Sauda, je bil tedaj na – predvsem častnem – položaju ministra za zunanje zadeve. Čakal je svojo uro. Odbila je.

Spopad z velikimi družbami, preizkušnja moči v v boju za cene, nenadni nastanek OPEC in silni premiki, ki jih je povzročila, takojšnje finančno izsiljevanje držav proizvajalk brez virov, brez deviznih rezerv, brez možnosti, da najamejo posojila kje drugje kot pri bankah, ki so bile povezane z naftnimi družbami – vse to je sprožilo strele.

Zlasti Saudska Arabija je imela hud primanjkljaj tako v notranjem proračunu kot zunaj. Kraljestvo, ki ni imelo drugega premoženja kot vrtine, je bilo odvisno od dobre volje multinacionalnih družb, bilo pa je na robu poloma.

Fejsal je videl, kako narašča nemir med člani vladajoče družine, ki so se posvetovali v Riadu, Meki in Taifu, pozneje pa tudi med njihovimi zavezniki iz trgovskih družb, zbranih okoli pristanišča Dževda ob Rdečem morju. Velika družina ga je strahoma prosila, naj se začne pogajati z bratom kraljem, da bi oblast v tako viharnem času prišla v druge roke.

To se je res zgodilo. In hitro. Imenovana je bila nova vlada, katere gospodar je postal Fejsal, ki je imel sicer preprost naslov ministrskega podpredsednika, vendar je nadzoroval vsa pomembna ministrstva – med njimi ministrstvi za nafto in za finance. Med mladeniči iz velikih družin v kraljestvu, ki jih je spremljal in usmerjal v študij prava in ekonomije (v Kairu, na London School of Economics ali na ameriških univerzah), je kmalu odkril sina skromnega pa spoštovanega sodnika iz Meke.

Poslal ga je na vse mogoče šole in tečaje ter skrbno spremljal njegovo napredovanje: Kairo, New York, Harvard. Ko je Fejsal, ki je po očetu podedoval sposobnost za presojanje ljudi, naposled le dobil oblast v roke, je iz svojega varovanca, mladega, vendar nadarjenega in formiranega človeka, naredil novega ministra za nafto. Ahmed Zaki Jamani je imel tedaj dvaintrideset let.

Newyorški krogi so bili naklonjeni novemu ministru. Brž je bil imenovan – kar je bilo nekaj izjemnega in kar naj bi bilo odsev upanja, da bodo odnosi v prihodnje prisrčni – za člana upravnega odbora v konzorciju zahodnih naftnih družb v Arabiji: Aramcu.

Jamani je prišel na prvi uradni obisk v New York zato, da se je udeležil zasedanja upravnega odbora. Vse je osvojil, ker je bil zmeren v izražanju in skromen v vedenju in predlogih. Bil je pravi učenec Fejsala, Arabca z orlovskim obrazom, prežečim in ukazovalnim pogledom, ki je tedaj postal kralj.

Nasprotje z obdobjem Tarikija, ki je bil v kairskem izgnanstvu, je postalo očitno.

Kralj Fejsal je imel od nekdaj pred očmi en sam veliki cilj: preporod arabske moči.

Bil je neznansko veren: tako rekoč v trenutku je ukazal saudski družbi, da mora spoštovati vse nauke iz korana, po katerem se je tudi sam vestno ravnal. Tisoči ameriških inženirjev in tehnikov, ki so delali za Aramco in živeli v modernih oazah s klimatskimi napravami, raztresenih po neizmernem peščenem polotoku, so stežka verjeli navodilom, ki so jih dobili: znotraj državnih meja je bila celo v zasebnih krogih prepovedana najmanjša kapljica alkoholnih pijač; noben javni lokal, ne kinematograf ne igralnica, ni smel biti odprt po sončnem zahodu. Fejsal je hotel preroditi svojo deželo.

Kralj je izdelal politično strategijo: razumevanje z ZDA. Iz več razlogov. Zaradi vere in Mohamedovih naukov se je bal vsega, kar je spominjalo na sovjetski ko-

Izumi in tehnične izboljšave

Konec konvencijske patentne zaščite?

»Monopoli« v našem družbenem sistemu – Predlagani zakon in naši stiki s tujino

Zvezni izvršni svet je predložil zveznemu zboru skupščine Jugoslavije predlog zakona o zaščiti izumov, tehničnih izboljšav in znakov razlikovanja, ki je potemtakem prešel zakonodajno proceduro in je pred neposredno uzakonitvijo.

Zvezni zavod za patente je sicer upošteval pripombe, ki so se mu zdele primerne, celo vrsto po mojem obvezujočih pripomb pa ne. Osrednjih problemov, ki zadevajo sedanji predlog, je po mojem osredotočenih na pet točk. Oglejmo si še nadaljnje tri.

3. Redaktorji predloga in vseh poprejšnjih osnutkov zakona so strašili – očitno uspešno – z »neupravičenim monopolom« iz patenta in sploh z monopolom. Miha Kremser celo dobesedno trdi: »Predvsem ni res, da naša družba in zakonodaja dopuščata kakršenkoli monopol.« S tem je s svojimi vzorniki vred samo dokazal, da ne ve nič ne o monopolu ne o trgu in njegovih zakonitostih, ne o naši pozitivni ureditvi v ustavi in naši zakonodaji.
Preden bomo govorili o tem, si oglejmo pojme monopola. To je v bistvu vsaka izključna pravica, samo da monopol uporabljamo za faktično ali pravno zavarovano izključnost na trgu. Zato lahko mirno trdimo, da je izključna in monopolna tudi temeljna ustavna pravica delavcev do rezultatov svojega dela.
Za razliko od drugih socialističnih držav z državno lastnino nad proizvajalnimi sredstvi se samoupravni sistem že po svojem bistvu opira na nujnosti *tržne* cirkulacije, »svobodne menjave blaga ... itd,« kot smo navedli. Če bi M. Kremser in tovariši iz zveznega zavoda za patente poznali ustavo, bi morali vedeti, da govori nekaj členov ustave (edine na svetu!) o trgu in »tržnih zakonitostih« menjave (čl. 251). In če bi brali njen člen 254, bi v njem našli, da so prepovedani vsi ukrepi, ki bi merili na preprečevanje svobodnega gibanja in združevanje sredstev« ter svobodne menjave blaga in storitev ali na *ustvarjanje monopolnega položaja na* enotnem jugoslovanskem trgu, s katerim bi se *pridobile materialne prednosti, ki ne bi temeljile na delu* (!) ...«. Za vsakogar, ki zna misliti, je jasno, da je dopustno ustvarjati tudi monopolske prednosti, *kolikor temelje na delu*..
Poleg ustave, ki pozna seveda samo načelna stališča, imamo v Jugoslaviji že od maja leta 1974, torej več kot šest let, zakon o zatiranju nelojalne konkurence in *monopolnih* sporazumov. Monopolni sporazumi so kategorično prepovedani v skladu s pravkar navedenim ustavnim določilom, toda isti zakon izrecno priznava *naravne* in *pravne* monopole. Med prve štejejo npr. rudniki soli ali kakšne druge rudnine, med druge pa patenti in druge pravice, kot so blagovne znamke, vzorci in modeli, torej pravice tako imenovane industrijske lastnine, pa tudi avtorske in iz njih izvirajoče založniške ali filmske pravice (to so pa hkrati tudi že produkcijske pravice), pa tudi izključne pravice PTT za opravljanje svojih storitev, enako komunalna podjetja in še bi lahko naštevali. Zakon vse te monopole seveda priznava, izrecno pa prepoveduje njihovo *zlorabo, ne pa nje same* (čl. 4 citiranega zakona).
Struktura predloga zakona, ki sloni na nedopustnosti pravnih monopolov iz patentov, je torej ne samo teoretično docela zgrešena, temveč tudi neposredno nasprotna ustavno zasidranemu tržnemu mehanizmu, ob polnem priznanju in v zadnjem času pri nas posebej poudarjeni veljavnosti zakona vrednosti in blagovnega načina proizvodnje. V nasprotju s temi načeli predlog zakona izume oz. patente iz tega sistema izvzema.

Patent – eno poglavitnih gibal konkurence

V mnogih prejšnjih pripombah proti koncepciji zakona smo zato tudi poudarjali tako imenovano konkurenčno funkcijo vseh pravic industrijske lastnine, ki je redaktorji zakona (z njimi pa tudi M. Kremser) ali ne doumejo ali pa nočejo priznati. Patent varuje za omejeno dobo le tisto tehnično rešitev, za katero je podeljen in samo zanjo uživa časovno omejeni »monopol«, ne pa za celo tako tehnologijo. In ker si s to prednostno pravico pridobi na trgu boljši položaj, zaradi novih proizvodov ali pa znižanja proizvodnih stroškov, kar mu daje ekstraprofit (prav v zvezi s tem profitom obravnavata patent oz. izum Marxs in Lenin), to sili konkurente, da sami izumijo nekaj še boljšega in bolj uspešnega. Četudi zveni na prvi pogled protislovno, je patent eno poglavitnih gibal konkurence in prav zato tehničnega napredka. Prav to npr. navaja kot odločilni motiv tudi utemeljitev (uradna) madžarskega zakona o patentih iz l. 1969. Trganje patenta iz tržnega mehanizma je zato ne samo ekonomsko vprašljivo, temveč hkrati tudi po tej strani protiustavno in nasprotno našemu samoupravnemu sistemu.
Ob vsej zagretosti proti »monopolom« je zato toliko bolj čudno, da predlog zakona uvaja resnični in neutemeljeni monopol pri geografskih označbah porekla: po čl. 42 predloga smejo označbo porekla uporabljati *samo osebe* ... ki so vpisane v register koristnikov zavarovanih označb porekla proizvodov. Da se izognem očitku, da na splošno branim monopol, še nekaj besed o pravicah industrijske lastnine in resničnih kapitalističnih monopolih, organiziranih zlasti v večnacionalnih družbah. Kapitalizem bi ne bil, kar je, ne da bi vgrajeval pravice industrijske lastnine v strukturo monopolov. Še več: v dobi znanstvenotehnološke revolucije so te pravice njegova poglavitna nosilna moč. Najboljše tovrstne analize in kritike najdemo pri ameriških avtorjih (zlasti Wender Berge: Karteli). Toda pri tem moramo biti natančni: Monopolska moč ne tiči v pravni konstrukciji patenta, temveč v *ustvarjanju tehnologije, ki jo* s patenti *varujejo*. Problem obrambe proti monopolom zato ni v slabitvi ali nacionalizaciji patentov, temveč samo v *lastnem ustvarjanju*. Zato nam tudi ne preostane drugega, kot da na samoupravni osnovi dohodkovno združujemo delo in sredstva v skupne raziskovalne in razvojne projekte, ki jih je pa nato treba kar *najbolj učinkovito doma in po svetu patentno zavarovati*. Zato tudi problem držav v razvoju ne tiči v patentni prevladi večnacionalk, temveč v okolnosti, da same *nimajo kaj zavarovati:* okoli 93 odstotkov vseh podeljenih patentov po svetu odpade na okoli 15 najbolj razvitih držav v svetu, te pa imajo hkrati skoraj isti odstotek vseh znanstvenikov in raziskovalcev na svetu. In ker smo že pri državah v razvoju, naj iz njih navedem podatek, da prav nobena med njimi ne pozna *ne*izključnosti patenta, kot ga uvaja predlog zakona. Glede na to navajam npr. načela o patentih držav andske skupine, mehiški zakon in še skupno zakonodajo 12 bivših francoskih afriških držav, združenih v »Afriško organizacijo za intelektualno lastnino« (Organisation Africaine de la Propriété Intellectuelle – OAPI).

Ali res moramo imeti milo »adriatic fresh«?

4. Znanost in tehnični razvoj v dobi znanstveno tehnološke revolucije imata svoje železne zakonitosti, katerim se nobena država na svetu, tudi najmočnejša, ne more izogniti. Ena od teh zakonitosti je ključna mednarodna delitev dela na področju ustvarjanja znanstvenih in tehničnih rezultatov, ki se dajo natančno izračunati po intenzivnosti tega ustvarjanja po številu domačim ustvarjalcem na en milijon prebivalcev podeljenih patentov (ali v nekaterih socialističnih državah izumiteljskih spričeval). Iz te zakonitosti izvira svetovni značaj znanosti in tehnologije in kot tretja zakonitost mednarodna menjava njunih dosežkov. In ker so patenti pravna oblika zavarovanih umskih dosežkov (»software« v novejšem angloamerikanskem izrazu), je ključna mednarodna menjava prav to področje. Medsebojna odvisnost in obenem mednarodno pravilo menjave so zato ne samo doma, temveč tudi v tujini prijavljeni patenti. Na svetu sta danes samo dve kapitalistični državi, v katerih je število domačinom podeljenih patentov večje od tistih, ki so podeljeni tujim prijaviteljem: ZDA in Japonska; ZR Nemčija pa nekako drži ravnotežje. Pri socialističnih državah število tujih prijaviteljev ni veliko iz preprostega razloga, saj tujci svojih izumov v njih ne morejo izkoriščati, morebitne licenčne pogodbe pa sklepajo po posebnih, od države pooblaščenih organizacijah.
Vsem tem zakonitostim se seveda ne moremo izogniti, zato nam že glede na te povsem ekonomske vidike ne more biti vseeno, kako bo naša nacionalna zakonodaja vplivala na menjavo tehnologije, ki je, žal, morda najbolj pasivna postavka v naših gospodarskih stikih s tujino: če seštejemo vse patente, ki so podeljeni izumiteljem v njihovih lastnih državah za tam ustvarjene izume, odpade na Jugoslavijo udeležba z 1/4000 (eno štiritisočinko!) podeljenih patentov v letu 1978. Ob popolni odsotnosti sleherne infrastrukture in zlasti popolnem neobvladovanju celotne patentne politike nas ta številka niti ne preseneča, zato pa je toliko bolj pomembno, kako se predlog zakona uvršča v našo celotno zunanjo trgovino v najširšem smislu, pri čemer je, žal, docela jasno, da bomo še dolga leta povsem odvisni od tuje tehnologije.
Vzemite zdravila, na vsakem drugem zavitku boste prebrali, da je izdelano po tej ali oni licenci ali »v sodelovanju« s kakšno večnacionalko. To velja tudi za prehrambene izdelke, za celo vrsto tehničnih predmetov, in da bi bila farsa še večja, se zlasti naša domača kozmetična industrija na vse pretege trudi, da bi njeni domači proizvodi zveneli tako, kot da so izdelani po tehnologiji iz tujine (ali je res treba imenovati milo »adriatic fresh«, da navedem samo en primer).
Po vsem navedenem se ne smemo čuditi, da poslovneži iz tujine, tudi tisti, in morda zlasti oni, s katerimi že imamo dolgoletne pogodbe o sodelovanju, skrbno prebirajo našo zakonodajo, da bi ugotovili, v kolikšni meri so ali bodo njihove pravice iz izumov ali znamk učinkovito zavarovane. Pri tem moram še opozoriti, da že od leta 1967 (z novostjo takratnega zakona o sredstvih) vabimo tujce k vlaganju kapitala v naše ozde z v vseh ustreznih zakonih poudarjenim motivom, da mora takšno vlaganje v prvi vrsti prispevati k tehničnemu napredku naših domačih ozdov. Naša zakonodaja zato priznava kot vloženi kapital ne samo patente in znamke, temveč tudi patentno nezavarovano tehnologijo v obliki t. im. »know-how« in izrecno tudi poslovne tajnosti.
Da je tendenca predlaganega zakona izrecno diskriminatorska nasproti tujcem, smo že omenili. V zadnjih letih nasprotovanja koncepciji novega zakona smo npr. opozarjali na nasprotje s pariško konvencijo (konkretno z njenim čl. 5) z uvajanjem tako imenovane »skupinske licence«, po kateri naj bi imel Zvezni izvršni svet pravico odločiti o prostem izkoriščanju »*posameznih skupin* s patentom zavarovanih izumov ...« Ta določba je bila še v letošnjem zadnjem osnutku (iz maja 1980), v sedanjem predlogu zakona pa je končno ni več.
Pri obravnavanju tujih odmevov na našo zakonodajo moramo biti posebej obzirni, da ne bi po nepotrebnem dajali argumentov v roke tujini, ki pa ima sama dovolj bistre analitike za to. Zato samo mimogrede pripomba na trditev M. Kremserja, da so se tuje firme »prilagodile« določbi zakona o dajanju zdravil v promet, po določbi (čl. 27. t. 5) jih morajo tujci – po interpretaciji patentnega urada – prenesti v *last* (tako piše celo v zakonu in vprašujem se, kakšni juristi so botrovali tej formulaciji o ustavni veljavnosti družbene lastnine). Vendar so se zlasti temu evropske farmacevtske družbe enotno uprle in to zahtevo brez pomisleka ocenile kot kršitev pariške konvencije, ker take zahteve zakon ne postavlja za domače dajalce licence znamk.

Patentne klavzule v pogodbi z EGS

Toda najbolje bo, da predočimo reakcije iz tujine. Vsakemu gospodarstveniku je jasno, kolikšen vpliv ima angleški časopis Financial Times, ki je dne 13. avgusta lani objavil obširen članek pod naslovom »Yugoslavia s hard line on Transfer technology«, v katerem govori tudi o takratnem osnutku sedanjega predloga zakona in kjer ugotavlja: *Če bo zakon sprejet, bo to praktično pomenilo konec konvencijske patentne zaščite v Jugoslaviji*. Skoraj točno leto dni pozneje (11. avg. 1980.) je isti list objavil članek z dramatičnim naslovom: Patentna bitka postaja vojna (Patents Battle that could become a War), v katerem poroča o sestanku predstavnikov 32 zahodnih farmacevtskih firm z jugoslovansko farmacevtsko industrijo v navzočnosti načelnika iz zveznega patentnega urada Čemalvića (obenem avtorja zakona oziroma njegovih formulacij) prav v zvezi z zakonom o dajanju zdravil v promet. Članek ugotavlja, da je interpretacija tega zakona kršitev pariške konvencije, glede sedanjega predloga zakona pa skoraj dobesedno ponavlja, kar je bilo zapisano v leto starejšemu članku in kar sem podčrtal. In končni rezultat, kot izhaja iz članka: bojkot vse evropske farmacevtske industrije glede bodočega sodelovanja z jugoslovansko.
Naj bo reakcija v tujini utemeljena ali ne, takšna je, in zato upravičeno domnevam, da je nezaupanje do naše države narekovalo Evropski gospodarski skupnosti, da so v pogodbi z njo v besedilo vključene patentne klavzule, najbolje je, da jih navedem (prim. Gospodarski vestnik z dne 15. maja letos):

5. člen:

»Cilj sodelovanja med skupnostjo in Jugoslavijo na področju je zlasti spodbujanje (med drugim tudi)

– spodbujanje prenosa in razvoja tehnologije v Jugoslaviji in *zavarovanje patentov ter druge industrijske lastnine* (torej tudi znamk in vzorcev in modelov, S. P.) z ustreznimi aranžmani med nosilci gospodarskih dejavnosti ter institucijami v skupnosti in Jugoslaviji.«

34. člen dopušča omejitve uvoza, izvoza ali tranzita samo iz razlogov javne morale, javnega reda, javne varnosti, zavarovanja zdravja ... in tudi zavarovanja industrijske lastnine, toda z jasnim zaključnim stavkom: »Vendar pa te prepovedi ali omejitve *ne smejo biti sredstvo samovoljne diskriminacije niti prikrita* omejitev v trgovini med obema pogodbenima stranema.«

Mislim, da komentar ni potreben, pa vendar: skrajno nenavadno je, da v tako pomembni pogodbi, kot je bila naša z EGS, pride do klavzul, ki so samo ponavljanje sicer obveznih dolžnosti Jugoslavije in drugih konvencij.
Da so pod pojmom »patenti« mišljeni seveda patenti, kot jih pozna pravo v vseh državah sveta, ni treba posebej dokazovati. Morda le še pripomba o tem, kako EGS v nasprotju z nami pojmuje pomembnost patentov in patentnega prava v svoji strukturi in obenem za sodobno znanstveno in tehnološko revolucijo: v temeljni pogodbi o ustanovitvi EGS (Rim, 1957) predvideva posebna določba postopno izenačevanje gospodarske zakonodaje za učinkovito enotno tržišče. Doslej pa je prišlo do unifikacije prav na področju industrijske lastnine, predvsem z dvema patentnima konvencijama: münchensko (1973) o enotnem podeljevanju patentov in luksemburško (1975), s katero se za EGS uvaja enoten patent, ki velja za vse njene države in se lahko podeli le za vse skupaj.

Vse, kar sem navedel o zapletih, ki jih utegne usodno povzročiti v naših stikih s tujino predlagani zakon, je zares moja velika skrb, ne pa interes večnacionalk, kot mi dokaj neprikrito podtika M. Kremser in seveda tisti, z besednjakom katerih je napisal svoj nedavni prispevek v Delo.

Preveč dobro poznam svetovno patentno probelmatiko, da ne bi vedel, da bo ta naš omenjeni levi radikalizem povzročil nepredvidljivo škodo ne samo našemu gospodarstvu, temveč tudi ugledu Jugoslavije. To skrb so očitno imeli tudi člani odbora za družbeno ekonomske odnose zveznega zbora skupščine Jugoslavije na seji dne 24. junija letos, ki so v zvezi z vezanostjo izključnosti patenta na dejansko izkoriščanje izuma zapisali (citiram dobesedno v srbohrvaščini): »Pored toga odredba ovoga člana *može shvatiti kao diskriminacija stranaca u SFRJ* što bi bilo u *suprotnosti sa Pariskom konvencijom i Sporazumom između SFRJ i Evropske privredne zajednice* o trgovinskoj razmeni i trgovinskoj saradnji.«

5. Že doslej sem na več mestih opozarjal na ključni pomen, ki ga ima industrijska lastnina in v njenem okviru predvsem učinkovito pravno varovanje izumov. Žal pa naša družba ne sledi tokovom in zakonitostim te revolucije v razvoju proizvajalnih sil kot zgodovinskemu in hkrati svetovnemu, ne le znanstvenotehnološkemu prevratu, temveč kot hkratnemu svetovnemu družbenemu procesu. Pojav in zakonitosti revolucije našega obdobja zahtevajo zato od vsake družbene formacije in sleherne države, da se do nje opredeli in določi strategijo vključevanja v njene tokove in zakonitosti, od katerih so vsaj za ta razmišljanja najpomembnejše:
– primarnost proizvodnje tehnologije. Izume ustvarjajo v visoko razvitih državah, proizvode na njeni podlagi pa v državah v razvoju, na Taivanu ali Južni Koreji.
– Zavestno planirano in programirano znanstveno in tehnološko ustvarjanje. To smo imeli pred očmi med dolgotrajnim dialogom z gluhimi redaktorji osnutkov zakona, ko smo predlagali v okviru naše komisije pri Gospodarski zbornici Slovenije naslednje izhodišče celotne koncepcije zakona:
Vse OZD (znanstvene, gospodarske, medicinske in druge) so dolžne v svoji redni dejavnosti trajno zasledovati stanje in razvoj svetovne tehnike na področju njihove redne in bodoče dejavnosti ter storiti vse, da se ta dejavnost tekoče prilagaja tem tokovom s tem da maksimalno izkoristijo ustvarjalne zmožnosti posameznikov in celotnega združenega dela, in zato *planirajo, organizirajo, financirajo* in *pospešujejo* lastne ustvarjalne pobude v združenem delu;
izkoriščajo sredstva sodobne informatike in njim dostopno dokumentacijo o stanju tehnike v svetu, kolikor ni posamezna ustvaritev s patentom zavarovana v SFRJ;
z odkupom tujih patentov ali prevzemom licenc, kolikor se določenih tehničnih problemov glede na stanje tehnike ali iz razlogov rentabilnosti ne da rešiti z lastnimi silami.
– Velikanska koncentracija sredstev in kadrov v razvojne in izumiteljske projekte. To v kapitalizmu dosegajo večnacionalne družbe, pa tudi države (v ZDA npr. projekt NASA), v socialističnih državah z državno lastnino nad proizvajalnimi sredstvi država sama, v samoupravnem socializmu pa s samoupravnim sporazumevanjem v okviru dohodkovnih razmerij – v vseh formacijah pa se ti ogromni stroški in zelo pogosto velikanska tveganja pretvorijo v vrednost samo z zelo učinkovito patentno zaščito doma in v tujini.
– Zavestna ne samo razvojna, temveč tudi patentna politika bodisi v državnem (makro) okviru predvsem z zakonodajo bodisi v okviru OZD ali v njihovi povezavi. Tudi v tej smeri smo predlagali ustrezno formulacijo – brez odziva seveda.
– zavestno angažiranje vseh družbenih sil in prilagajanje učnega programa na vseh stopnjah.
Samo v takšnih okvirih lahko zori in nastane modernim družbenim in svetovnim problemom ustrezen zakon, ob pritegnitvi vseh za to odločilnih in odločujočih faktorjev. Naj ob tem navedem, da so pri izdelavi švicarskega patentnega zakona iz leta 1954 sodelovali: vsa kolikor toliko pomembna združenja industrije, sindikati, zdravniško združenje, zbornice, združenje patentnih zastopnikov in švicarsko zvezno sodišče. Pred nekaj dnevi pa sem iz neke vodilne evropske revije za industrijsko lastnino in avtorsko pravo prebral podatek o pripravi nove kodifikacije pravne ureditve inovacijske verige (znanstvenih odkritij, izumov in racionalizatorskih predlogov) v Sovjetski zvezi, ki je potekala ob sodelovanju vsezveznega komiteja za odkritja in izume pri vladi ZSSR (v SZ ima deloma funkcije patentnega urada, po statusu je zvezno ministrstvo, zaposluje pa okoli 4.500 ljudi, kar je razumljivo, saj sprejema nad 130.000 prijav izumov na leto, ki jih preverja okoli 1200 inženirjev in drugih strokovnjakov, instituta za državo in pravo pri akademiji znanosti ZSSR in Centralnega sveta vsezveznega združenja izumiteljev in racionalizatorjev. Pri nas, kot je že bilo poudarjeno, ni bilo niti sledu o podobnem postopku, kolikor je bilo pobud in kritike, je prišla spontano in v večini primerov iz protesta – vse zaman.
Kje smo torej v sodobni znanstveno-tehnološki revoluciji? Poudarili smo, da je zaneslјiv indeks število *za domače izume* podeljenih patentov (oz. v nekaterih socialističnih državah izumiteljskih spričeval). Za leto 1978 imamo po uradnih statistikah tole primerjalno podobo, pri čemer v oklepaju dodajam število patentov, ki so jih te države podelile za tuje izume:

Avstrija	1700	(1049)
Bolgarija	1235	(515)
ČSSR	5261	(2289)
NDR	3305	(1712)
Madžarska	602	(927)
Poljska	4656	(1189)
Romunija	713	(758)
Švedska	1699	(5533)
Jugoslavija	50	(433)

(Namenoma sem izbral med socialističnimi državami tiste, ki imajo – razen Poljske in Romunije – manj prebivalcev kot naša država.)
Na koncu naj še poudarim, da sem napisal ta prispevek žal, brez sleherne iluzije, da bi mogel karkoli spremeniti. Zakon bo po vsej verjetnosti sprejet brez bistvenih sprememb z vsemi ekonomskimi in družbenimi tveganji, na katere opozarjam. Toda ob nespremenjeni vsebini naj bi bil vsaj naslov zakona točen – namesto predlaganega »o *zaščiti* izumov in tehničnih izboljšav ...« bi se moral v tem delu naslov pravilno glasiti: Zakon o pravicah do izkoriščanja tujih izumov in tehničnih izboljšav.

Stojan Pretnar

---

munizem. V tem predelu, ki je vse tako zelo mikal, se je bal skrajnih, tako nacionalističnih kot revolucionarnih gibanj.

Prav nič ni bil prizanesljiv s človekom, v katerega se je razvil Naser, in nikdar več se ni razumel z njim. Imel je slabe spomine na zveze z Britanci in nikdar več ni računal z Londonom, ko je šlo za podporo njegovih stališč. In naposled, cikal je na Jeruzalem in mošejo al Akso, po svetosti enakovredno mošeji v Meki in Medini. Zato je nameraval v svojo igro vključiti Washington, v zameno pa je pričakoval zmernost v naftni politiki.

To je bil splošen okvir, v katerem naj bi deloval novi minister. Po tem se je zvesto ravnal, saj je bil z dušo in srcem za isto stvar.

Jamanijev obraz je bil negiben, njegov glas je bil vedno enak, prepričan pa je bil o nečem: na koncu bo zmagala Saudska Arabija, če se bo le izognila vsem sporom in če bo skrbno ločila resnične priložnosti od lažnih. To ni bilo vedno lahko ...

Tako je bil šejk Jamani – in z njim kraljestvo – skozi vsa šestdeseta leta nenehno zadržan. Spoštoval in podpiral je OPEC, vedel pa je, da vse priložnosti za uspeh še niso zbrane in da bi se organizacija sesedla, če bi prišlo do spopada, saj je bilo že ravnanje z njo vedno zelo kočljivo.

Šejka Jamanija ni bilo na konferenci v libijskem Tripoliju leta 1965, ko je večina voditeljev OPEC hotela prevzeti nadzorstvo nad proizvodnjo in določiti obseg proizvodnje po posameznih državah.

Predlogi so bili takšni: Irak naj bi povečal proizvodnjo za 9 odstotkov, Iran za 14 odstotkov, Kuvajt za 10 odstotkov, Libija za 30 odstotkov itd. Toda predlog bi izvedli le tedaj, če bi bile zanj prav vse članice. Saudska Arabija se je temu uprla.

Šejk Jamani je izjavil: »Razprava ni bila resna. Nobene zveze ni bilo s programiranjem proizvodnje kot takšne. Šlo je le za pokrivanje slabo izračunanih gospodarskih potreb.«

Iz leta v leto je vztrajal pri svojem stališču in leta 1967 se je OPEC uradno odpovedala zahtevam po nadzorstvu nad proizvodnjo. Kar pa zadeva ceno ...

Številke so zgovorne. Videli smo, kako so zahodne naftne družbe ohranjale stalno ceno – se pravi v čedalje šibkejši realni vrednosti – za odkup nafte od držav proizvajalk: od 1,20 dolarja v letu 1900 do 1,80 dolarja v letu 1960. Deset let kasneje, polnih deset let po nastanku OPEC, je leta 1970 znašala cena ... 1,80 dolarja. Vmes so bili: »šestdnevna vojna«, sramoten poraz egiptovske, sirske in jordanske vojske, nujni poziv voditeljev z »bojišča«, namenjen arabskim bratom, njihovi solidarnosti, pravzaprav prošnja, naj uporabijo nafto kot orožje, ki bi obrnilo razmerje sil.

Toda ta val zahtev je venomer treskal ob skalo: negibno Saudsko Arabijo. Fejsal in Jamani sta čakala, kajti hotela sta biti gotova zmage.

Brez Saudske Arabije nihče v OPEC ni mogel narediti nič bistvenega na naftnem trgu. Njene zaloge, njena proizvodnja, njene rezerve so bile tako prevladujoče, da je bilo soglasje Riada za vse prava nujnost.

Za vse razen za Iran, mogočnega tekmeca saudskega kraljestva. Toda med vsemi voditelji OPEC je bil šah najtesneje povezan z Ameriko in besno je sovražil ljudska gibanja, za katerimi je po njegovem vedno stala Moskva. Tudi sam je dobro vedel, kako mogočna in vseobsežna je narava sil – naftnih, finančnih, bančnih, industrijskih, političnih, vojaških – ki so bedele nad dragocenim »naftnim trgom« ter ga nadzorovale, zato je kot kralj Saudske Arabije menil, da še niso dozoreli časi za spopad z naftnimi družbami in njihovimi zaščitniki – in da se to še ne bo tako kmalu zgodilo.

Deset let po ustanovitvi OPEC se ni torej nič zares spremenilo. No, bilo je le nekaj izboljšav – sicer kar precejšnjih – v delitvi pristojbin. Toda nič takšnega, kar bi se tikalo oblasti.

Toda pretres ni prišel iz mogočnih naftnih prestolnic Teherana in Riada, marveč izdrugega, nepredvidenega, puščavskega, krotkega kraja. Iz kraljestva starega monarha Idrisa, iz Libije.

★

Tako imenovana »šestdnevna vojna« poleti 1967 je v manj kot tednu dni prinesla poraz združenih arabskih vojsk in navdala muslimanski svet s strašnim občutkom ponižanja.

Ne bi mogli reči, da vojaški poveljniki niso upali na zmago z orožjem. Vendar pa so računali, da bo boj trajal dovolj dolgo – morda dva tedna – da bi »bratje«, ki se niso tolkli, ki niso prelivali krvi, ki pa so imeli naftno orožje, pograbili priložnost, ki jo je dal vojaški spopad, in naposled dokazali svetu, da se je razmerje gospodarskih sil obrnilo – zaradi naftnega čudeža na Bližnjem vhodu, zaradi ustanovitve OPEC, zaradi nove in neznanske ranljivosti Zahoda.

Churchill je bil prvi, ki je leta 1919 po koncu prve svetovne vojne izjavil v spodnji zbornici: »Nobenega dvoma ni, da so zavezniki lahko pluli do zmage samo zaradi nepretrganega dotoka nafte«. Če bi nafta pol stoletja kasneje ne pripadala več zahodnim kolonialnim silam, marveč državam Arabskega zaliva, bi bila zmaga dosegljiva. Zadoščala bi samo grožnja ... Vendar se to ni zgodilo.

Arabski nacionalisti so bili zaradi tega omrtvičeni. Moč industrijskega Zahoda je bila res diabolična. In brezbrižnost ljudstev sonca je bila gotovo preveč zakoreninjena v stoletjih, da bi se v trenutkih preizkušnje mogla spremeniti ne več v besede, marveč v pogum.

Vendar stvari le niso bile tako preproste. Večina članic OPEC je na poziv Egipta in Sirije, ki jima je grozil polom, zahtevala naftni embargo zoper zahodne sile. Trčile so v dve odločilni oviri, ki ju je saudski kralj predvidel, pa so pozabili nanju zaradi Naserjevega zanosa in ljudske strasti.

Embargo je hitro učinkovit, tako hitro, da lahko vpliva na bitke in uniči zavezništva le tedaj, če je splošen.

Toda dve državi tega območja, ena v Zalivu in druga ob Sredozemlju, obe polni nafte, sta bili trdno navezani na Zahod in prav nič pripravljeni na spopad z njim.

Prva je bila šahov Iran, katerega bogastvo, gospodarska moč in moderna vojska, ki so jo opremile ZDA, so se večali iz leta v leto, meril pa ni na nič manj kot na obnovo starega perzijskega cesarstva Kira Velikega, katerega 2500-letnico naj bi kmalu slovesno praznovali.

Druga je bila – na afriški obali Sredozemlja – stara in jalova libijska kraljevina, ki so jo osvajale britanske, italijanske in nemške odprave, pa spet britanske in ameriške, tako da je bila podobna prazni in ravni cesti, po kateri se je lahko pripeljal vsakdo, ki je imel oklopna vozila – in nekaj zlata za prestol. V modernih časih so tuji strokovnjaki odkrili velikanska naftna polja in gorivo odlične kvalitete. Libija je bila torej bogata.

Toda libijsko bogastvo se je stekalo samo v blagajne velikih naftnih družb ter v palače in evropske vile, v katerih so živeli bratje, bratranci, nečaki in nečakinje, zavezniki kralja Idrisa.

Navzlic embargu, ki ga je pripravila OPEC, da bi podprla arabsko stvar v boju z Zahodom, Iran in Libija nista nehala pospešeno pošiljati polnih tankerjev proti evropskim in ameriškim pristaniščem. Tako sta Teheran in Tripoli v nekaj tednih z družbami, ki so ju izkoriščale in nadzorovale, pridobila velikanska tržišča.

Kralj Fejsal in njegov minister za nafto sta slutila to vrzel in sklenila sta, da ne bosta sodelovala v polomu, zato se nista udeležila sestankov OPEC o embargu.

Amerika se je pomirila in v tem je videla nov dokaz za utemeljenost svojega zavezništva s Saudsko Arabijo. Zavezništva, ki sta mu botrovala dva stara voditelja, ko sta se prvič in zadnjič srečala na križarki »Quincy« proti koncu vojne: Ibn Saud in Roosevelt. V kratkem popoldnevu sta zapečatila zvezo, ki se je prerodila po nuni smrti.

ZDA, zmagovalka in gospodarica sveta, in Arabija, ki je postala Saudska, sta tedaj menili, da ju je usoda določila, da skupaj in z združenimi močmi gradita drugo polovico stoletja. Morda še dlje.

Dvajset let kasneje je Amerika, ki je v Iranu zadušila prvo nacionalistično revolucijo v cesarstvu Nafte, revolucijo starega in preroškega Mosadeka, na prestol pa posadila mladega Mohameda Rezo Pahlavija, Amerika, ki je naredila iz Libije svojo

Nadaljevanje na 26. strani

Skrb za otroke z motnjami v razvoju

Moj otrok, da bi se mešal s »tistimi«?

Predsodki in nepoznavanje razvojno motenih ovirajo hitrejše odpiranje oddelkov

Včasih jih srečamo. V Ljubljani navadno na »sedmici«, ko se vsak dan v spremstvu staršev vozijo v Jarše. Našo pozornost vzbujajo s svojim videzom in drugačnim vedenjem. Brez razloga – vsaj nam se tako zdi – se nam nasmihajo med vožnjo, ko večina drugih ljudi mrko, brezizrazno, vsak zase pestuje svoje misli, oni napravijo brez števila (nam) nesmiselnih kretenj, se kremžijo, ozirajo na vse strani ali pa se odsotno zazirajo v prazno.

foto Stojan Kerbler

Skrivaj, da se ne bi srečali s pogledi njihovih staršev – bili bi bolj v zadregi kot oni – popasemo oči na njih, teh otrocih, ki jih je narava zaznamovala od zunaj in znotraj in ki sodijo med približno 33.000 slovenskih otrok, ki jim pravimo prizadeti, duševno ali telesno, ki so slepi, gluhi ali s kombiniranimi motnjami ... In odleže nam, ko izstopimo ...

Razvojno moteni otroci se rojevajo povsod. Njihov duševni in telesni razvoj je počasnejši in omejen do stopnje, ki je pri vsakem drugačna. Za vse, ki so bolj ali manj podpovprečno razviti, pravimo, da gre pri njih za razvojne posebnosti, zato potrebujejo dodatno pomoč pri vzgoji in izobraževanju, usposabljanju in zaposlovanju. Kakšna je bila ta skrb nekdaj, kje smo danes in na katerih področjih jo bo treba posebej okrepiti?

Po podatkih svetovne zdravstvene organizacije se okoli 7 do 8 odstotkov otrok razvija počasneje od vrstnikov. To so slepi in slabovidni, gluhi in naglušni, duševno manj razviti, telesni invalidi, otroci s kombiniranimi motnjami in otroci z govornimi motnjami. Če mednje prištejemo še otroke, ki imajo lažje ali začasne motnje v sicer normalnem razvoju, je to celo okoli 20 odstotkov vseh otrok. Med njimi je največ duševno podpovprečnih, vedenjsko in osebnostno motenih, otrok z govornimi motnjami ter blažjimi oblikami cerebralne paralize. Mnogo manj je gluhih in slepih oziroma večkratno prizadetih otrok.

V Sloveniji smo začeli te otroke »odkrivati« s prvimi poskusi razvrščanja leta 1911.

Takrat je namreč državni šolski svet ustanovil nekakšen prvi »pomožni« razred, v katerega so po odločitvi posebne »poskusne« komisije dodelili 24 učencev izmed 40 prijavljenih. Devet let pozneje je izšel priročnik za »oskrbo manj nadarjenih«, leta 1932 pa je to vprašanje urejalo že več predpisov in pravilnikov.

O kvalitetnejši skrbi za razvojno motene pa lahko govorimo šele v petdesetih in šestdesetih letih, ko so bila postavljena trdnejša izhodišča za odkrivanje in usposabljanje otrok z motnjami v duševnem in telesnem razvoju.

Zdravstvena služba se je – poleg drugih – zavezala predvsem za preventivno dejavnost in zgodnje odkrivanje: z genetskimi preiskavami, preiskavami med nosečnostjo, skrbnejšo obravnavo pred porodom in med njim, s preiskavami novorojenčka in nadaljnjim spremljanjem otroka, posebej rizičnega.

Deset do dvajset odstotkov nosečnic sodi v visoko rizično skupino, zato so se skrbnejšega spremljanja takšne nosečnosti v Beogradu lotili pred približno letom dni. Pričakovali so, da bodo vse porodnišnice po vnaprej pripravljenem programu pošiljale ustrezne dokumente v pristojne otroške dispanzerje, ti pa naj bi spet po dogovorjenem načrtu zagotavljali povratne informacije zbirnemu centru. Vendar z rezultati nikakor niso zadovoljni. V dispanzerjih take otroke še vedno odkrivajo bolj ali manj po naključju, kakor pač starši prihajajo z njimi na preglede in ko je velikokrat že prepozno.

Mariborski center za otroke, motene v razvoju

Zato pa so rezultati toliko bolj spodbudni v Mariboru. V obdravskem središču ter sosednjih dveh občinah Slovenski Bistrici in Lenartu, kjer živi nekaj manj kot 250.000 ljudi, se rodi na leto okoli 3.000 novorojenčkov. Tu strokovnjaki že več let

> ● *Med razvojno motene otroke prištevamo tudi vedenjsko in osebnostno motene, bodisi zaradi prirojenih napak na primer rahle možganske okvare, ali izredno neugodnega okolja, v katerem so odraščali, na primer alkoholizma v družini. Glede na starost, spol in značaj motenosti ali težo prestopkov se osnovno in poklicno šolajo v različnih zavodih. Osrednji problem teh »ptičkov brez gnezda« ni le v prevzgoji, ampak v spreminjanju okolja, iz katerega so prišli in ki je krivo za njihovo motenost.*

sistematično odkrivajo razvojno motene otroke in jih v posebnih razvojnih oddelkih ter z drugimi oblikami dela primerno usposabljajo. Prelomnica je bila v letu 1976, ko so odprli center za otroke, motene v razvoju, pri otroškem dispanzerju tamkajšnjega zdravstvenega doma. V petih vrtcih so v razvojne oddelke sprejeli vse otroke med tretjim in sedmim letom starosti iz mesta in okolice. S skupinami z osmimi otroki delajo dva strokovna delavca, specialni pedagog in vzgojiteljica. Tako je pri njih praksa marsikje prehitela teorijo, saj vzgojiteljice na osnovi izkušenj same nenehno dograjujejo specialno peda-

> ● *Slepi in slabovidni otroci se šolajo v posebnem zavodu v Ljubljani, kjer jim pomagajo za to posebej usposobljeni pedagogi, na voljo pa imajo tudi ustrezne učne pripomočke. Slabovidnim in otrokom, ki jih glede na diagnozo ni treba prešolati v zavod, pomagajo strokovnjaki zavoda na njihovih šolah. Poklicno se usposabljajo v centru v Škofji Loki, več pa jih nadaljuje šolanje tudi na splošnih srednjih ter višjih in visokih šolah.*

gogiko, ki je še ni v učnem programu defektoloških oddelkov fakultet. Ko otrok dopolni sedem let, ga strokovnjaki mariborskega dispanzerja, ki so ga ves čas spremljali, spet razvrstijo. Večina jih gre na šole s prilagojenim programom oziroma v njihove oddelke za delovno usposabljanje.

In kaj so po desetletni izkušnji dosegli? Rezultati so vsekakor dragoceni. Starši namreč čez čas opazijo, da tudi ti otroci, čeprav z majhnimi koraki, vendarle napredujejo v razvoju. In uspeh je končno tudi to, da se v družini postopoma spet normalizira življenje, da matere, ki so ob rojstvu prizadetega otroka praviloma pustile zaposlitev, spet začno delati.

A pot do rezultatov, včasih boljših, drugič skromnejših, je dolga in naporna. Najhuje je na začetku, ko starši prizadetih otrok še marsikje tavajo od zdravnika do zdravnika in dobivajo različne, tudi nasprotujoče si informacije in se zato isti pregledi često ponavljajo. V mariborskem centru pa so poskrbeli, da teče delo kontinuirano, strokovno in primerno tudi za starše.

Prva leta so za starše najtežja. Ko posumijo, da je njihov otrok razvojno moten in ko jim strokovnjaki to potrdijo, so sprva paralizirani, zmedeni, njihove reakcije so nenavadne. Potem začno iskati krivca za to, da je otrok »tak«. Starši se med seboj neredko obtožujejo ali pa obtožujejo bolnišnico. Šele čez čas so sposobnejši realneje gledati na to. Zato je povsem nespremljivo, da nekateri zdravniki starše tolažijo in »mirijo« z ugotovitvami, da bo motnja z odraščanjem prešla sama od sebe, ali pa narobe, da je prizadetost dokončna in da naj čudežev nikar ne pričakujejo ...

Res je, da starši želijo vedeti za resnico, vendar bi se zdravniki morali potruditi ustvariti najprej sproščeno vzdušje, pogovoriti bi se morali ne le s starši, ampak tudi z drugimi člani družine, in če je le mogoče, tudi z ljudmi iz otrokove ožje okolice. Morali bi nakazati realne možnosti habilitacije, ki jo danes že poznam, in meje somatskega, psihičnega in socialnega razvoja. Izkušnje so tudi pokazale, da so uspešna tudi medsebojna srečanja staršev prizadetih otrok. Zlasti pa enotedenski seminarji, ki jih vsako leto pripravlja slovenska zveza društev za pomoč duševno prizadetim, na katerih imajo starši različno prizadetih otrok priložnost pogovoriti se s strokovnjaki in med seboj. Njihova spoznanja niso le boleča, ampak se jim odpro oči tudi v optimizmu, ko vidijo, da se različno prizadeti otroci lahko vendarle za marsikaj usposobijo. Za nekoga, ki ne zna vzeti žlice v roke, je velik uspeh že, če se jo nauči držati v rokah ...

Razvojni oddelki v vrtcih

Ko govorimo o »teh in takih otrocih«, imamo v mislih predvsem zmerno duševno prizadete. Med vsemi otroki z motnjami v telesnem in duševnem razvoju je teh največ, in sicer od 2,5 in 3 odstotke, torej 750 do 950 v vsakem letniku v Sloveniji. Razumljivo je, da je največ takih, ki najmanj odstopajo od povprečja, najteže prizadetih pa je najmanj. Letos smo v Sloveniji z zakonom določili vzgojno-varstvenim organizacijam, da morajo v okviru svoje dejavnosti odpirati tudi tako imenovane razvojne oddelke, namenjene predvsem zmerno duševno prizadetim. Ti otroci zaostajajo v duševnem razvoju že v prvih letih življenja, zato nujno potrebujejo strokovno obravnavo v mentalno higienskih oddelkih otroških dispanzerjev, v vzgojno-varstvenih organizacijah pa morajo biti v skupini, ki jo vodi specialni pedagog.

Osnovno vodilo pri delu s temi otroki je, da se v času, ko ne poteka intenzivno specialno pedagoško delo, čimveč družijo z drugimi otroki. Le-ti prizadete vrstnike brez predsodkov sprejmejo medse, pomagajo jim pri oblačenju se prihajajo k njim igrat. Takšno spontano, pa vendar načrtno združenje je najlepša vzgoja za življenje enih in drugih, saj se bodo kot odrasli srečevali brez predsodkov.

Seveda pa ni povsod tako. Več manjših raziskav iz drugih republik je pokazalo, kako odklonilna so stališča staršev zdravih otrok, pa tudi vzgojiteljev do problematike razvojno motenih. V Beogradu so, na primer, v nekem večjem stanovanjskem naselju spraševali, ali naj vrtec organizira tudi varstvo in vzgojo za motene. Pa je 27 odstotkov staršev menilo, da bi bilo to potrebno, da pa naj se delo z njimi v celoti izolira, 20 odstotkov jih je bilo za nekak kompromis, deloma naj bi bili skupaj, deloma pa ločeni, le 10 odstotkov jih je bilo za to, da bi se igrali skupaj, kar 13 odstotkov jih je odločno menilo, naj bi za prizadete gradili čisto posebne vrtce, 23 odstotkov jih o tem nikoli ni posebej razmišljalo in samo 7 odstotkov jih je bilo prepričanih, da zdravih in razvojno motenih otrok ni treba ločevati. Podobna so stališča vzgojiteljev, saj jih je na primer, 16 odstotkov menilo, da bi morali delo z njimi organizirati povsem izolirano v posebnih vrtcih in samo 5 odstotkov jih je bilo prepričanih, da zdravi in moteni sodijo skupaj.

> ● *Duševno prizadeti otroci z dodatnimi motnjami potrebujejo glede na vrsto in stopnjo dodatne motenosti bolj kot vsi drugi individualno pomoč. Večkratno prizadet otrok, na primer duševno prizadet in slep, pa potrebuje tudi posebej zahtevno oskrbo.*

Zgovorna je tudi druga anketa iz Beograda, vendar na širšem območju, in sicer o tem, koliko vzgojitelji in starši zdravih otrok poznajo problematiko razvojno motenih. Med vzgojitelji jih je pol odgovorilo negativno in kar 97 odstotkov jih je priznalo, da niso strokovno usposobljeni, da bi delali z njimi, kar 15 odstotkov pa jih je menilo, da »vrtec ni dolžan organizirati vzgoje in varstva tudi za prizadete«. 12 odstotkov vzgojiteljev jih je menilo, da bi morali za prizadete graditi posebne vzgojno-varstvene ustanove, 24 odstotkov pa jih o tem nikoli ni posebej razmišljalo. Na koncu jih je veliko prostodušno priznalo, da se niso pripravljeni lotiti dela s temi otroki.

Od staršev, ki imajo zdrave otroke, jih 72 odstotkov ne pozna problematike razvojno motenih, 60 odstotkov zdravih otrok se nikoli ne igra s prizadetimi in 34 odstotkov njihovi staršev tega tudi nikoli ne bi dovolilo ... Nekateri bi se s tem strinjali, četrtini pa je vseeno.

Največ prizadetih otrok varujejo in vzgajajo torej starši, za približno tretjino skrbijo ožji sorodniki, stare mame, izredno malo jih je med vrstniki v vrtcih. Najpogostejši odgovor staršem prizadetih otrok so po tej anketi: nimamo kadrov in prostorov, motili bi druge otroke ...

Mariborski primer dobro zastavljene skrbi za razvojno motene otroke pri nas je, žal bolj izjema kot pravilo. Dobro namreč vemo, da v praksi tudi pri nas nemalokrat zataji ta ali oni člen v (teoretično) sklenjeni verigi skrbi za načrtovano rojstvo, zgodnje odkrivanje in usposabljanje za življenje. Neredko še vedno »odkrivamo« razvojno motene šele, ko so že nekaj let neuspešno obiskovali običajno osnovno šolo. Skrajni čas je tudi, da se vprašamo, kako se bodo absolventi šol s prilagojenim programom vključevali v usmerjeno izobraževanje. Bo to vsaj tako uspešno kot doslej? In še to: ali o problemih razvojno motenih razmišljamo tudi tisti, ki nismo strokovnjaki ali ožji svojci razvojno motenih otrok? Jih sprejemamo kot našo vsakdanjo in ne neobičajno obvezo?

Dragica Bošnjak

Nadaljevanje s 25. strani

zanesljivo stranko, gledala, kako nemočne so naftne države. Komaj čez mesec dni je bil muhasti embargo uradno opuščen.

Morda se afriškim in azijskim ljudstvom še nikdar ni zdela tako smešno nepomembna tista neodvisnost, o kateri so tako dolgo sanjala in ki so si jo naposled pridobila.

Imela so svoje zastave, svoje veleposlanike, sedež v OZN, častne straže in birokrate. Toda Zahod je bil spet bolj prebrisan in močnejši. Nobena roka, ki mu ni bila podrejena, se ni mogla približati velikim gospodarskim vzvodom sveta – predvsem pa ne naftnim zapornicam.

Kakšno pot bodo zdaj ubrali Arabci, tako ponosni na svojo kulturo in svojo prastaro in slavno zgodovino, Arabci, ki so pripravljeni tako na najvišje žrtve kot na askezo – res je, da bolj kot na stanovitnost in organiziranost – Arabci, ki so prav tako občutljivi za domiselnost, ki oplaja prihodnost, kot navezani na preteklost in vse veliko njej? Kakšno pot bodo ubrali vpričo neizmerne ovire, povsod pričujoče in neoprijemljive sile: industrijskega in razvitega Zahoda?

Njihov najbolj strastni ljubimec, ki se je v srečanju z njimi razkril samemu sebi, ki jih je galvaniziral, da so zmagali nad Turki in enkrat za vselej prišli na obale Rdečega morja, skrivnostni T. E. Lawrence je v svoji mistični in preroški knjigi z zanosnimi izrazi opisal bistvo arabizma:

»Arabce je mogoče privezati na idejo kot na povodec. Mogoče jih je vleči na vse štiri strani neba. Njihov duh je čuden in mračen, prav tako hitro potrt kot zanosen, toda bolj goreč in ploden v verovanjih kot katerikoli drug na svetu ... To ljudstvo je nestanovitno kot voda, toda prav tako kot voda tudi samozavestno na koncu zmage. Valovi se lomijo od zore življenja. Vsak val se naposled umakne. Toda nekega dne bo takšen val zalil kraje, v katerih bo materialni svet nehal obstajati, in tedaj bo božji duh lebdel na obrazu teh vodà ... Arabiji.«

Na dnevnem redu gospodarjev cveteče multinacionalne ekonomije res ni bilo razmišljanja o arabizmu, o tem, kaj se utegne zgoditi z njim.

V njihovih očeh so se Arabci redili od denarja od nafte, ki so jo čedalje obilneje črpali iz bogatega bližnjevzhodnega podzemlja. Še nikdar dotlej niso bili tako togi in pusti; eni zaradi obupno ponavljajočih se vojaških porazov, drugi zaradi vse mogočnega zadovoljstva, ki jim ga je dajalo tesno zavezništvo z zahodnim gospodarstvom.

Toda strela je udarila prav iz pretiranega ponižanja.

★

Najprej zelo kočljiv pripetljaj v stari londonski četrti.

Štirje mladeniči, med njimi dva Arabca, so prišli v klub »Ambassadors«, priljubljen tako zaradi imenitne restavracije kot zaradi igralnice mednarodnega razreda v prvem nadstropju.

Po večerji sta Arabca, ki sta imela enega redkih prostih dni – bila sta na urjenju v elitnih taboriščih britanske vojske – odšla v prvo nadstropje, da bi si ogledala igralnico.

Mlajši med njima, čuden in krepak mladenič, je stopil k neki mizi, pokazal na nekega igralca ter rekel prijatelju: »Tega človeka sem že nekje videl. Kdo je? S kom igra?«

Človek, katerega je prepoznal, je igral za velikanske vsote s slavnim grškim ladjarjem. Mladi Arabec je tako zavzeto strmel v človeka, ki se je šel peklensko igro in ki je v slabi uri izgubil skoraj pol milijona dolarjev, da je naposled odkril, koga ima pred seboj: osebnega svetovalca kralja Idrisa.

Vojaka je mrzlo spreletelo. Spremenil se je v kip, enkrat za vselej si je vtisnil v spomin, kar se je dogajalo dva metra od njega: roke, bankovce, omamo igre, vrtoglavico.

Prijatelj ga je hotel odpeljati stran, odvesti na zrak. Toda nikamor ni hotel. Le rekel je z rezkim glasom: »Pusti me, še malo bom gledal. To torej počenjajo z vsem zlatom, ki nam ga kradejo!«

Ostal je še eno uro, kot da bi tako odkritje popolnoma in za vedno šlo vanj. V tistem trenutku je kapetan Moamer Gadafi začutil na rami roko usode. Bil je zagrizen vernik od mladih let, ki jih je preživel v puščavi s svojim plemenom Senušov, v šotorih iz kozje kože. Tistega večera je sklenil, da bo slepo ubogal vse, kar mu bo navdihnil prerok Mohamed.

Libijski kapetan se je vrnil v Idrisovo kraljestvo, kjer je vsak večer dolge ure bral v vojaškem šotoru.

Poleg korana, v katerega se je zamišljeno poglabljal, je imel najraje še tri knjige, ki jih je redno jemal v roke in katerih vsebino je povezoval v svojih mislih.

Prva je bila knjiga njegovega političnega učitelja Gamala Abdela Naserja »Filozofija revolucije«.

Druga je bila zbirka govorov ameriškega predsednika Abrahama Lincolna, govorov iz vojne z južnjaki za osvoboditev črnih sužnjev.

Tretja knjiga so bili spomini puritanskega in preračunljivega britanskega generala, ki je v žgočem in odločilnem letu spopadov oklopnih armad ob puščavski poti med Kairom in Tripolijem, od Aleksandrijskega zaliva do Sirtskega zaliva vsak večer strmel v fotografijo legendarnega nasprotnika Rommla, razsvetljeno z baterijo, da bi lahko bolje premislil o strategiji za naslednji dan: maršala lorda Montgomeryja, pozneje vikonta elalameinskega.

Gadafi, ki je bil še bolj zamišljen in osamljen kot tedaj v Londonu in ki se ni nikdar ločil od svojih treh knjig, je konec leta 1969 dobil ukaz, da bo poveljeval gardi, ki bo ob nadvse slavnostni otvoritvi najmodernejšega naftovoda v severni Afriki izkazala čast gostom kralja Idrisa in njegovim ministrom: šlo je za slovitega Armanda Hammerja, predsednika družbe Occidental Petroleum, in člane upravnega odbora te ameriške družbe, ki je kot posebno in imenitno ugodnost dobila donosno koncesijo na libijskem ozemlju in ki naj bi razvijala proizvodnjo poleg velikih družb.

Obred je bil imeniten. Cadillaci, rolls roycei, kaviar, šampanjec, havanske cigare, čudovita darila, očarljive hostese, ki so nalašč za to prišle iz Italije. Gadafi je bil kot zaklet, vendar se ni dal zmesti. Videl ni nikogar drugega kot kralja Idrisa, ki je spoštljivo pozdravljal gospode z druge strani Atlantika in se priklanjal pred njihovimi ženami.

Brž ko se je vrnil v taborišče Bab Izizia, je še isti večer zbral okoli sebe najbližje tovariše in sklenili so: brž ko se pokaže priložnost ...

Tri tedne kasneje so bili kralj in dvorjani na uradnem obisku v Turčiji. Gadafi, ki je izbral in dobil pajdaše v drugih enotah, nameščenih na strateško pomembnih točkah, je ukazal, da se polastijo bistvenih poveljstev, ministrstev, ključnih upravnih zgradb, tripolijske elektrarne in nekaj generalov, ki bi se utegnili upirati. Takšnih ni bilo. Opravljeno je bilo v nekaj urah.

Ob zori je sporočil, da je kralj vržen, njegov režim pa odpravljen. Ustanovili so svet revolucije, ki mu je sam predsedoval.

Gadafiju je pomagal najboljši prijatelj, edini, za katerega se ve, major Abdelasam Džalud. Ta je bil dragocen zaveznik in prav nič podoben šestindvajsetletnemu mladeniču, ki je prevzel oblast. Džalud je bil ljubezniv, zgovoren človek, ki je skrbno vzdrževal zveze v vseh mogočih krogih, tako libijskih kot zahodnih, kakor tudi v vladajočem razredu, z vsemi, ki so imeli v rokah vzvode oblasti.

Gadafi se je posvetoval z Džaludom, kakšni so ameriški oficirji iz letalskega oporišča Wheelus Airfield, ki je bilo na voljo ZDA, potem se je pozanimal, kakšne bi utegnile biti reakcije ljudstva, nato pa je sprožil véliko operacijo.

Javno je ukazal ameriški vojski, naj nemudoma odide iz strateškega oporišča in zapusti Libijo.

Velika napetost. Nihče ni računal s kapitulacijo Amerike. Oporišča tako rekoč ni bilo mogoče zavzeti, proti libijski obali pa je hitelo VI. ladjevje.

Raziskava o upokojencih

Kam z ljudmi, ki imajo še na pretek moči?

Zadnje sociološke raziskave pričajo, da so ostareli Slovenci dokaj ravnodušni

Slovenski upokojenci so iz dneva v dan »mlajši«, Slovenija se počasi spreminja v »staro nacijo«; Slovenci se bodo morali kmalu soočati s problemi, s katerimi se jim do zdaj ni bilo treba kdove kako ubadati. Več kot 11% slovenskega naroda je preseglo šest in pol desetletij in skoraj 14% jih je starejših od šestdeset let.

V štiridesetih letih je imel povprečni občan, ki se je upokojil, upanje, da bo užival zasluženo pokojnino vsaj osem let, zdaj, v osemdesetih, pa je pred njim povprečno sedemnajst let »lepe jeseni« rahlo razburljivega življenja. Če bi primerjali število zaposlenih s številom upokojenih, bi dobili razmerje štiri proti ena, ki se bo čez borih dvajset let bržčas spremenilo v dva proti ena. Podatki, ki so tipični za vse razvite dežele in ki po sebi sprožajo vrsto vprašanj.

To je eno od uvodnih izhodišč raziskave dr. Miše Jezernika, sodelavca inštituta za sociologijo pri univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani, ki je v dveh letih preučil »Potrebe in delovne potenciale ostarelih«, pri čemer se je omejil na osebne upokojence, ki so se upokojili zaradi let in ki niso presegli 75. leta starosti. Raziskava je prvo tovrstno znanstveno delo, ki se ukvarja z upokojenimi prebivalci naše republike, za katero velja, da ima najvišji življenjski štandard, najmanjši naravni prirastek in največji dotok »tuje« delovne sile. Razen tega za Slovence tudi drži, da v povprečju pričakajo višjo starost kot drugi Jugoslovani, med katerimi bo vseeno leta 2.000 več kot tri milijone takšnih, ki so dopolnili 65 let, se pravi, kar za celo republiko.

Radi pravimo: uživajo pokojnino, vdajajo se zasluženemu počitku. Ali res uživajo? »Pokojnina, tj. denar, ne more biti vse, s čimer družba ‚izplača' svoje ostarele občane za to, kar so storili zanjo,« pravi dr. Jezernik.

»Razglašamo, da je človek središče našega samoupravnega vesolja, a sprašujem se, ali ne velja to le za človeka, ki sodi v določeno starostno kategorijo, ki še ne sodi v ‚zamortizirano' delovno silo? Upokojenski staž se nam je v zadnjih desetletjih podaljšal od osem na sedemnajst let. To pomeni praktično četrtino našega življenja, ki bi moralo ostati smiselno vpeto v družbeno dogajanje. Toda pri nas ima človek, tako vsaj kaže, že pri petinštiridesetih vsega čez glavo, še huje je kajpak z upokojenci, ki so bili odrinjeni ali so sami odrinili na rob živega toka življenja. V ZDA pomenijo npr. upokojenci družbeni sloj, na katerega je treba politično računati. To so pač ljudje, ki imajo čas za sestanke in podobno, oziroma državljani, ki so kljub svojim letom neverjetno aktivni ... pri nas to očitno ne drži ...«

Sociološke raziskave zadnjih let pričajo, da usahne pri naših ljudeh zanimanje za aktivno družbenopolitično delo že v letih, ko so še pri polni življenjski moči. Še posebej to velja za ženske in občane z nižjo izobrazbo. Skratka, oznaka povprečnega politično aktivnega Slovenca bi bila: moški s srednjo, višjo ali visoko izobrazbo, ki je mlajši od 45 let. Razumljivo torej, da je pri upokojencih takšna zagnanost še komaj opazna. Saj bi jih bilo manj kot 7% pripravljenih sprejeti funkcije v samoupravnih organih ali družbenopolitičnih organizacijah, še huje, četrtina ni včlanjena v nobenem društvu. Tudi v društvu upokojencev je včlanjenih le 64%. Glasilo društva pa bere le peščica, tj. 0,1%. Najbolj brano je vsekakor Delo in med revijami Jana.

»Kaj z upokojenimi, ki so še psiho-etično sposobni in, predvsem, voljni delati? To ni samo moralno-etično vprašanje, to zadeva tudi gospodarstvo,« meni dr. Jezernik. »Saj smo republika z negativno bilanco delovne sile in bi si že zategadelj ne smeli privoščiti razmetavanja svojih lastnih delovnih potencialov. S tem seveda ne govorim v prid gerontokracije, tj. vladavine ‚svetih krav', ki se nočejo ali ne zmorejo umakniti mlajšim in skoraj praviloma manj konservativnim. Trdim le, da obstaja množica opravil, za katere bi bili ostareli bolj primerni kot mlajši in, dalje, da ni moč z zakonskimi določili ugotoviti, kdo je v resnici ostarel in kdo ni. Razumljivo, kje in kakšna so ta opravila in kako motivirati upokojene, da bi jih opravljali, pa je drugo vprašanje.«

Upokojenci, ki bi družbi še lahko ponudili svoje delovne zmožnosti, so razmeroma mladi, v povprečju stari okrog 63 let. Pred seboj imajo torej, zlasti ženske, še skoraj deset let življenja. Kako jih bodo izkoristili? V korist ali v breme sebi in družbi? Odgovor je očitno iskati pri obeh, se pravi, družba mora ugotoviti, kje in kako njihove delovne potenciale aktivirati, upokojeni pa, kaj in koliko so zmožni in voljni družbi ponuditi. To vprašanje se z vso ostrino sproža zlasti v urbanih centrih industrijsko razvitega sveta, še posebej naših, ki so, zlasti kar zadeva uslužnostne dejavnosti, izredno osiromašeni. Gre za dejavnosti, ki bi jih po eni plati najbolj potrebovali ostareli, in po drugi, kjer bi lahko prav ostareli največ pomagali. Kako nesmiselno ravnamo s človeškimi resursi, o tem govorijo sociologi že precej časa (zaman). Jezernikov najljubši primer so v pričujočem okviru mladi in krepki mladeniči na parkiriščih, ki vso svojo moč potrošijo za to, da trgajo listke in pobirajo drobiž.

Vendar samo 15 odstotkov upokojencev vztraja pri trditvi, da se jim družba za minulo delo ne oddolžuje ustrezno. Glede na izobrazbo so najbolj nezadovoljni upokojenci z višjo in visoko izobrazbo. Z višino svoje pokojnine je zadovoljnih kar dve tretjini, med katerima je več žensk kot moških. Pri tem, da je bila v času raziskave, tj. februarja letos, povprečna osebna pokojnina nekaj čez 6.000 dinarjev. Tisti, ki so želeli višjo, pa so v povprečju predlagali borih 1.500 dinarjev dodatka.

Od osemsto upokojencev (vzorec je zajel 35 slovenskih občin), kolikor jih je s svojimi odgovori in razmišljanji sodelovalo v raziskavi, jih je več kot tretjina »priznala«, da dobro poznajo občutek, ki včasih preplavi človeka in ga prepričuje, da ni »življenje dosti vredno«. Nekateri od njih (pet odstotkov žensk in odstotek manj moških) v takšnih trenutkih razmišljajo tudi o samomoru. Med slednjimi so v večini tisti, ki so stari nad sedemdeset let in, nepričakovano, upokojenci z nižjo izobrazbo. Strah pred smrtjo je mnogo bolj prisoten med ženskami, zlasti pri tistih, ki se bližajo šestdesetim. Ženske tudi veliko bolj kot moški poznajo občutek osamljenosti, ki se mu z leti pridruži še dolgočasje. To velja še posebej za manj izobražene. Psihični in zdravstveni problemi pa so nasploh najbolj poudarjeni pri samskih, ovdovelih in razvezanih, med katerimi so v večini ženske. Usoda ostarelih postaja, kot kaže, zmeraj bolj žensko vprašanje.

Dobra polovica osebnih upokojencev, pa če se dolgočasijo ali ne, je na vprašanje, »ali bi želeli ostati v delovnem razmerju, če bi vam na primer ponudili drugačne delovne pogoje«, odgovorila, da ne bi ostala. Drugi bi bili sicer še voljni delati, vendar bi od delovnih organizacij terjali predvsem, da v resnici nagrajujejo po delu, da bolj upoštevajo minulo delo, da ga bolje organizirajo in da bolj cenijo ustvarjalnost. Glede ponovne zaposlitve pa je kar 76% osebnih upokojencev izjavilo, da se nikakor ne bi hotelo spet zaposliti. Ostali bi se morda odločili, če bi jim ponudili enako delo, kot so ga opravljali pred upokojitvijo, če ne bi bilo treba biti v službi več kot dvajset ur na teden in če bi dobivali povprečno 5.200 dinarjev na mesec. »Honorarno« pa že dela približno desetina osebnih upokojencev, predvsem moških z višjo izobrazbo ali kvalifikacijo.

Presenetljiva pa je ugotovitev, da starejši, kot so ljudje, večji je njihov odpor do domov za ostarele. Izjema so le tisti, ki imajo več kot 75 let, kar je razumljivo, saj je v njihovem primeru dom v resnici lahko edini izhod. Najbolj se branijo domov upokojenci z nižjo izobrazbo, medtem ko tisti z višjo ali visoko menijo, da je takšno zatočišče v skrajnem primeru še zmeraj najboljša rešitev.

»Domovi za ostarele so za večino še vedno hiralnice, kamor se zatečeš le, ko si do kraja onemogel in ko nimaš nikogar več. Zato se ni čuditi, da kar dve tretjini upokojenih odklanjata domove«, pravi dr. Jezernik. »In res je, v teh ustanovah ravnajo z ostarelim človekom kot nezrelim bitjem, ki mora biti do takrat in takrat doma in ki lahko sprejema obiske le, ko je čas za to. Raziskava je na primer pokazala, da tiste, ki prebivajo v domovih za ostarele, moti vse kaj drugega kot visoke cene; te so šele na tretjem mestu lestvice ugovorov.«

Sicer strogo slovensko raziskavo, s katero smo šele zaorali v ledino, je na tem mestu po svoje osvetlil starejši možakar na invalidskem vozičku, tujec, ki vse poletje in še dolgo v jesen daje utripu prav v središču mesta svojevrsten ton. Sedi tam, pred svojim hotelom in pod Inštitutom za sociologijo, urejen in dostojanstven, in se veseli ljudi okrog sebe. Ljudi, s katerimi se niti pomeniti ne zmore. Včasih se zgodi, da mu kdo, ki prihiti s trga, zatakne rožo v gumbnico, vendar ne utegne postati. »V hotelu ravnajo z njim kot z gostom ... mož si izbira družbo sam ... nikogar, ki si ga sam ne bi izbral, mu ne naselijo v sobo ...«

»Človek je star ali ostarel šele takrat, ko ga njegovo socialno okolje obravnava kot takšnega in ko sam priznava takšno opredelitev za veljavno« – definicija, ki jo, žal, predvsem sociologi in geriatri dobro poznajo.

Vesna Marinčič

Opomin alžirskega potresa

Stavbe brez nosilnih železobetonskih zidov ne zdržijo

Gradbenikom naj bi dajali podatke seizmologi s pomočjo seizmoloških kart

V petek, dne 10. oktobra 1980, je alžirsko mesto El Asnam prizadel katastrofalen potres, ki je terjal več kot 2.500 mrtvih in okrog 10.000 ranjenih. Brez strehe je ostalo več kot 100.000 ljudi. Potres je imel zelo veliko rušilno moč. Magnituda 7,5 po Richterju pomeni, da je bilo ob tem potresu v žarišču sproščene tri do petkrat več energije kot pri lanskoletnem črnogorskem potresu. Epicenter črnogorskega potresa je bil k sreči v morju, epicenter alžirskega potresa pa je bil nekaj kilometrov oddaljen od mesta. Zato je razumljivo, da je ta potres zahteval več žrtev in povzročil večjo materialno škodo.

Vprašujemo se, ali bi se lahko izognili tolikšnemu razdejanju in tolikerim žrtvam; in če bi se lahko, potem kako.

Odgovor na to vprašanje je na videz preprost: stavbe in druge objekte bi bilo treba tako graditi, da se ne porušijo zaradi potresa, ker ravno rušenje gradbenih objektov povzroča smrtne žrtve in veliko materialno škodo. Vprašanje je, kako je treba graditi gradbene objekte, da se ne bi porušili. Na to vprašanje ni mogoče podati zelo enostavnega odgovora. Tukaj je treba razpolagati z več podatki, ki niso vedno znani in dostopni.

Najprej je treba vedeti, kakšna bo moč potresa, ki ga bodo morale prevzeti zgradbe ob morebitnem potresu, in kdaj je treba takšen potres pričakovati. Te podatke naj bi gradbenikom posredovali seizmologi s pomočjo seizmoloških kart, v katerih so prikazana območja (cone), kjer lahko pričakujemo potrese določene jakosti (intenzitete). Te karte se običajno sestavljajo na podlagi zgodovinskih podatkov o potresih, ki so na teh območjih že bili. V novejšem času uporabljajo pri določanju potresnih sil v posameznih območjih verjetnostni račun, s katerim določajo na podlagi razpoložljivih podatkov iz preteklosti, kakšna je verjetnost, da bi na določenem območju nastal potres določene jakosti, v določenem obdobju. Pri tem gre običajno za verjetnost maksimalnega potresa v obdobjih 50, 250, 500, 1.000 ali več let. Takšen pristop ima svoje opravičilo v dejstvu, da z ekonomskega stališča ne bi bilo utemeljeno zavarovati vseh stavb z maksimalno mero odpornosti proti potresom, katerih verjetnost je zelo majhna, recimo enkrat v 1.000 letih, ker stavba sama sploh ne bo »doživela« tolikšne starosti. Zato lahko stavbo za takšen potres, ki je seveda najmočnejši, glede na druga krajša časovna obdobja zavarujemo le deloma, tako da se ne bi porušila in pokopala človeških življenj, bi pa lahko utrpela velike poškodbe; celo takšne, ki bi zahtevale poznejše rušenje te stavbe.

Približno takšna je »filozofija« sodobnih predpisov za gradnjo v seizmičnih območjih. Ta filozofija bazira, kot je že rečeno, na teoriji verjetnosti. V Alžiriji so sicer imeli predpise za gradnjo v seizmičnih območjih, ki so jih sprejeli leta 1955 po katastrofalnem potresu v takratnem Orleansvillu (sedaj El Asnamu), ki je prizadel to mesto 9. sesptembra 1954. leta.

Takratne predpise so pripravile francoske oblasti. Bili so dokaj nepopolni. Seizmične sile, za katere je bilo treba projektirati gradbene objekte, so bile v smislu teh predpisov relativno majhne in so ustrezale približno silam, ki jih mi predpisujemo za območja 8. stopnje MCS. Intenziteta zadnjega potresa je bila gotovo večja kot 8. MCS stopnje. Seizmološka karta ni bila bazirana na verjetnostnem principu, temveč je bilo celotno območje razdeljeno na dve coni: A z majhno seizmičnostjo in B z večjo seizmičnostjo, v kateri je ves priobalni pas in tudi El Asnam.

Obseg rušenja zaradi potresa v El Asnamu očitno kaže, da pri gradnji niso upoštevali določil predpisov o protipotresni gradnji. Čeprav so bili predpisi, ki so jih sprejeli v Alžiriji po prvem potresu leta 1955, nekoliko pomanjkljivi, bi vendar zagotavljali varnost stavb pred porušitvijo, če bi se po njih ravnali. Problem potresne varnosti ni samo v ustreznih predpisih za gradnjo. Ti predpisi so v glavnem bolj ali manj zadovoljivi tam, kjer obstajajo. Osnovni problem je izvajanje teh predpisov v praksi: tako pri projektiranju zgradb kot pri gradnji sami.

V preteklosti je bilo v Alžiriji več potresov, v zadnjih 200 letih le dva katastrofalna, tj. leta 1790 v Oranu in leta 1954 v El Asnamu. Če bi se držali verjetnostnih računov, bi lahko pričakovali, da na območju El Asnama več stoletij ni treba pričakovati takšnega potresa, kot je bil leta 1954.

Toda zgodilo se je drugače: že po 26 letih je to mesto prizadel približno enako močan ali morda celo močnejši potres. To se pravi, da se teorija verjetnosti v tem primeru ni povsem obnesla. Sicer pa od te teorije tako ne morejo pričakovati stoodstotnih podatkov, ker je to pač le teorija verjetnosti.

Primer El Asnama nam kaže, da je treba poleg teorije verjetnosti, ki temelji predvsem na zgodovinskih podatkih o potresih v preteklosti, upoštevati tudi lokalne geotektonske razmere širšega območja. Geotektonika in seizmotektonika, kot posebna veda o procesih v zemeljski skorji, nam lahko daje dragocene podatke o možnosti potresov v bližnji ali daljni prihodnosti. Te podatke bi bilo treba upoštevati pri izdelavi seizmoloških kart kot dopolnitev zgodovinskih podatkov, v okviru teorije verjetnosti.

Svetovnoznani vulkanolog Haroun Tazieff, ki dobro pozna procese v zemeljski skorji, je že po potresu leta 1954 opozarjal, da je treba na tem območju pričakovati kmalu nov močan potres. Očitno so v Alžiriji te napovedi preslišali.

Poleg čim bolj realnih seizmoloških kart, ki dajejo podatke o seizmičnih silah je treba na potresnih območjih projektirati in graditi zgradbe tako, da bodo lahko prenesle v seizmoloških kartah določene potresne sile brez porušitve. Za to imamo posebne tehnične predpise za gradnjo v seizmičnih območjih. Sodobnejši predpisi med katere sodijo tudi naši sedaj veljavni predpisi, zahtevajo posebno dimenzioniranje nosilne konstrukcije, glede na seizmične sile, ki jih določa seizmološka karta. Pri tem je treba upoštevati ne samo odziv nosilne konstrukcije na dinamične seizmične sile, temveč tudi različne konstruktivne rešitve, zlasti glede načina temeljenja, izdelave nenosilnih delov stavbe, oblikovanja detajlov in drugo.

Zlasti pomembna je arhitektonska zasnova stavbe in pravilen razpored nosilnih elementov konstrukcije v tlorisu, kar sodi v področje dela projektanta – arhitekta.

Pri potresu v El Asnamu se je ponovno pokazalo, da stavbe, ki imajo v pritličju le železnobetonske stebre brez nosilnih železobetonskih zidov, ne zdržijo močnega potresa. Takšnega tipa so bile tudi stavbe na Place de Martyrs v centru mesta, ki so se porušile.

Nekatere poškodbe objekta kažejo tudi na to, da niso dovolj upoštevali lokalnih geoloških pogojev pri gradnji temeljev, zaradi česar so nastala diferencialna (različna) posedanja temeljev stavbe, spričo česar so se stavbe nagnile, nekatere pa tudi porušile.

Obseg rušenja zaradi potresa v El Asnamu očitno kaže, da pri gradnji niso upoštevali določil predpisov o protipotresni gradnji.

Čeprav so bili predpisi, ki so jih sprejeli v Alžiriji po prvem potresu leta 1955, nekoliko pomanjkljivi, bi vendar zagotavljali varnost stavb pred porušitvijo, če bi se po njih ravnali. Problem potresne varnosti ni samo v ustreznih predpisih za gradnjo. Ti predpisi so v glavnem bolj ali manj zadovoljivi tam, kjer obstajajo. Osnovni problem je izvajanje teh predpisov v praksi: tako pri projektiranju zgradb kot pri gradnji sami.

Na tem področju je še veliko nedorečenega. Treba je imeti učinkovit administrativni mehanizem, ki bi pri gradnji na potresnih območjih zagotavljal, da se zgradbe projektirajo v skladu s protipotresnimi predpisi in gradijo v skladu s projektom.

Zato bi bilo treba strokovno nadzirati projekte s stališča potresne varnosti in skladnosti z veljavnimi predpisi, in sicer po nepristranski strokovni instituciji, ne pa znotraj same projektantske organizacije, ki je projekt izdelala, kot je to sedaj navada pri nas. Po zakonu o seizmološki službi, ki ga je skupščina SRS sprejela julija 1978, je za organizacijo takšne kontrole tehnične dokumentacije pomembnejših objektov zadolžen Seizmološki zavod Slovenije. Na gradbišču pa bi morali gradbeni inšpektorji strogo in natančno kontrolirati izvedbo po projektu in tudi kvaliteto materiala, način gradnje, izvedbo detajlov in drugo. Načelno se pri nas to tudi dogaja ne samo v seizmičnih območjih, ampak tudi drugod, vendar zaradi pomanjkanja inšpektorskega kadra očitno ne v zadostnem obsegu.

Ob koncu lahko rečemo, da nas je alžirski potres spomnil na stari rek: memento mori – spominjaj se smrti. Človek k sreči hitro pozablja tegobe in nesreče v preteklosti.

Vendar strokovnjaki, ki so v naši družbi zadolženi za gotova področja stroke in znanosti, ne smejo pozabljati katastrof v preteklosti, zato da bi lahko obvarovali človeštvo pred takšnimi katastrofami v bodočnosti. Potemtakem naj bi za seizmologe, gradbenike in druge prizadete strokovne ter družbene dejavnike na potresnih območjih veljalo: memento terrae motum – spominjaj se potresa.

Sergej Bubnov

Neznani šestindvajsetletni novinec ni bil prav v ničemer podoben zgovornemu, strastnemu, premetenemu in demagoškemu starcu, katerega so podpirali vsi uleme in kateremu se je po dolgi pripravi ljudstva posrečila enaka poteza v Iranu – celih dvajset let prej ...

Tedaj sta bila Mosadekova popularnost in karizma – nekaj takšnega kot trideset let kasneje pri ajatolu Homeiniju – izjemna sila, katere so se vsi zelo bali. Toda velike naftne družbe, CIA in ameriški štab so potrebovali le nekaj mesecev, da so ga potolkli, pripeljali iz rimskega izgnanstva mladega šaha Mohameda Pahlavija in ga posadili na prestol.

Nič takšnega ni bilo v libijskem udaru. Kapetan pravzaprav ni imel trdnega ozadja, ljudstvo je bilo odrezano od sveta, režim je bil sicer res izprijen, vendar je izpolnjeval želje ljudstva, ga hranil in nikogar ni preganjal. Gadafi proti Ameriki? Stvar nekaj dni.

Ko se je arabski kralj vrnil s poletnih počitnic v Taifu v palačo v Riadu, se je le bežno zanimal za zadevo, ki je bila tako daleč in ki se je tikala nič kaj pomembne države.

Sprejel je posebnega odposlanca kralja Idrisa, ki se je poskušal vrniti v Libijo in je prosil za nasvet in podporo najmogočnejšega vladarja v tem delu sveta. Fejsal je odgovoril: »Nikar naj se ne preveč vznemirja. Kmalu bo lahko šel domov. Mladina je šla predaleč, ko je tako frontalno napadla Američane.«

Tri tisoč kilometrov, ki jih Fejsal ni nikdar prepotoval, loči puščavo okoli Riada od Sirtskega zaliva pod Tripolijem ... Fejsal se je zmotil.

Globoke srčne rane arabskih ljudstev, sovraštvo do vsega Zahoda so zaznamovali tudi libijsko prebivalstvo. Jeza ljudstva, zbiranje množic po mestnih ulicah, pohod moških, žensk in otrok proti bazi Wheelus Airfield, to so bila znamenja ...

Če si je bilo v petdesetih letih mogoče nekaznovano pomagati z zaroto in silo proti Mosadeku in znova prevzeti oblast – in naftne vrelce – pa v sedemdesetih letih takšna rešitev ni bila mogoča, razen če bi hoteli veliko tvegati.

Tokrat so pozorno poslušali izvedence iz State departmanta, katerih sposobni voditelj je bil James Atkin. Na njihove nujne nasvete je Bela hiša ukazala evakuirati vojaške baze v Libiji – in upala, da bo tako rešila nafto.

Minila sta dva tedna, bilo je nekaj puntov in britanska vlada je tudi tako ravnala, čeprav je bila zelo nejevoljna. Ukazala je svojim rojakom, tistim, katerih očetje so v Libijski puščavi zmagali pod Montgomeryjevim poveljstvom, naj za vselej odidejo iz legendarnih oporišč Tobruk in Bengazi.

Gadafi je zmagal. Javno se je ponižno zahvalil preroku Mohamedu in navdihovalcu Naserju.

Arabski svet je osuplo in očarano gledal, kaj se dogaja, in nekoliko se ga je polaščal dvom, kaj bo iz te preizkušnje sil, ki naj bi se nadaljevala, vendar tokrat ne več z vojaškimi garnizijami, ki so dandanes le plen ali potencialni talci, marveč s čisto drugače strašnimi nasprotniki: velikimi naftnimi družbami.

Kdaj si bo mladi Gadafi polomil zobe ob njih?

Gadafi ni hotel zmanjšati ritma dogodkov, zato je zaupal majorju Džaludu, ki je postal podpredsednik sveta revolucije in je opravljal funkcijo premiera, da bo razglasil takojšnjo nacionalizacijo vseh naftnih družb v Libiji.

Džalud je zaslutil nevarnost in upal se je upreti mlademu puščavskemu Bonaparteju. Dolgo se je upiral, opisoval je vse, česar se je naučil – na sprejemih in večerjah – o naravi moderne gospodarske oblasti, o njenih bistvenih in strašnih razlikah od lažne vojaške moči. Gadafi se ni razjezil. Poslušal je. Hotel je razumeti.

Džalud mu je rekel: »Če nacionaliziraš družbe, utegneš vse spet izgubiti. Tvegaš bojkot, ki nas bo ohromil, kajti vse te družbe držijo skupaj. Tvegaš, da bodo zaprli vrtine, nehali črpati in prevažati, da bodo razbili trgovsko in distribucijsko mrežo ... Mi pa nimamo niti enega tehnika, ki bi to lahko delal. S tem tvegaš uničenje. Samo to čakajo.«

Gadafi: »Kaj torej predlagaš?«

Džalud: »Ne jemlji družb, ker ti ne bodo nič koristile. Dobil boš le prazna poslopja in neuporabne vrtine. Hočeš pa denar. Saj se spominjaš, da se je vse skupaj začelo, ko so brez napovedi in posvetov zmanjšali že tako smešno nizko ‚objavljeno ceno' za sod nafte, načrpane iz arabskih tal. Tvoje poslanstvo je v tem, da jih spraviš na kolena v tej ključni točki, da bodo preklicali sklep. Potem bo šlo vse lepo po vrsti. Če se nam posreči ...«

Gadafi: »No, potem pa to napovejmo.«

Džalud: »Le tega ne. Če se boš frontalno lotil vseh družb, vseh tistih, ki delajo v Libiji, bodo vse takoj planile nate. Imajo vse možnosti, da lahko dolgo shajajo brez libijske nafte. Mesece in mesece. Tako dolgo mi ne bi mogli zdržati. Lotiti se moraš ene same družbe, doseči, da bo podpisala – pa čeprav samo ena – novo pogodbo o zvišanju cene. Na primer za petdeset centov pri sodu. To bi zadoščalo. To bi bil triumf.«

Gadafi je z Džaludom in nekaj svetovalci pregledal seznam družb, ki so delale na libijskih tleh.

Ena izmed njih je imala kot edino naftno polje na Bližnjem vzhodu negotovo in ranljivo koncesijo v Libiji: Occidental Petroleum Armanda Hammerja.

Predstavnik Occidental Petroleuma je dobil ultimat za svojega šefa: ali sprejme določbe nove pogodbe in zviša objavljeno ceno za petdeset centov pri sodu ali pa bo Libija zaprla njegove naprave – ne da bi se dotaknila drugih družb.

Hammer, tiger, ki je pred petdesetimi leti očaral Lenina, ko mu je s pogodbami dobavljal zdravila in hrano za obkoljeno ljudstvo, ki je potem obogatel v Sovjetski zvezi, potem pa še v toliko drugih državah, preden se je lotil nafte, Hammer je bil prvič v položaju osamljenega talca. Nihče se ga ne bi usmilil. Njemu enaki so ga prezirali, sam pa jih je zaničeval. Tokrat je bil obsojen prav zaradi osamljenosti. Toda bil je vse kaj drugega kot naiven človek, pričakoval je, da se bo zgodilo nekaj takega. Ni dolgo trajalo, da je razumel: podpisal je. Iz tega je pozneje skoval dobiček.

V štirinajstih dneh so podpisale tudi druge »neodvisne« družbe v Libiji, ki jih je zlomila tigrova kapitulacija. In še pred koncem meseca so pokleknile tudi velike družbe.

Tako je 14. septembra 1970 neka arabska država prvič vsilila povečanje cene vsemu naftnemu sistemu zahodnega sveta.

Po desetih letih negibnosti je bila pot prosta za pustolovščino OPEC.

Prihodnjič:
MOŽJE IZ BANDUNGA

Iz tujega tiska

Reagan je bolj umerjen v akcijah kot v govorih

Obdobje, ko sta obe stranki brez idej in brez osebnosti – Ameriška dilema

Ronald Wilson Reagan, rojen 6. februarja 1911 v Tempucu, mestecu žalostnega videza v Illinoisu, je imel težko mladost; oče je bil irskega rodu, materini predniki so izhajali iz Škotske. Oče je prodajal čevlje in iskal utehe v pijači.

Med veliko krizo se je izognil pravi bedi s tem, da se je prijavil v eno od organizacij, ki so jih ustanovili med New Dealom, da bi zaposlile številne brezposelne, njegova žena, Ronaldova mati, pa je služila kruh kot prodajalka v trgovini s konfekcijo. Za družino in dva sinova je skrbela ona, tudi občutek družinske varnosti in stabilnosti je dajala ona, kljub številnim selitvam, ki so bile posledica moževe nesposobnosti.

Ko je bilo Ronaldu devet let, se je družina nastanila v Dixonu v Illinoisu. V tem mestecu je otrok končal osnovno šolo, učenje pa je nadaljeval v koledžu Eureka, kakih sto kilometrov od Chicaga. Mladi Reagan se je v obeh šolah bolj odlikoval po športnih sposobnostih in dobri volji kot po zavzetosti za učenje. Po materi je podedoval nagnjenje do gledališča, zato je kmalu zablestel v amaterski gledališki skupini v koledžu. Nagnjenje do odrskih desk je pogojevalo tudi njegove prve korake pri iskanju zaposlitve. Brez uspeha je trkal na vrata radijskih postaj v Chicagu. Prvo službo je dobil v Davenportu v Iowi. Postal je športni reporter lokalne radijske postaje, katere matična postaja je bila v mestu Des Moines. Zaslužil je 75 dolarjev na teden, kar je bilo za človeka njegovih let že premoženje.

Kot zvezdnik lokalne radijske postaje se je leta 1937 v Kaliforniji srečal z lovcem na talente Warnerjem Brothersom. Povabljen je bil na poskusno snemanje filmske vloge in je preizkušnjo dobro opravil. Takrat je podpisal svojo prvo pogodbo v Hollywoodu: 200 dolarjev na teden. Igral je v več kot petdesetih filmih, ni pa postal slaven. Samega sebe je imel za »Errola Flynna B kategorije«, toda to mnenje je treba jemati s pridržkom. Errol Flynn je namreč dobival vloge, v katerih je nastopal kot veliki pustolovec, Ronaldu Reaganu pa so dajali producenti, ustrezno njegovemu značaju in temperamentu, vloge »dobrega fanta s Srednjega zahoda«.

Militantno poslanstvo

Reagan ni človek, ki bi bil obsojen na pozabo. Tri leta in pol je v uniformi kot filmski igralec služil v kinematografskem oddelku vojnega letalstva, leta 1945 pa je podpisal novo pogodbo z družbo Warner: 3500 dolarjev na teden. Njegov prvi povojni film, v katerem je nastopal s Shirley Temple, je bil pravi finančni polom. Potegoval se je za glavno vlogo v filmu Zaklad Sierre Madre, pa je ni dobil, kot leta 1942 ni dobil glavne vloge v filmu Casablanca. Obakrat ga je spodnesel Humphrey Bogart.

Kljub vsemu se je igralec vrgel v delo in odkril v sebi militantno poslanstvo. Leta 1947 je zamenjal Roberta Montgomeryja na čelu Screen Actors Guild, se pravi na čelu sindikata filmskih delavcev, ki je bil včlanjen v sindikalno centralo AFL. V tistem času se je ogrel za najbolj »liberalne« poglede med takratnimi filmskimi delavci. To pa ga ni oviralo, da bi sodeloval pri »antikomunističnih« čistkah med filmskimi delavci. Ni sicer zapadel v macchartyistično histerijo, prepričan pa je bil, da »se hočejo komunisti polastiti Hollywooda« in je ustrezno temu ravnal. Kljub temu pa je 1950 podprl kandidaturo Helene Gehagan Douglasove, ki se je potegovala za mesto v senatu in se zaman borila proti klevetniški kampanji, ki jo je proti njej vodil Richard Nixon. Dve leti pozneje so demokrati predlagali Reagana za kandidata na volitvah v predstavniški dom. Takrat se je izrekel za Trumana.

Kot je videti, njegovi politični pogledi še niso bili izoblikovani, boril pa se je zanje s srcem in z dušo. Njegova politična zagnanost je spravila ob živce njegovo prvo ženo Jan Wyman (Oskar za najboljšo žensko vlogo leta 1948), s katero se je poročil 1940; zahtevala je razporoko. Politika je razdrla njegov prvi zakon in pogojila drugega. Družba Metro Goldwyn Mayer se je namreč obrnila nanj kot na strokovnjaka za »komunistično infiltracijo«, ko je bilo treba razčistiti afero z mlado igralko Nancy Davis, obdolženo, da je bila naročena na »prevratniško« revijo. Reagan jo je v celoti opral »krivde« in se z njo leta 1952 poročil.

Ta zakon je močno vplival na življenje Ronalda Reagana. Njegov tast, nevrokirurg iz Chicaga, je bil skrajnje konservativno usmerjen in je verjetno vplival na Reagana, ki je bil nanj močno navezan; ogrel se je za stališča skrajne desnice. Sladkost družinskega življenja, ki jo je odkril v drugem zakonu, pa je prispevala, da ni več razmetaval prostega časa. Nič več ni bil pripravljen zapravljati sobot in nedelj v političnih polemikah. Sicer pa mu prostega časa ni manjkalo. Star je bil 41 let, ko je pretrgal stike z družbo Warner v upanju, da bo lahko sam izbral vlogo, ob kateri bo »razneslo« filmski zaslon.

Iz dveletnega brezdelja ga je potegnila televizija. Leta 1954 mu je General Electric ponudila svojo nedeljsko oddajo, G. H. Theatre, in 175.000 dolarjev honorarja na leto. Ni šlo samo za to, da bi napisal tekst ali da bi odigral svojo vlogo pred televizijskimi kamerami. Povezovalec je moral biti hkrati tudi trgovski potnik z dobrimi novicami, ki jih je bilo treba posredovati uslužbencem 135 tovarn tega industrijskega giganta elektronske industrije ter članom številnih klubov in združenj, s katerimi se je na svoji poslovni poti srečavala ta velika ameriška družba. Nancy Reagan je v svoji avtobiografiji zapisala: »Ta izkušnja je bila za naju nadvse dragocena in koristna za poznejše življenje, o katerem se nama takrat še sanjalo ni«.

Apologija privatne pobude

Do takrat je bil Ronald Reagan samo človek poklica: potujoči konferansje, ki čuti, da postaja javni delavec. Njegove besede so pri avditoriju ustvarjale čudeže. Res je, da njegova sporočila niso bila prikrojena za zahtevna ušesa: zagnana apologija za »privatno pobudo« in prav tako zagnana obsodba njenih nasprotnikov. Reagan je grmel proti »vampirski vladi« in njenim davkom ter koval v zvezde načelo »vsak zase«, ki naj pahne v zasluženo senco vse tiste, ki nimajo možnosti ali pa so nesposobni. Reagan je dokončno izbral svoje bojišče.

Ali je po osmih letih presegel svoje nastope pri General Electric? Je koristno uporabil ta čas? Dejstvo je, da je leta 1962 General Electric pretrgala stike z njim. Toda ni ostal dolgo brez dela. Njegov starejši brat, ki je bil pomočnik direktorja velike reklamne agencije, je našel zanj primeren posel: tedensko »kavbojko«, med katero je Ronald hvalil učinkovitost detergentov določene firme. Letna plača je bila manj kot pri General Electric, 125.000 na leto, zato pa je imel več prostega časa, ki ga je izkoristil tako, da se je s še večjo gorečnostjo kot prej vrgel v politično polemiko in postal eden od stebrov ameriške skrajne desnice.

Zato so leta 1964 razmišljali, da bi mu zaupali propagandni film, ki naj bi pomagal predsedniškemu kandidatu Barryju Goldwaterju, čigar politične delnice so spričo popularnosti njegovega tekmeca Lyndona Johnsona nenehno padale. Dvajset minut trajajoči propagandni film so predvajali nekaj dni pred predsedniškimi volitvami, ni pa mogel rešiti Goldwaterja pred neogibnim porazom.

Goldwater je sicer propadel, Reagan pa je postal zanimiv za republikance Goldwaterjevih nazorov. Okoli zvezde, ki je vzhajala nad pogoriščem Goldwaterjevega poraza, se je zbrala skupina milijonarjev. Reaganu so predlagali, naj se na volitvah 1966 poteguje za položaj kalifornijskega guvernerja. Reagan je najprej odklonil ponudbo, zakaj bolj ga je privabljala propaganda kot upravljalska funkcija, razen tega pa je še iz časov, ko je kot igralec služil v vojnem letalstvu, čutil odpor do potovanja z letalom, v volilni kampanji pa je treba veliko potovati. Toda na koncu je premagal odpor in privolil, da poskusi srečo, kot so mu predložili njegovi »sponsorji«.

Na volitvah, na katerih se je odločalo, kdo bo republikanski kandidat, je z lahkoto premagal tekmeca. Da pa bi postal gospodar v Sacramentu, je moral premagati še Edmunda Browna, ki je bil že trikrat po vrsti izvoljen za kalifornijskega guvernerja. Brown je podcenjeval nasprotnika in »amater« Ronald Reagan je bil izvoljen za guvernerja s skoraj milijonom glasov večine. Januarja 1967 je tednik »US News and World Report« zastavil vprašanje: »Ali bo Ronald Reagan republikanski kandidat na predsedniških volitvah 1968?« Pomenljivo in hkrati preuranjeno vprašanje! Reagan je bil dvakrat izvoljen za guvernerja Kalifornije in najbrž bi bil še tretjič, če ga ambicija ne bi gnala v Belo hišo.

Guvernerska bilanca

Kakšna naj bi bila sodba o njegovem delu med osemletnim guvernerskim mandatom? Ko je Reagan kot guverner prišel v Sacramento, je spreletel srh vse liberalne kroge v tej zvezni državi in po vseh Združenih državah. Retorika novega guvernerja je napovedovala demontažo vsega, kar je bilo v Kaliforniji dotlej ustvarjeno, in izničenje vseh avantgardističnih pridobitev v tej zvezni državi.

Toda Reagan si ni delal utvar, da je guverner sposoben uresničiti, kar je obljubljal in napovedoval v volilni kampanji. Kaj hitro se je moral umakniti s svojih predvolilnih pozicij, zakaj stvarnost mu je kljubovala. Zakonodajna oblast, ki je bila v rokah demokratov, mu je povzročala sive lase. Po nekaj simboličnih gestah, med katerimi je tudi ta, da je poslal v plinsko celico človeka, ki je bil obsojen na smrt, se je začela Reaganova vajeniška doba. Trajala je več mesecev, če ne kar vsa štiri leta njegovega prvega mandata. Toda guverner se je na koncu obnašal kot človek, ki se zaveda dolžnosti in odgovornosti šefa izvršne oblasti. Obdal se je s sposobnimi sodelavci, in ker ni človek, ki bi se potrpežljivo zakopal v papirje, je velik del svojih poslov prepuščal sodelavcem. Z dejanji je pokazal, kako poceni so bile njegove predvolilne obljube: davki so se zvišali in proračun je narastel. Skratka, Reagan je v Kaliforniji veljal za dobrega, poštenega guvernerja: ni bil preveč novatorski pa tudi pretirane škode ni povzročil.

Že prve mesece njegove guvernerske funkcije so ga »sponsorji«, ki so ga pripeljali v guvernersko palačo v Sacramentu, nagovarjali, naj se pripravi za predsedniške volitve 1968. Reaganu se je zdelo, da bi bilo nerealistično, če bi se dve leti po izvolitvi za guvernerja že potegoval za predsedniško mesto v Beli hiši, toda na koncu je popustil in se vrgel v vrtinec republikanske konvencije, toda prepozno: za republikanskega kandidata je bil izvoljen Nixon.

Oba moža sta se dobro ujela. Predsednik Nixon je poznal občutljivost guvernerja »največje zvezne države«, zato je temu ustrezno ravnal: vabil ga je v Belo hišo, se z njim posvetoval po telefonu in mu zaupal razne misije v inozemstvu. Reagan, ki se je dotlej že močno utrdil, pa je hranil svojo energijo za predsedniške volitve 1976, ko Nixon po ustavi ne bo mogel biti več izvoljen. Zato je bil torej v »zadnji četi« tistih, ki afere Watergate niso jemali tragično, saj je bil zainteresiran ostati Nixon v Beli hiši do izteka svojega mandata.

Stvari pa niso potekale po njegovih željah. Avgusta 1974 je moral Nixon odstopiti, nasledil pa ga je Gerald Ford, ki je s tem zmešal Reaganove politične karte. Ford je namreč vzel za podpredsednika Nelsona Rockefellerja, ki je v očeh skrajnih konservativcev poosebljal zlo liberalnosti.

Že to bi zadostovalo, da se je Reagan oddaljil od vladajoče ekipe v Washingtonu. Razen tega pa je Ford zagrešil nepopravljivo napako: zanemarjal je kalifornijskega guvernerja. Toda Ford je konec koncev postal predsednik Združenih držav na podlagi 25. amandmaja ameriške ustave, ne pa na podlagi volilnih izidov. Srečanje z volivci bo moral šele opraviti. In na to se je Reagan pripravljal.

Na konvenciji v Kansas Cityju je Ford zmagal le s 117 glasovi večine od skupnih 2.259 glasov. Ta boj v stranki je izčrpal Fordovo energijo, medtem ko je bil njegov demokratski tekmec Jimmy Carter v polni formi. Če Reagan ne bi bil prešel v ofenzivo proti Fordu, bi ta morda lahko premagal Carterja.

Problem starosti

Reagan se je znašel v časovni stiski, saj je bil star 65 let. Kaj bodo rekli volivci, če se bo 1980 pojavil kot predsedniški kandidat, ki ima dopolnjenih 69 let? Toda njegovi politični svetovalci so drugače odločili: »Star je, če ravna kot starec«. In 13. novembra 1979 je Ronald Reagan povedal, da bo na republikanski konvenciji nastopil kot kandidat za predsedniško mesto. In v Detroitu je bil 18. julija letos izvoljen za republikanskega kandidata na predsedniških volitvah. Po zmagoslavju v Detroitu pa se ni obnašal kot zmagovalec. Po številnih zakulisnih peripetijah in koncesijah, kakršnih ne pozna ameriško politično življenje, je dosegel, da je bil Gerald Ford, nekdanji predsednik sprva načelno privolil, da bo nastopal v predvolilni kampanji kot republikanski kandidat za podpredsednika. Na koga se je tedaj obrnil Reagan? Na Georga Busha, ki je bil spričo ponudbe osupel, kajti »njuni filozofski pogledi se nikakor niso ujemali«. Reagan je s tem »uravnoteženjem« na vrhu administracije hotel pridobiti čim širše zaupanje volivcev, češ, konec koncev Reagan ni na skrajni desnici.

Sporočila Ronalda Reagana, naj bodo še tako poenostavljena, niso namenjena samo klienteli skrajnih konservativcev, ki so leta 1964 volili za Goldwaterja. Govori bolj s srcem kot z razumom, govoriti pa zna. Ni sicer velik govornik, še zdaleč ne tribun množic. Toda pred mikrofonom je doma, saj ga pozna že od leta 1932. Kadar ogorči publiko, se izmaže s prekanjenostjo in z anekdotami. Improvizacije je njegova slaba točka, gledano z volilnega stališča. Blekne, kar misli, in ker bolj ceni duhovitosti kot preudarnost, ga zanaša njegova spontanost v najbolj nepredvidljive vode. Od začetka prave predvolilne kampanje, ki se je začela 1. septembra, je bil pod stalnim nadzorstvom svojih mentorjev, ki so ga v strahu, da ne bo zagrešil kakega nepredvidljivega spodrsljaja, varovali pred tropom novinarjev in mu pripravljali volilne govore, kakršne mora povedati »resen« kandidat za Belo hišo. Reagan, ki ni ljubitelj množičnih zborovanj, je torej z lahkoto privolil v tako nadzorstvo.

Pojav Reagan v določenem smislu – če odmislimo starost – spominja na pojav Carterja pred štirimi leti. Oba sta oznanjala obnovo nacije na podlagi vračanja k prvotnim izvorom. Oba sta utrudila Washington, ta Babilon ameriške demokracije, in njegovo birokracijo. Obstajajo sicer razločki v tonu in argumentaciji enega in drugega, toda navdih, po katerem ravnata, prihaja iz istih ali podobnih virov. Pri enem in pri drugem gre vedno za to, da bi obrzdala »big government« – veliko vlado – in njen koruptni vpliv na sicer moralno zdravo nacijo. Tega pa ni mogoče storiti brez sklicevanja na moralizatorske citate iz udarnega krščanstva. Mar ni Carter nenehno citiral biblije? In Reagan, mar ni predlagal, naj bi v šolah razlagali stvarjenje sveta po Genezi, hkrati z razvojnostnimi teorijami.

Razen tega sta se Carter in Reagan pojavila v času, ko sta njuni stranki ostali brez idej in brez osebnosti. Sestav za izbor predsedniškega kandidata je bil na demokratski konvenciji leta 1976 zelo podoben sestavu na republikanski konvenciji 1980.

Znameniti preobrat

Osrednji razloček med Carterjem in Reaganom je v tem, da je bil Carter leta 1976, ko je bil izvoljen za predsednika, avtentični novinec v politiki, medtem ko ima Ronald Reagan za seboj veliko bolj profilirano politično kariero, ki se je odvijala s podporo mogočnih pokroviteljev ali brez nje.

Razsežnost tistega, kar imenujejo »pojav Reagan«, danes ni po volji ne političnim kategorijam ameriške »desnice«, ne »levice«. Reagan je danost, ki jo je težavno prilepiti na ameriško stvarnost današnjega dne. Mogoče pa je, da se ta danost časovno ujema s trenutkom »ponovnega političnega prilagajanja«, o katerem občasno govore in do katerega bo prišlo, morda v korist republikanski stranki, morda pa tudi ne. Spremembe v miselnosti, ki so jih zaznamovale raziskave javnega mnenja, se namreč gibljejo v tej smeri. Za kaj pravzaprav gre? Rasna enakopravnost, enakopravnost obeh spolov, oboje je za zakonodajo že dejstvo. Isto velja za socialno zavarovanje v primeru brezposelnosti, za javno pomoč milijonom ljudi, ki so fizično in socialno prizadeti, za zdravstveno in starostno zavarovanje itd. Ni torej govora, da bi postavili pod vprašaj te pridobitve, ki jih je prinesla zakonodaja, pa naj bodo še tako drage. Že nekaj let je namreč v državnem proračunu za te pridobitve namenjeno več denarja kot za vojaške izdatke, čeprav so le-ti izredno visoki. Hkrati pa je dozorelo prepričanje, da je bila že dosežena meja rentabilnosti in da v Združenih državah ne bo mogoče več dosegati rasti v stagniranih sektorjih gospodarstva, če bodo naraščale obremenitve državnega proračuna. V vsakem primeru je povprečni davkoplačevalec že izžet do meje dopustnega z nepravičnim davčnim sistemom. Aktivizem državnega mehanizma pa se izrojeva v množenju kontrole in prisile, ki segata v žep državljanov.

Prihodnost torej zahteva, da pride do sanacije in reforme, in to drugače, kot se je to dogajalo v zadnjih petdesetih letih. Odslej bo šlo bolj za to, da se energije sprostijo, kot zato, da se jih utesni; za to, da se privatne pobude usmerjajo, ne pa, da jih kdo (država) nadomesti. Z drugimi besedami, Amerika ne more več naprej po dosedanji poti. Morala se bo »spremeniti«, če bo hotela spet pridobiti svoj prejšnji zagon in sprostiti svoje ustvarjalne sile. Morda je moč reči, da je bila z Reaganom v notranji politiki (v zunanji politiki stoje stvari čisto drugače) po Rooseveltovem obdobju prvič nakazana sprejemljiva »alternativa«. Ime Ronalda Reagana je torej že tesno povezano s tem pomembnim preobratom.

Alain Clément,
»Le Monde«, Pariz

Artur Rubinstein: Spomini (2)

»Sram bi me bilo v revni obleki«

Na nekem sprejemu na poljskem veleposlaništvu sem se seznanil z Evo Curie, najmlajšo hčerko Marije Sklodowske Curie. Bila je lepa, mlada ženska, imela je temne oči, okrogel obraz, bila je vitka, elegantna in izredno inteligentna. Povedala mi je, da je pianistka, da je bila učenka Aleksandra Brailowskega in da je pred nedavnim imela koncert. Seveda sem se želel še kdaj sestati z njo in sprejela je povabilo na kosilo.

Kosilo je bilo dolgo in strinjala se je, da bo jedla tisto, kar sem naročil. Trpko je rekla, da ne bo nikdar več igrala v javnosti. »Nameravala sem skromno začeti. Hotela sem le vedeti, ali sem pripravljena na kariero. Užalilo me je vedenje občinstva. Še preden sem začela, so me zasuli s šopki. Po vsaki skladbi sem zaslišala ploskanje, ki ga sploh nisem z ničimer zaslužila. Na koncu koncerta spet cvetje in ovacije. To je bilo namenjeno materi, ne pa meni. Zdaj sem sklenila, da bom glasbena kritičarka pri tedniku *Candide*, kjer lahko povem, kar mislim. Mislim, da lahko glasbi naredim večjo uslugo, kot če igram v takšnih razmerah kot prvič.«

Povedala mi je, kako težko je njeno življenje. »Starejša sestra Irena je postala znanstvenica kot mati, tudi ona se je omožila s profesorjem fizike in kemije. Odkar se je oče smrtno ponesrečil, živiva z materjo sami. Zgodaj zjutraj odide v laboratorij, ko pride domov, je vsa izčrpana od dela z radijem, njeno zdravje pa je zaradi žarčenja v čedalje večji nevarnosti.«

Z Evo sva postala dobra prijatelja. Večkrat sem jo peljal na kosilo ali večerjo in trudil sem se, da bi jo rešil potrtosti. »Mati sprejema doma samo stare profesorje, svoje prijatelje, jaz pa hočem živeti. Rada imam življenje, glasbo, umetnost, ljudi, pa se počutim tako samo.«

Nekega dne me je Eva povabila na kosilo k materi v njuno stanovanje na otoku Saint-Louis. Madame Curie je bila majhna, drobna, držala se je pokonci, imela je drobceno glavo, ni mogla skriti, da je Poljakinja. Rjave lase, ki so ji siveli na sencèh, si je povezovala v vozel. Priklonil sem se, da bi ji spoštljivo poljubil roko, pa mi tega ni dovolila in mi jo naglo izmaknila, kajti to jo je očitno prizadelo. Pogovarjali smo se po poljsko. Tudi Eva je tekoče govorila ta jezik.

Nihče drug ni bil povabljen na kosilo, zato smo odšli v jedilnico. Še preden so začeli streči, je madame Curie imela kratko predavanje o komunizmu. Nisem se prepiral z njo, ker mi je že Eva povedala, kakšno je materino politično prepričanje. V tistem trenutku je vstopila služabnica z velikim pladnjem, na katerem je bil jastog v omaki. »Kakšno razkošje!« je rekla in strogo pogledala hčer. Eva je zardela od jeze. »Gospod Rubinstein me je velikokrat pogostil s temi raki, ki jih ima tako rad.«

Vse kosilo sem porabil za to, da sem v madame Curie pridobil nekaj naklonjenosti, saj očitno ni trpela mojega načina oblačenja in nagnjenosti do dragih jastogov. Prijazneje me je gledala, ko sem pripovedoval, s kakšnimi težavami sem začel kariero in kako revni so bili moji starši.

Eva je potem odšla z menoj in bila je nekoliko v zadregi zaradi sprejema, ki mi ga je priredila njena mati. Rekla mi je nekaj, kar me je zelo ganilo: »Veste, Artur, mati je razočarana, ker sem hotela postati pianistka, ne pa znanstvenica kot sestra Irena. Toda zadnjič me je stisnilo pri srcu, ko sem jo videla odhajati v laboratorij. Vsa bleda in izmučena je, roke ima ožgane od žarčenja. Prosila sem jo, naj ostane doma, pa me ni hotela poslušati. Silila sem vanjo, da bi jo peljala jest v dobro restavracijo v bližini inštituta, pa veste, kaj mi je rekla: ‚Sram bi me bilo, če bi me videli v revni obleki in z revnim klobukom poleg lepe in elegantne hčere.' Jokala sem zaradi tega.«

★

Picasso je postal najbolj občudovani in najslavnejši slikar in zato me je bilo po vrnitvi v Francijo po drugi svetovni vojni kar strah, ko naj bi ga obiskal ali ga poklical. Sam je prišel k meni.

»Arturo,« je rekel, »zakaj prikrivaš, da si se vrnil? Kaj nočeš priti k meni v častito stanovanje v Rue de La Boétie? Lahko bi ti pokazal nekaj slik in ti postregel s skodelico dobre kave ...«

Naslednje popoldne sem prišel v njegovo drugo nadstropje. Pričakoval me je, mi sam odprl vrata im me odvedel v atelje. Stanovanje je bilo res grozno in lahko sem si mislil, da bi raje živel v plesnivem in umazanem Bateau-Lavoiru na Montmartru kot v tem tipičnem malomeščanskem prebivališču. Tisto, čemur je rekel atelje, je bil čisto navaden salon, ki bi lahko bil za čakalnico pri kakšnem zobnem zdravniku, toda ker je bil on Picasso, je iz tega naredil Picassov atelje. Na stene so bili naslonjeni kupi slik. Na goli mizi so v lončenih posodah stali čopiči vseh mogočih velikosti. Miza je bila vsa popackana z barvami. Stene so bile gole, le sem ter tja je bila kakšna iz revije iztrgana slika ali fotografija čudnih skulptur. Po tleh so ležali predmeti črnske umetnosti, skulpture moških s pretirano velikim prsnim košem, prekratkimi nogami in opolzkim spolovilom. Poleg okna je stalo slikarsko stojalo, na njem pa edina lepa stvar v vsej sobi: mojstrska slika kitare na stolu, steklenica vina na mizici, časopis in kozarci. V ozadju je bil balkon s preprosto kovano ograjo. Tej banalni stvari je dal Picasso življenje in osupljive barve. Nekaj časa je trajalo, da sem spoznal, pred kakšno umetnino stojim. Nobene nisem rekel in to mu je bilo všeč. »Zaničujem prazne besede,« je dejal. »O slikah ni kaj govoriti. Všeč so ti ali pa jih ne maraš, ni pa besed, da bi to razložil.«

Po drugi svetovni vojni, ko so Picassove slike dosegle astronomske cene, je neka ameriška milijarderka smela v slikarjev atelje. Obstala je pred sliko, pokazala nanjo s prstom in vprašala mojstra: »Kaj pa predstavlja?« Odgovoril je: »Dvesto tisoč dolarjev.«

Ko sem bil tako rekoč vsak dan pri Picassu, sem videl, da slika in slika na isto temo. Premagal sem boječnost in ga naposled

Od sobote do sobote

»To je fakulteta – ne socialistična zveza«

Hrup zaradi dveh odstotkov – Osameli novi letališči – Kaj berejo vodilni

Kot da bi bila njihova dolžnost poskrbeti za optimistično vzdušje, večerniki vsaj enkrat na teden objavljajo, da je . »naposled vse urejeno« in da bo »od ponedeljka« na trgu dovolj kave in pralnih praškov pa zdravil in plina . . .

Bralci, ki jim po teh optimističnih vesteh ostaja grenak okus v ustih – saj se zveneče napovedi ponavljajo že mesece – se spominjajo svoje mladosti in dijaških dni, ko so staršem, prav kakor zdaj časopisi njim, odgovarjali na vprašanje, kdaj se bodo začeli učiti: v ponedeljek, v ponedeljek pa prav gotovo. V obeh primerih pa gre za isto zvijačo: ni povedano, za kateri ponedeljek gre!

Ne bi vnovič načenjali že oguljene teme o neredni preskrbi in pomanjkanju, če nas k temu ne bi spodbudili natančni podatki, ki kažejo, da so vse težave zaradi pomanjkanja na našem trgu predvsem sad strahotne neodgovornosti – bodisi nekaterih proizvajalcev, bodisi državnih organov, ki pa se vsi skupaj že mesece uspešno skrivajo za stabilizacijo in pomanjkanjem deviz. Te dni so, denimo, zanesljivo ugotovili, da uvožena zdravila in surovine za proizvodnjo zdravil v naših tovarnah (zdravil dandanes primanjkuje celo v bolnišnicah za zdravljenje najhujših primerov) v celotnem jugoslovanskem uvozu sodelujejo s komaj 0,13 odstotka! Celotni stroški za uvoz surovin za proizvodnjo pralnih praškov, ki krijejo vse potrebe 22 milijonov Jugoslovanov, znašajo komaj 0,36 odstotka celotnega našega deviznega uvoza, medtem ko bi morali za nakup kave, ki bi krila vse naše potrebe, nameniti le 1,15 odstotka vseh deviznih stroškov SFRJ. Tolikšen hrup smo potemtakem zagnali zaradi pičlih dveh odstotkov vseh deviznih stroškov za uvoz, kar nedvomno pomeni, da bi lahko, denimo, že poreško turistično gospodarstvo kupilo vse sporne surovine, ne da bi trenilo z očesom! Sicer pa je podatke o tem problemu te dni navedel član predsedstva CK ZKJ Miloš Minić v pogovoru s pirotskimi gospodarstveniki:

»Nimamo nikakršnega vzroka prikrivati neodgovornosti kogarkoli že,« je ob tej priložnosti rekel Minić in pristavil, da je tedaj še toliko bolj presenetljivo, zakaj smo v družbi in v zvezi komunistov uzakonili neodgovornost.

Treba je le še ugotoviti, da se pomanjkanje različnih vrst blaga vleče že dobro leto, v javnosti pa, vsaj doslej, ni bilo slišati, da bi se en sam samcat človek zagovarjal, ker je odgovoren za to.

★

Ko so pred dvema ali tremi leti sprejeli sklep o gradnji letališča v Osijeku, kajpada z vzletno pristajalno stezo tudi za največja letala, so tamkajšnji zagovorniki te velike naložbe z vrsto podatkov in analiz dokazovali, da bo letališče pomagalo razrešiti številne probleme v tem območju, da bo že prvi hip komercialno donosno. Govorili so, da gospodarski in politični funkcionarji iz Osijeka, Vukovarja, Borova, Vinkovcev in drugih okoliških krajev vsak dan množično potujejo v Zagreb, Beograd ali Ljubljano, povrh pa naj bi z osiješkega letališča vzletala tudi letala, ki naj bi prevažala kmetijske pridelke.

In kaj se je zgodilo? Odobrili so velike naložbe in posojila ter zgradili letališče. Po prvem letu obratovanja je rezultat – več milijard izgube! V letalih DC-9, ki lahko sprejmejo tudi po 115 potnikov, se je lani vozilo povprečno po 35 potnikov! Kje so zdaj tiste »stotine funkcionarjev in gospodarstvenikov«, ki morajo vsak dan potovati v velika središča. Kako se vozijo! Tako kot doslej: z mercedesi!

Podobno velja tudi za reško letališče. Ko so posamezniki v razpravi trdili, da ni nobene potrebe po tem letališču, saj sta v bližini zadarsko in puljsko, so jim regionalni borci za letališče in posojila moleli pod nos »znanstvene elaborate«, iz katerih je bilo jasno razvidno, da bo na letališču na Krku po petih letih, se pravi leta 1979, pristalo nič manj kot 5700 letal s 780.000 potniki! Zdaj si lahko ogledamo bilanco pristankov v letu 1979, ki so jo pravkar objavili. Reško letališče na Krku je leta 1979 sprejelo skupaj 832 letal z okoli 40.000 potniki. Tudi izgube tega letališča bo, kajpak, moralo kriti regionalno gospodarstvo.

Ker v Jugoslaviji domala ni mesta ali regije, kjer ni vsaj enega primera naložb, za katere so med boji za posojila navajali vsaj eno »znanstveno ekspertizo«, ki je obljubljala Indijo Koromandijo – kasneje pa se je izkazalo, da so edini rezultat izgube – se zastavljata zanimivi vprašanji: prvič, vprašanje odgovornosti podpisnikov takšnih ekspertiz, in, drugič, vprašanje avtentičnosti ljudi, ki so te ideje zagovarjali. Odgovor na vprašanje, kdo je podpisal vse te znanstvene ekspertize, ki so se pozneje izkazale za zgrešene, je preprost. Imamo namreč na tisoče različnih inštitutov in ustanov, ki so pripravljeni za »pičlih« več sto milijonov starih dinarjev zastaviti svoj žig in podpis – pa ugled, ki ga nimajo – za ekspertizo, ki dokazuje, kar je pač potrebno – pa četudi bi bilo treba dokazati, da hudič ni črn, temveč bel. Seveda takšnih ustanov nihče ne more poklicati na odgovornost za trditve, ki so se kasneje izkazale za napačne. Ni mogoče dokazati ne materialne odgovornosti – saj gre največkrat za tako rekoč honorarne skupine občanov in honorarnih profesorjev – ne moralne, saj so tisti, ki so pripravljeni podpisati lažno ekspertizo, skregani z moralo. Povrh pa vemo, da so od takšnih inštitutov in znanstvenih laboratorijev velikokrat že vnaprej zahtevali, naj zavestno in namenoma podpišejo lažno ekspertizo.

Kar pa zadeva odgovornost in avtentičnost ljudi, ki so v imenu združenega dela vztrajali pri gradnji neuspešnih letališč, tovarn in drugih gospodarskih objektov, je čas, da se nehamo sprenevedati. Saj si že tedaj, ko sta tovariš Peta in tovariš Janko kot nekakšna politična dejavnika v občini v dogovoru s peščico direktorjev sprožila sporno pobudo, nihče ni delal utvar, da je – avtentična, da je v resnici v skladu z interesi združenega dela. Le da se nihče ni upal pa tudi ni hotel zameriti tem mogočnežem in se jim postaviti po robu. In zakaj bi se jim!

Prej kot na vprašanje o odgovornosti bi morali torej odgovoriti na vprašanje, kako nastaja množični oportunizem, kako se zgodi; da se množično izogibamo temu, da bi se postavili po robu celi vrsti nesmiselnih sklepov, h katerim smo s svojim glasom – ali molkom – prispevali, četudi smo največkrat vedeli da se s tem ropamo svojih lastnih samoupravnih in človekovih pravic.

★

Povsem po naključju sta se časovno ujela dva dogodka: proslava obletnice ustanovitve predvojne partijske šole v Makarski – kjer se je v strogi ilegali zbralo več deset aktivistov KP, da bi se organizirano lotili proučevanja in teoretične razlage različnih tedaj perečih političnih dogodkov v domovini in na tujem – in razprava v marksističnem centru CK KP Srbije na temo »Koliko se učijo naši vodilni, kaj berejo, kako se izobražujejo«, seveda pod drugim, kot ponavadi bolj dolgočasnim naslovom: »Aktualna vprašanja inovacije znanja . . ., »ali nekaj podobnega. Enega najpomembnejših sklepov te razprave bi lahko takole povzeli: »Vodilni tovariši v občinah, pokrajinah, republikah in federaciji bi se morali več učiti in se teoretično izobraževati«. Ta sklep so podprli skoraj vsi udeleženci sestanka, vsak iz svojega zornega kota. »Vodilni že leta govorijo, kako bi se morali izobraževati,« je dejal profesor beograjske fakultete za politične vede Ivo Pajić, »pri tem pa nekateri izmed njih prav nič ne storijo za svoje lastno izobraževanje. Sledi vprašanje, zakaj, in eden možnih odgovorov – ker je mogoče mimo učenja in mimo teorije politično delovati, biti na položaju in si pridobivati nove funkcije.« »Nekatera znamenja pričajo, da so se mnogi nosilci samoupravnih pooblastil zvečine sami izključili iz sistematičnega dela v okviru marksističnega proučevanja in idejnopolitičnega izobraževanja – ker menijo, da vse vedo in da jim je vse jasno,« je še bolj jasno povedal svoje mnenje predsednik PK ZK Vojvodine Dušan Alimpić. Miladin Korać, sicer predsednik sveta marksističnega centra, pa je trdil (tako kot na seji CK pred nekaj meseci), da iz lastnih izkušenj in stikov z vodilnimi političnimi kadri ve, da mnogi izmed njih ne spremljajo klasične ali sodobne marksistične literature in celo ne poznajo vsebine temeljnih dokumentov, ki izražajo naše družbene opredelitve, tako, denimo, zakona o združenem delu.

Naj zapišemo še zanimivo mnenje sociologa in profesorja Vlade Milanovića, ki je dejal, da so se tako naši književniki kot novinarji leta in leta posmehovali malomeščanom, ki so kupovali knjige na metre in pri tem skrbeli, da bi se barve hrbtov, ki so jih kot okras razvrstili na policah, ujemale – knjig pa niso nikoli odprli. Tak snobizem bi nam zdaj celo prišel prav. Profesor Milanović je namreč dejal: »Zagotavljam vam – če pa mi ne verjamete, si oglejte stanovanja nekaterih naših (srednjih) funkcionarjev – da ti ljudje ne čutijo nobene potrebe po kulturnih ritualih, celo iz snobovskih nagnjenj ne. Nimajo več niti knjižnih polic. Imajo svoj sistem vrednotenja, v katerem je na visokem mestu pridobivanje nekaterih materialnih dobrin. Lahko bi celo rekel, da ta miselnost ni razširjena v širokih slojih prebivalstva, temveč prav v tistih krogih, ki so si zagotovili dober materialni položaj . . .«

★

Ko smo že pri knjigah in znanosti, končajmo z anekdoto. Bralci že verjetno vedo, da je predsednik ljubljanske občinske skupščine Marjan Rožič pred nekaj dnevi v Beogradu zelo uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo na temo »Samoupravni pluralizem in socialistična zveza«. Predsednik komisije je bil profesor fakultete za politične vede in predsednik ustavnega sodišča SR Srbije dr. Najdan Pašić. Preden je dal besedo novemu doktorju, ga je v šali opozoril, naj ne bo dolgovezen, ker je »to fakulteta in ne socialistična zveza«, kjer je Rožič preživel več let. Zanimivo je, da mu Rožič, ki ne slovi po molčečnosti, ni odgovoril. Čeprav se mu je odgovor kar ponujal, saj je tudi dr. Pašić lep čas presedel ne le v socialistični zvezi, temveč tudi v drugi »pomenkovalnici«, na ustavnem sodišču, kjer slovi po epskih obrazložitvah posameznih sklepov sodišča. Presenetljivo, kakšna trema se je polotila dr. Rožiča, ki mu – prisrčno čestitamo.

Jug Grizelj

Biokemija

Kri pa kar teče v kanale . . .

Odpadne snovi še veliko premalo predelujemo v koristne surovine

Kot so štirideseta in petdeseta leta našega stoletja minila v znamenju fizike jedra in šestdeseta leta v znamenju osvajanja vesolja, tako zdaj prehajamo v dobo biokemije in molekularne biologije, je zapisal znani ameriški biokemik dr. G. T. Tsao, ko je razmišljal o perspektivah človeštva.

Njegova misel je morda videti pretirana, toda če pobliže pogledamo dejavnost biokemije, se moramo z njim strinjati. V njenih raziskavah so namreč odgovori na mnoga, danes še skrivnostna vprašanja o življenju na vseh ravneh, od mikroorganizma do človeka; od nje si človek obeta izhod iz vrste sodobnih zagat – energetske, surovinske, iz pomanjkanja hrane in onesnaževanja okolja.

Tsaovo misel potrjuje tudi dejstvo, da je biokemija zanimiva za vse države. V njen okvir namreč med drugim sodijo raziskave s področja fotosinteze, ki s povečanjem biomase lahko prispevajo k boljšemu izkoriščanju sončne energije. Nadalje biokemija daje odgovore glede vezanja dušika, s čimer je mogoče močno povečati pridelek hrane. Njen rezultat je uporaba encimov in bakterij pri predelavi odpadkov ali zdaj manj uporabnih snovi v koristne surovine, njena proučevanja v genetiki peljejo k ustvarjanju novih organizmov in ne nazadnje temeljna biokemijska raziskovanja nakazujejo pot, po kateri se bo mogoče izogniti vrsti danes še neozdravljivih bolezni – morda tudi raku.

Encimi – eden od predmetov proučevanja biokemije, so namreč snovi, ki povzročajo, da kemične reakcije v živem organizmu pravilno potekajo. Preprosteje povedano: encimi predelajo hrano, ki jo zaužijemo, v osnovne, sestavne dele, jo »vskladiščijo« v celici, in ko potrebujemo energijo, nam hrano iz svoje zaloge spet preskrbijo v ustrezni obliki. Če encimov ni ali če ne delujejo pravilno, človek zboli.

Z dobrim poznavanjem delovanja encimov lahko natančneje razložimo, zakaj pride do številnih obolenj – od revmatičnih pa distrofij mišičnega tkiva, bolezni prebavnega trakta, encefalomielitisa pa vse do raka – in na podlagi tega tudi pridemo do odgovora, kako jih odzdraviti.

Kako pa je pri nas, kjer nas številni od navedenih problemov še bolj tarejo, saj smo pri njihovem sedanjem urejanju vezani na uvoz? Obstajata dva odgovora. Glede na ugled naše biokemije v tujini bi lahko menili, da tudi pri nas sledimo razvoju biokemije po svetu. Na nedavnem portoroškem mednarodnem posvetu najbolj uglednih biokemikov na svetu o proteinazah in njihovih inhibitorjev so namreč številni med njimi močno hvalili delo oddelka za biokemijo inštituta Jožef Stefan v Ljubljani.

Konkretni dogovori o sodelovanju dokazujejo, da pohvala ni bila zgolj izraz vljudnosti do organizatorja. Tako je profesor John Kay z univerze v Cardiffu v Veliki Britaniji našemu oddelku za biokemijo na inštitutu Jožef Stefan ponudil sodelovanje pri proučevanju strukture pepsina in drugih proteinaz.

Tudi profesor Harald Aurich, direktor Inštituta za fiziološko biokemijo na univerzi Martina Luthra v Halleju v Nemški demokratični republiki je v Portorož prišel s konkretno ponudbo glede sodelovanja. Našim biokemikom je predlagal podpis sporazuma o medsebojnem sodelovanju, o izmenjavi strokovnjakov in skupnih raziskavah. Direktor biroja za biološke raziskave na univerzi Rutgers v Piscatawayu v ZDA profesor John W. C. Bird, ki se ukvarja z iskanjem zdravila za mišično distrofijo, je našim podiplomcem za izpopolnjevanje ponudil svoje laboratorije, vodjo oddelka za biokemijo na Inštitutu Jožef Stefan profesorja dr. Vita Turka pa je povabil, naj pride predavat študentom na njegovi univerzi.

Še bi lahko naštevali pohvale tujih izvedencev, vendar bi to pokazalo našo biokemijo v varljivi luči. Glede na njen položaj ali, bolje, glede na odnos družbe oziroma gospodarstva se nam namreč nasprotno naša biokemija pokaže v močno zapostavljeni vlogi. Ne le, da naša industrija mnogo premalo vlaga v biokemijske raziskave (»v ZDA se moramo, nasprotno, denarja iz gospodarstva celo otepati, da bi lahko ohranili neodvisnost pri raziskovanju,« prav John Bird), marveč se za njene rezultate – z redkimi izjemami kot so TOK iz Ilirske Bistrice, LEK iz Ljubljane in Krka iz Novega mesta – niti ne zanima.

Že omenjenega portoroškega posveta o proteinazah in njihovih inhibitorjih pod pokroviteljstvom tovarne TOK, na katerem so najuglednejši strokovnjaki iz 17 dežel podali najnovejša teoretična dognanja s področja encimov in hkrati nakazali tudi možnosti za industrijsko uporabo, so se namreč kljub vabilu udeležili le redki predstavniki slovenske industrije. Nekaj več je bilo predstavnikov hrvaške farmacevtske in zlasti živilske industrije. Nezainteresiranost naše industrije je še zlasti presenetila dr. Kozu Juki Moriharo iz Osake na Japonskem. Pravzaprav je to zelo težko dojel, saj v raziskovalnih laboratorijih Shionogi, druge največje farmacevtske tvrdke na Japonskem, dela kar tisoč ljudi, od tega dvesto doktorjev znanosti. Sam ima za proučevanje boljše metode pridobivanja insulina na voljo tako rekoč neomejeno vsoto denarja. Proizvodnja encimov je na Japonskem namreč izredno pomembna, pravzaprav vitalna panoga industrije.

»V Jugoslaviji industrijske proizvodnje encimov praktično ni,« pravi prof. dr. Vito Turk. »Še najdlje smo na tem področju prišli v Sloveniji, kjer tovarna Krka že proizvaja proteolizne encime za potrebe usnjarstva, ki sicer nastajajo kot odpadni produkt mikroorganizmov pri proizvodnji antibiotikov, TOK iz Ilirske Bistrice pa encime za bistrenje sadnih sokov in vin. Omenjena encimska preparata ne pomenita le velikega prihranka pri uvozu (ti proizvodi so običajno zelo dragi), ampak hkrati tudi prispevata k varstvu okolja, saj ju izdelujejo iz odpadnih snovi, ki so doslej povzročale precej preglavic v okolju.

»Obstaja pa še veliko možnosti za industrijsko pridobivanje in uporabo encimov,« meni dr. Vito Turk, ki je tudi koordinator bodočega medrepubliškega raziskovalnega programa o proteinih in encimih v biomedicini, farmacevtiki in prehrani.

»Ker je pri nas razvita proizvodnja antibiotikov, se sama ponuja tudi proizvodnja encimov. Kot surovina lahko rabijo odpadne snovi, ki nastajajo pri proizvodnji antibiotikov, zato bi pridobivanje encimov močno pocenilo antibiotike.« pojasnjuje dr. Vito Turk.

Danes razen omenjenih dveh izjem praktično vse uvažamo, čeprav imamo možnosti za lastno proizvodnjo in uporabo encimov. Toda najprej je seveda treba razviti lastno znanje. Naš oddelek za biokemijo je sposoben prenesti znanje, ki ga dobivamo ob osnovnih raziskavah proteoliznih encimov, tudi na področje industrijske uporabe. Toda zanimanja industrije za to področje skorajda ni.

Kljub nenehnemu pomanjkanju denarja, ki se mu pri nas pridružuje še nezainteresiranost industrije, pa inštitut Jožef Stefan na področju biokemije dosega visoko raven ne le v osnovnih, pač pa tudi v uporabnih raziskavah. Da s svojimi raziskavami prav nič ne zaostaja za svetom, je potrdil tudi nedavni portoroški posvet. Toda dr. Vito Turk vseeno ni kdove kaj navdušen: »Zelo nas pesti opremljenost. Zaradi uvoznih omejitev ne moremo kupovati ustrezne opreme. Biokemija je področje, ki se najhitreje razvija in si od nje tudi največ obetajo. Seveda so te raziskave zelo drage. Težko pa se bomo vključevali v reševanje aktualnih problemov gospodarstva in potreb družbe, če ne bomo ustrezno opremljeni.«

Dr. Turk se strinja, da slovenski biokemiki dosegajo visoko raven znanja in ugled, vendar se boji, da nam že drsita iz rok.

V biokemijske raziskave veliko vlagajo tudi v deželah v razvoju. Indija in Brazilija sta nas, na primer, že krepko prehiteli. Prav po zaslugi prenašanja znanja s področja biokemije encimov v industrijsko proizvodnjo v Braziliji že zmanjšujejo uvoz nafte.

Koliko denarja bi pri nas prihranili, če bi industrija uporabila znanje, ki ji ga ponuja biokemija? Odgovora ne poznamo, zagotovo pa bi bila vsota velika. Vzemimo za primer samo klavniške odpadke. V tujini jih predelujejo v encime, zdravila in proteine, mi pa jih zavržemo ali za majhen denar izvažamo, nato pa izdelke iz njih po mnogo višji ceni uvažamo.

Še posebej mečemo denar proč, ko zametujemo tisoče ton krvi. Sto litrov krvi namreč stane okoli 150 dinarjev. Po kratkem proizvodnem postopku in z enostavnimi pripomočki pa bi lahko iz te količine krvi pridelali osem do deset kilogramov laboratorijskega hemoglobina, za kar bi na evropskem tržišču odšteli okoli 300.000 dinarjev. Torej, osnovna vrednost bi poskočila kar dvatisočkrat.

Prav tako bi lahko s predelavo klavniških odpadkov veliko pomagali ljudem, ki jih pesti premajhno izločanje protoliznih encimov. Zdaj namreč zaman povprašujejo po tabletah pepsan. V lekarnah jih ni, ker so pepsan nehali uvažati. Prav lahko pa bi ga pridobivali iz odpadnih živalskih želodcev.

Toda naših klavničarjev računi očitno ne prepričajo. Skoraj vso živalsko kri namreč zlijemo v kanale, predelamo v močna krmila v kafilerijah ali v druge manj vredne proizvode. Biokemiki na inštitutu Jožef Stefan so že razvili postopke za predelavo živalskih organov in krvi v vrednejše proizvode. Toda kri še kar teče v kanale in onesnažuje vodo.

Silvestra Rogelj

---

vprašal, zakaj to počne. »Ali so ti tako naročili? Ali vedno hočejo isti motiv?« Pomilovalno me je pogledal. »Kako bedasto vprašanje! Svetloba se spremeni vsak trenutek, noben dan ni podoben prejšnjemu. Vsakokrat ko slikam, slikam nekaj drugega.« To je bil zame velik nauk. Spoznal sem, da tudi jaz na koncertih igram eno in isto skladbo, ki se zdi ista, pa se mi vsakokrat zdi, da jo prvič igram.

V zakonu je bil nesrečen. Olga Koklova, baletka iz skupine Djagileva, ki sem jo že dolgo poznal iz lepih časov v San Sebastianu, je bila bedasta Rusinja, ki je rada pripovedovala pravljice o svojem očetu, ki ga je razglašala za polkovnika v carski vojski. Razglašala se je tudi za devico. Picasso jo je imel za model svojih sanj in pozirala mu je, ne da bi vedela, da to pomeni, da mora z njim tudi v posteljo. V tej zadevi je slikar naletel na divji odpor. »Devica sem!« je ponosno kričala. »Samo možu se bom vdala.« V boju med poželenjem in zdravo pametjo je Picasso čez nekaj časa omahnil. Poročila sta se. Rodila mu je sina in potem je bilo že prepozno, da bi popravil hudo napako.

Mala baletka je imela železno voljo in prisilila ga je, da sta se preselila v klavrno stanovanje v Rue de La Boétie. Ko mi je to pripovedoval, je v meni naraščala jeza. »Arturo,« je naposled rekel, »pomagaj mi, da se znebim tega peklenskega kraja. Preživiva večer skupaj!« Presrečen sem bil, da sem ga lahko potegnil v nočno življenje, in prav kmalu mu je bilo zelo všeč.

Spominjam se neke noči, ko sva sedela v elegantnem lokalu. Prav tisti dan sem zavrnil povabilo na večerjo pri neki grofici, češ da sem bolan. Čez nekaj trenutkov je v isti lokal prišla ista grofica z nekaj prijatelji in ostro me je pogledala. Nikoli več me ni povabila. Včasih sva ponočevala s Cocteaujem, Derainom, Ansermetom, Léonom-Paulom Farguom. Coco Chanel je v Rue Saint-Honoré odprla salon, kjer je sprejemala vse, kar je bilo kaj vredno. Tedaj se je veliko govorilo, da ima razmerje s Stravinskim. Nihče ne ve, kako daleč sta prišla. Vem samo to, da je nekoč, ko je priredila eno velikih večerij na vrtu pri Ritzu, prosila za kozarec vode, Stravinski pa, ki je bil zmerom za kakšno burko, ji je natočil velik kozarec vodke in ga ji prinesel. Coco ga je zvrnila na dušek, vstala in padla kot snop. Treba jo je bilo odnesti v posteljo. Hujših posledic ni bilo. Lepši dokaz njunega prijateljstva je bil, ko je Coco Chanel financirala očarljivi Igorjev balet »Pulcinella«, ki ga je uprizoril Djagilev.

★

V letih med dvema vojnama je prijetna ženskica Elsa Maxwell postala ljubljenka Pariza, Londona, New Yorka, Rima in Benetk. Njena neverjetna življenjska moč je bila nalezljiva. V njenih rokah so se stare, blazirane in apatične milijarderske žene in vdove spremenile v lutke. Igrala je bridge z antično madame Belmont, bogatimi ameriškimi ženami francoskih aristokratov in jih vedno obrala za čeden kup denarja, ki ga je rade volje zapravila za revne umetnike. Prirejala je fantastične sprejeme, za katere si je vedno izmislila kakšno temo, v Parizu pri Ritzu, v Benetkah pri Danieliju, v Londonu pri Claridgeu. Stroške je poravnal kakšen ameriški plutokrat, ki se je prikazal z daljnega podeželja. Obljubili so mu, da bo spoznal smetano Pariza, in provincialec je bil še presrečen, da je lahko plačal takšno ugodnost. Toda na Elsini prireditvi so ga imeli le za enega izmed povabljencev, tako da ga skoraj nihče ni niti opazil. Včasih so gostje, ki so vedeli, za kaj gre, sklepali stave, kdo neki bi utegnil biti.

Nič ne pretiravam, če rečem, da so bili Elsini sprejemi senzacionalni. Vedno je imela pripravljeno kakšno presenečenje. Nekoč je pred večerjo poslala najete avtobuse po goste, ki so bili znani po tem, da vedno zamudijo. Tako so očarljive ženske prihajale še vse razpete in neurejene ali s copatki na nogah, moški pa napol obriti, s peno na obrazu, brez kravate ali celo v spodnjicah. Gostje so se znebili običajnega družbenega protokola, posedeli so za mizo in jedli v skoraj popolni temi. Tako si je bilo mogoče dovoliti marsikaj nenavadnega.

★

Bilo je, ko sem spet potoval v Mehiko, kjer me je čakala koncertna turneja. Na krovu »Majestica« sta bila tudi lady in lord Cholmondeley, ki sta me povabila, naj jem za njuno mizo. Lady Sybil je bila vnukinja Gustava de Rothschilda. Na ladji je bil še en znamenit potnik: Vladimir de Pachmann, véliki ruski pianist. Tedaj je bil že zelo star in potoval je v ZDA na svojo zadnjo turnejo. Dobro sem se ga spominjal iz svojih berlinskih dni, ko sem ga poslušal na koncertih. Čudovito je igral krajše Chopinove in Schubertove stvari, medtem ko so bila daljša dela zelo redko na njegovem programu. Slovel je po burkastem vedenju. Imel je debelo plešasto glavo na drobnem telesu, ustavil se je sredi trilčka, dvignil roko in prsti so še naprej igrali trilček v zraku, pomežiknil je občinstvu in zaupno rekel: »Zelo, zelo težko!« Po kakšnem uspešnem koncertu je pomignil občinstvu, naj neha ploskati, potem pa glasno rekel: »Na svetu sta samo dva pianista. Drugi je Godowsky.« Krožilo je veliko zgodbic o njegovih burkah, bržkone pa vse niso bile čisto resnične. Spoznal sem ga v Berlinu in po tistem je bil zelo prijateljski z menoj; dajal mi je vstopnice za svoje koncerte.

Nič presenetljivega torej, če me je tedaj, ko je zvedel, da sem na ladji, povabil v svojo kabino. Imel je razkošno suito s salonom in z dvema kabinama, eno zase in eno za ženo in tajnico. Sprejel me je v postelji, bil je zelo živahen in dobre volje. Klovnovsko se mi je nasmehnil, me posadil na vznožje postelje in mi tarnajoče rekel: »Ah, tako star sem! Moram ležati. To strašno, strašno morje!« Nato pa se je zarežal in dodal: »Toda stari Pachmann igra kot še nikoli!«

Vsak dan sem ga obiskal, se zabaval ob njegovih šalah, potem sem za mizo spravljal v smeh Cholmondeleyeva, ko sem posnemal njegove grimase in ponavljal njegove šele. Skoraj počila sta od smeha in nekega dni mi je Sybil rekla: »Poslušajte, Artur, tega človeka moram videti. Poskrbite za to.« Bil sem poln dvomov, vendar sem obljubil da bom poskusil.

Ko sem spet obiskal starega pianista, sem mu rekel: »Na krovu je dama, ki sodi med vaše velike občudovalke in ki bi se rada z vami seznanila.« Namrgodil se je. »Dama? Star sem in v postelji ležim. Kaj pa naj počnem z damo?« – »Gre za markizo Cholmondeley. Njen mož je kraljevski komornik.« Še bolj se je spačil. »Kaj pa bi rada od mene? Komornik, dama, mar . . .« Mislil sem, da moram dodati še nekaj podrobnosti. »Gospa je vnukinja velikega bankirja Gustava de Rothschilda.« Poteza je bila dobra, kajti brž je bil vse očaran. »Rothschild?« Tlesknil je s prsti. »Zelo bogata, a?« Prikimal sem. »Dobro,« je rekel. »Pripeljite mi jo jutri opoldne. Vstal bom iz postelje.«

Sybil se mi je navdušeno zahvalila. Drugega dne opoldne sem potrkal na Pachmannova vrata. Odprla je tajnica. »Sedite, prosim, maestro bo takoj prišel.« Čakala sva dobre četrt ure. Naposled so se vrata odprla in vstopil je Pachmann v črnem suknjiču s svilenimi zavihki, s trdim ovratnikom in samoveznico, v črnih čevljih in z diamanti na vsakem prstu (imel je slavno zbirko diamantov vseh mogočih barv). Stisnil mi je roko, nato pa s prstom pokazal na lady Cholmondeley in nekoliko preglasno vprašal: »Rothschild?« Sybil je zardela. Ni vedela, kako čaroben učinek je to ime naredilo na maestra. Stopil je k njej, se naglo sklonil in karajoče pogledal smaragdno zaponko, ki jo je imela na sebi. »Tale vaš smaragd je slabe kvalitete,« je rekel. »Poglejte raje moje lepe diamante.« Razklenil je vseh deset prstov, ki so bili pokriti z dragimi kamni. Sybil je prizor tako prestrašil, da sploh ni mogla spraviti besede iz ust. Vstala je, se vljudno in nerazumljivo opravičila ter odšla iz kabine. Jaz pa za njo.

Leta in leta ni bilo treba storiti drugega, kot vpričo nje izgovoriti besedo Pachmann, pa je brž planila v smeh.

poštni predal 29

Nadaljevanje z 18. strani

manj drastični obliki od Platona naprej v resnici dogajalo vsej živi umetnosti in pogosto z usodnimi stigmami zaznamovalo tudi umetnike same.
Prav tako pa je treba osvetliti še drugo stran takšnega kritičnega odnosa do »umetniške produkcije«. Če je temeljni kriterij, ki določa kritikov odnos do nje, njegova ideja o umetnosti – ki je pri Vidmarju vselej predstavljena z na moč splošnimi in iracionalnimi pojmi – ne da bi ta ob vsakem posamičnem umetniškem pojavu zmerom znova ne občutila tudi svoje nemoči, se pravi vsakokratne do krize segajoče opredeljenosti po fenomenu, s katerim se srečuje, potem je seveda obsojena na apriornost, na večnost in nespremenljivost, na žejno izsušenost, spričo katere mora, če želi ohranjati videz vitalnosti in moči, za to sušo in duhovno pomanjkanje dolžiti umetnost samo, ki seveda noče in ne more reproducirati neke apriorne idealne resnice umetnosti, marveč se resnica sproti poraja in uteleša v njej.
Ker pa je tako, lahko Vidmar idealno resnico umetnosti utemeljuje do kraja načelno samo ex nihil glede na živo »umetniško produkcijo«. Vendar pa vemo, da je umetnost sestavni del družbene zavesti, kar seveda velja tudi za našo povojno umetnost, o kateri Vidmar govori s toliko slabe volje. Zato bi bilo na moč nenavadno, če bi Josip Vidmar v svoji kritični sodbi tej zavesti, ki jo je v nemajhni meri pomagal oblikovati tudi sam, brez vsakršnih zadržkov obesil na vrat očitek, da je v svoji estetski razsežnosti popolnoma na psu. V ta namen mu služijo izjeme, ki potrjujejo splošno pravilo. Brž ko pa je tako, izgubi Vidmarjeva kritična misel tudi to svojo načelno nihilistično trdnost; izkaže se namreč, da se idealna načela in zakoni umetnosti, ki naj bi po njegovem določali njeno eksistenco, očividno izražajo le prek izjem, kakršne predstavljajo konkretni umetniški fenomeni. Iz tega pa sledi, da potemtakem idealnih, splošnih načel in zakonov umetnosti sploh ni, ker bi sicer tudi izjem, ki pač govorijo o takšnem ali drugačnem kritikovem izboru, ne moglo biti. Če pa imamo opraviti z izborom, se že gibljemo v območju subjektivnega okusa in poljubnosti, ki zanikuje nihilistično doslednost ideanih kriterijev, v imenu katerih Vidmar izreka svojo načelno kritiko današnje umetnosti.
Še več, to dejstvo nam govori tudi o tem, da skuša Vidmar svoj literarni okus, ki se je dejavno, se pravi odprto, krizno oblikoval ob umetniških fenomenih preteklosti, postaviti nasproti današnji umetnosti kot idealno, edino veljavno in zveličavno normo in resnico njene eksistence. To z drugimi besedami pomeni, da Vidmar terja od današnje umetnosti, naj »odgovarja« tej resnici, naj torej posnema in reproducira tista »principialna dejstva«, ki po njegovem zastopajo načela in zakone umetnosti, kar seveda ni nič drugega kot zahteva po »umetniškem« obnavljanju že doseženega. Ker pa je temeljna lastnost umetnosti kot izrazito produktivnega, kreativnega početja ta, da z vsakim umetniškim aktom razkriva in vzpostavlja drugačno resnico svoje eksistence, je seveda generično opredeljena po tem, da ne more, če pač je umetnost, ponavljati neke že odkrite, sprejete in celo v splošne, načelne, idealne estetske norme spremenjene umetniške resnice. Takšna zahteva torej terja od umetnosti, da ne bi bila to, kar je po svojem bistvu, ali še natančneje povedano: v takšni zahtevi se razkriva nihilistična resnica subjektivnega kritičnega okusa, ki se v svoji potrebi po absolutizaciji, ker bi bila sicer samoumevna vloga kritika kot merodajnega sodnika v zadevah umetnosti že od vsega začetka vprašljiva, sklicuje na nekakšne idealna, občeveljavna načela in zakone same umetnosti, čeprav jih ta sproti, nenehoma in skrajno trdoživo demantira.
Prav zato je docela logična posledica takšnega kritičnega stališča, ki se utemeljuje v umetnosti tako, da zanikuje ali spregleduje njeno produktivno bistvo, zavračanje lastne resnice, ki je nič, saj se razkriva kot idealno, nadzgodovinsko »principialno dejstvo«, na umetnost samo.
To pa pogojuje po drugi strani tudi Vidmarjevo izjavo, da je treba umetnost, kolikor ni posnemanje te resnice in s tem eo ipso ukinitev same sebe, se pravi, dokler ohranja svojo produktivno naravnanost, obsoditi in zavreči.
V luči vsega povedanega seveda niti najmanj ne preseneča tudi Vidmarjevo odklonilno stališče do pobude za novo slovensko kulturno revijo. Pojasnjuje ga z ugotovitvijo, da so vsi podpisniki izjave, ki se je zavzela zanjo, že sodelavci obstoječih revij, da v njej ni zaslediti »nobene jasne koncepcije o tem, kaj naj bi ta revija bila«, da nenačelno in nejasno govori o situaciji v naši literaturi in o tem, kakšna naj bi bila, da je skupina podpisnikov izjave nehomogena in da se bo prej ali slej razšla, kot se je to pri podobnih poskusih dogajalo že tudi poprej. Kljub temu, da Vidmar sam, čeprav s povsem drugega zornega kota kot izjava o novi reviji, ugotavlja v današnjem slovenskem umetniškem ustvarjanju, ki pa je seveda sestavni del in hkrati odsev širšega kulturnega dogajanja, neko temeljno nezadostnost, mu je pobuda za »tako važno stvar, kot je revija«, očitno že načeloma popolnoma odveč in ga torej zadovoljuje stanje, kakršno pač imamo na tem področju kulture. Gre torej za stališče, ki je načelno zoper takšno stanje, ko pa se sreča s konkretno pobudo, zgolj in samo pobudo, da bi se stvari spremenile, se obrne proti njej v imenu tistega, kar že je. Tako se ponovno srečamo z že opisanim mišljenjskim modelom: idealno je tisto, česar ni, a kar že je, je slabo in tem slabše, če se kaj šele komaj napoveduje. Jasno je, da se v takšnem pogledu na vse, ka naj bi inovativno posegalo v obstoječe stanje, izraža apriorno nezaupanje. Zato so z njim zaznamovani tudi vsi Vidmarjevi ugovori zoper novo revijo.
Očita ji pomanjkanje jasne koncepcije. – Ne more biti drugače, ker se ta lahko uresniči šele v reviji sami, saj je načelno mogoče stvari, ki naj bi bile, pa jih ni, označevati samo per negationem glede na tisto, kar je, o čemer nas lepo pouči tudi Vidmarjeva lastna kritična praksa. Zato izjava o novi reviji prikazuje in utemeljuje razloge, ki govorijo zanjo, pri čemer skuša razbiti samoumevnost obstoječih razmerij v sedanjem revialnem življenju; to pa pomeni, da na eni strani kritično osvetljuje ta razmerja skupaj z njihovimi širšimi družbenimi implikacijami, kar ji je edino mogoče storiti, ker nove revije pač še ni, da bi lahko bila njihov sestavni del, na drugi strani pa si hkrati s tem prizadeva spodbuditi takšen pogled na stanje med revijami, pod katerim naj bi se razmehčali stereotipi, kakršni ga opredeljujejo, in bi se razprlo novim ustvarjalnim pobudam in potrebam. To je nemara tudi največ, kar takšna izjava, ki združuje šestdeset podpisnikov, sploh lahko stori. Koncepcija revije je seveda popolnoma druga stvar; ne morem si je zamišljati drugače kot racionalno razlago njenega življenja, torej kot neločljivo povezanost fenomena in zavesti o njem, prakse in teorije. Vse drugo je zgolj naklepanje, voluntaristična projekcija, ki najprej pusti na cedilu svoje nosilce. To pa seveda ne pomeni, da se ne da izpostaviti in dosledno upoštevati docela pragmatičnih izhodišč, ki morajo določati življenje in koncepcijo revije. Vendar bo to možno in potrebno storiti šele takrat, ko nam bo dano govoriti ne o pobudi za revijo, marveč o njenem uresničevanju. Dokler pa je vprašljiva že samo pobuda zanjo, to govori o skrajni zavrtosti naše zavesti, ki ni pripravljena, tako kot se nam to med drugim kaže tudi v Vidmarjevem primeru, sprejeti v svoje vidno polje niti tako nehomogenih skupin z njihovimi ustvarjalnimi potrebami in pobudami, kakršna stoji za izjavo o novi reviji, pri čemer je Vidmarju za njegovo negativistično stališče zadosten argument že to, da so se v preteklosti takšne skupine pač razhajale. Narobe je torej, če se skupine zberejo in so nehomogene, prav tako pa je narobe tudi to, če se razhajajo. Je to klic po trajnosti in homogenosti skupin? Po večnem mrtvilu? Če si ga zaslužimo, pa ga imejmo!

Niko Grafenauer,
Ljubljana

Delo, 31. oktobra in 4. novembra

Davek za nesporazum so plačali vikendaši

Malokdo, med njimi dva ljubljanska odvetnika, ki sta zastopala pritožbe 296 državljanov od kakih 3000 vikendašev, ki so iskali ustavne pravice, je lahko upalo na drugačno rešitev ustavnega sodišča SR Hrvatske, ki je presodilo, da je občinska skupščina Buje ravnala pravilno, češ da je za prostorsko ureditev pristojna občina, ki zaradi tega lahko vpliva na lastništvo zemljišč.

Splošno znano je, da so se vsi dosedanji tozadevni upravni spori s to občino, in teh je bilo na tisoče, na prvi in drugi stopnji končali podobno in vsi s šablonsko vsebino rešitve – vse v smislu sklepa občinske skupščine, da se brez izjeme morajo zavrniti vse pritožbe, čeprav so se v njih sklicevali tudi na obljube občinskih organov ob prodaji zemljišč – češ, zasebna lastnina zemljišč ni absolutna in ravnanje občine nasproti kupcem je bilo korektno.

Člen 30 hrvaškega zakona o gostinski in turistični dejavnosti, ki določa, da občinske skupščine lahko na ***nekaterih*** *območjih prepovedo kampiranje lastnikom zemljišč, je občina Buje izkoristila tako, da je v svojem odloku »nekatera« spremenila v »vsa« obalna območja, in ko je za to dobila podporo v republiki in »pozabila« na svoje obljube in napake ob parcelaciji ter prodaji zemljišč, je dala celo predlog za dopolnitev 136. člena zakona o graditvi objektov, da se poleg denarnih kazni uvede kazen do 30 dni zapora za »črne gradnje«. Ob tem pa je občina pozabila, da bi iste kazenske odločbe lahko predlagali državljani za občinske organe, ki so odgovorni za pravilno poslovanje ob parcelaciji, prodaji in urbanizaciji, če ti z malomarnostjo in šikaniranjem povzročijo škodo državljanom.*

Občina namreč priznava, da so od leta 1965 bila velika področja razparcelirana in prodana in da so to bila zemljišča zapuščenih kmetij, ki jih nihče ni obdeloval. Vse kupoprodajne pogodbe je overovala občina, pobrala je davek na gradbene parcele (!), pri tem pa vedela, da s tako majhnimi parcelami ni kaj početi, če so nezazidljive in potemtakem za kupce brez vrednosti. Kljub temu pa je šlo na tisoče parcel v prodajo oziroma v izgubo. Zakaj in v čigavo korist in škodo?

Zdaj se občina sklicuje na atraktivnost tega zemljišča za turizem, čeprav so skoraj vse prodane parcele oddaljene tudi več sto ali tisoč metrov od morja in obalnega zaščitenega pasu in ne prizadenejo nobenih turističnih ali javnih gradenj po izdelanih prostorskih planih.

Namesto da bi občina poizkušala, kar bi bila njena dolžnost do državljanov, kakor je to v drugih občinah v državi, legalizirati oz. urbanizirati, kar se le da, ter si pri tem poleg drugih rešitev prizadevale, na primer, tudi za vzorne vrtne parcele s tipiziranimi hišicami, kar je dandanes v navadi povsod, tudi ob morju, občina raje pusti propadati že ustvarjene vrtne kulture in s kazenskimi ukrepi, rušenjem, spreminja vse parcele v pustinje z ruševinami.

S te plati občina Buje do danes ni napravila ničesar, narobe, tisočerim lastnikom, ki so večinoma delovni ljudje iz Slovenije, omejuje počitnikovanje na njihovih lastnih zemljiščih z izgovorom, da spreminjajo turistično dragoceno pokrajino, čeprav globoko za obalnim pasom. In če bi bilo to res, ima občina vse možnosti, da si zakonito pridobi ta zemljišča nazaj. Vendar pa jih danes in še dolga leta ne bo potrebovala!

In zakaj občina Buje izkorišča v celoti omenjeno zakonsko pooblastilo in zahteva, da npr. lastniki ne semjo postaviti prikolic na svoje zemljišče, pa četudi samo v turistični sezoni? Morda zato, ker kazijo naravo kakor vsi kampi in nekaterim urbanistom niso všeč, čeprav so postavljene daleč od obale?

Ali ne bi tudi to lahko uredila občina brez prisilne intervencije? Kakšen je torej splošni družbeni interes, če gre samo za denar, ki ga občina lahko pobira kot davek in pusti državljane pri miru?

Današnji cilji občine Buje so torej znani: brezkompromisno zatiranje vseh poskusov koriščenja zemljišč, katerih lastninsko pravico so si pridobili državljani večinoma z nakupom privatnih parcel, ker so občinske parcele še na voljo, vendar samo s prodajo na licitaciji po cenah, ki so delavcu nedostopne. Za 200 m², je treba npr. odšteti tudi do 200.000 din! Nadalje, uničevanje vsega, kar je do sedaj zraslo na zemlji teh lastnikov, po krivdi »nesporazuma« občine z državljani, in končno izkoriščanje zemljišč samo za komercialni turizem, ne glede na pravice državljanov, ki jim jih daje družba in ustava.

Zanemarjanje vseh pobud, da bi kupljena zemljišča pridobila nazaj svojo vrednost, in preganjanje z grožnjami ter predlogi za zaporne kazni, ki jih daje občina Buje, je sprožilo probleme, številne tožbe in vprašanja državljanov, ki ne bi smela dolgo ostati brez rešitve in odgovorov.

Franka Zupan,
Ljubljana

Delo, 31. oktobra

Vsi jezikovni nasveti in opozorila so bob ob steno

V sobotni prilogi Dela 31. oktobra 1980 se je M. Kmecl dotaknil tudi vprašanj okrog novega Slovenskega pravopisa. Vendar na ta vprašanja Dela odgovarja večinoma z »menda«. Res je, da M. Kmecl pošteno prizna, da govori o stvareh, ki jih docela ne pozna in da pravi, da ga »udeleženci« lahko pošteno primejo za besedo. Res je tudi, da na načelna vprašanja o pravopisu gleda dovolj strokovno in realistično. Toda tisti podatki, ki jih navaja pod »menda«, niso posebno točni ali pa so zelo nejasno formulirani, tako da neinformiranega bralca zavajajo. Zato misliva, da bi jih bilo treba na kratko pojasniti, ker bi sicer nekateri Kmeclovi odgovori v Delu, ki je naše najbolj množično občilo, lahko ustvarili napačen vtis o delu skupine jezikoslovcev, ki je pripravila načrt pravil za novi Slovenski pravopis.

M. Kmecl pravi: »... SAZU je sklicala delovno skupino, ki je delovala najprej v ožji sestavi, potem v širši, na koncu je prišlo menda do sporov... (Skupina) je razpadla. In to v trenutku, ki je zelo pomemben, pred javno razpravo. In ker je pri tem prišlo še do sporov, menda tudi užaljenosti na vseh koncih in krajih – ker je šla vsa stvar tudi že v politično arbitražo, je ostala nedorečena; ta trenutek pač spi.«

Vsak bo iz tega sklepal, da je prišlo do sporov v skupini in da je skupina zaradi tega razpadla. V resnici pa skupina sploh ni razpadla, ampak je SAZU z neutemeljeno argumentacijo razpustila predsedstvo komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko, ki je vodilo tudi dela za pravopis. Iz skupine je sicer izstopil B. Urbančič, ker celotna ostala skupina ni pristala na njegova načela, ki jih je hotel uveljaviti v novem SP in ki so bila mehanično prenesena iz češkega pravopisa in nasprotna naši tradiciji (prim. o tem v Slavistični reviji 1978, 208–226). Vendar B. Urbančič iz skupine ni izstopil na koncu, ampak že leta 1974. Ob koncu je odstopil kot član predsedstva Komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko le akad. A. Bajec, vendar šele po tistem, ko so se začeli napadi na pravopisno komisijo (in na A. Bajca tudi kot na bivšega člana stare pravopisne komisije iz leta 1962), in ne zaradi sporov v komisiji, čeprav so bile debate ob izmenjavi mnenj v komisiji včasih nekoliko burne, kar pa vedno niti ni slabo.

Tudi podatek, da smo z ene strani menda skušali uveljaviti načelo diskontinuitete do starega pravopisa in hoteli iti za vsako ceno v revolucionarno spreminjanje, ne drži. Tudi če so bili kdaj v pretresu kaki bolj revolucionarni predlogi, ki bi se težko vključili v našo tradicijo, se je s pametno argumentacijo ter podrobnejšim pretresom takih vprašanj v komisiji dalo to urediti in v izdelanem Načrtu takih stvari ni, o čemer se lahko vsak prepriča v objavljenih delih v Slavistični reviji v letih 1977, 1979 (in 1980, ki je še v tisku).

In končno še o podatku v Delu, da sta dva izmed avtorjev načrt pravopisnih pravil objavila na svojo pest v Slavistični reviji. Ta dva avtorja sta v resnici glavna avtorja načrta, v Slavistični reviji pa sta objavila Komentar k Načrtu pravil slovenskega pravopisa. V njem so podane utemeljitve vseh predvidenih novosti (tudi metodoloških) in tudi historiat izdelave načrta. Posamezni deli Načrta so v Komentarju le citirani (objava obsega več kot deset avtorskih pol komentirajočega teksta, medtem ko je citatov iz Načrta manj). Iz Komentarja so na osnovi dokumentov razvidni tudi očitki, ki so bili naperjeni proti Načrtu, in odgovori na te očitke: npr. od političnih, da v Načrtu med zgledi ni omenjena naša država, v resnici pa je Slovenija omenjena štirikrat, Jugoslavija štirikrat, če niti ne upoštevamo raznih naslovov, v katerih se tudi pojavi državno ime; dalje, da se v Načrtu ne pojavi Titovo ime, v resnici pa je v raznih oblikah omenjeno petnajstkrat, ipd.; od strokovnih očitkov pa npr., da Slovenci kljub temu, da tega ne dela le ves ostali svet, ampak celo Nemci, ne smemo zamenjavati nemškega ostrega & z dvojnim ss, kar dopušča Načrt, ali da se nikakor ne sme dovoliti oblika Frankfurt na Majni itd. Ta objava pa je bila tudi edini način, da se spravijo podatki v javnost in tako tudi ohranijo za zgodovino, kajti postopki pri obravnavanju te pravopisne afere so prav zaskrbljujoči, saj se nihče noče informirati niti po objavljenih dokumentih, kaj šele da bi kaj vprašal ali povabil na kak sestanek, kjer se to obravnava, drugo od prizadetih strani, tj. člane pravopisne komisije, oz. če se izgovarjajo na to, da je komisija razpuščena, pa ljudi, ki so načrt delali, naredili in ki so pri teh stvareh prizadeti.

Jakob Rigler,
Jože Toporišič,
Ljubljana

Delo, 9. in 31. oktobra

Zakaj na plodni zemlji igrišče?

Prav gotovo nima nihče nič proti temu, da blejska šolska mladina dobi res primerno in sodobno otroško igrišče. Trdil sem le, da igrišče, ki se po objavi omenjenega zapisa gradi le malo hitreje kot prej, zajema preveč plodne zemlje, da se zajeda z zadnjim delom prav med stanovanjske hiše in da je le kakih 30 m od pokopališča ter prav toliko od mrliških vežic.

Ponovno pa moramo reči, da je na Bledu že več neurejenih igrišč, ki so sedaj zapuščena in so bila grajena prav za blejsko mladino. In če bi vsa ta sredstva združili, bi imeli sodobna in urejena igrišča z vsem, kar sodi nanje tam, kjer je predvideno centralno rekreacijsko središče na Bledu. To bi služilo vsej blejski mladini in tudi gostom v poletni sezoni, ko so vrata šol zaprta. Zakaj drobiti številne objekte, ki jih na Bledu ni malo, po vsem Bledu, nobeno pa ni takšno, kot bi današnja igrišča morala biti.

Božo Benedik,
Bled

Delo, 31. oktobra

Nekoliko hrupnejši »colegium« v Pastirski vasi

Ob raznih priložnostih je videti, da so nam tostran Karavank manj znana slovenska krajevna imena na Koroškem kot nemška. Zato se ne smemo čuditi niti članku z naslovom: Nekoliko hrupnejši »Colegium« v Pastirski vasi, ki je bil objavljen v sobotni prilogi Dela dne 31. oktobra. Po njegovi vsebini bi se morala Pastirska vas (po nemško Waidmannsdorf) pravzaprav imenovati Lovska vas, saj pomeni Waidmann lovec.

Pri vsem tem preseneča, da se pisci nemških imen za kraje na Koroškem ne potrudijo toliko, da bi ugotovili, ali tak kraj nima morda imena, ki so mu ga dali naši predniki. Še več! Začeli smo prevajati nemška imena, nemški Waidmannsdorf, da bi tako dobili slovensko ime. Absurdno, toda resnično.
Waidmann nima s slovenskim imenom tega kraja prav nobene zveze. Kaj bi po taki izvedbi nastalo, na primer, iz Radmannsdorfa.
Slovensko ime za Waidmannsdorf so Otoče. Najdemo ga v poštnem leksikonu, ki ga je izdalo avstrijsko trgovinsko ministrstvo leta 1906 in do sedaj ni zatajil. So pa še drugi viri.

Ivan Šimenc,
Ljubljana

Delo, 25. oktobra in 8. novembra

Mi vsi imamo premalo, jemlje država, jemlje trg, jemljemo drug drugemu

Predrag Matvejević in Dimitrij Rupel se mi zdita kot duhovna dvojčka. Podobno pišeta in posegata po enakih, brezvestnih polemičnih metodah. Zato jima odgovarjam hkrati in ne vsakemu posebej.

Naj spomnim bralce Dela (in Nina, ki je povzel skoraj pol besedila) , da sem v pogovoru, objavljenem v Delu 25. oktobra 1980, omenil samo dva priimka – slovenskega esejista in predvojnega politika. In čeprav nisem omenjal Matvejevićevega in Ruplovega priimka, sta se prepoznala v mojih namigih, navedenih mimogrede v dveh kratkih stavkih.

Rad bi pripomnil, da mi je žal, ker moram polemizirati o teh zares mimobežnih namigih v sklopu dokaj obsežnega pogovora, ki je tekel o resnih temah, predvsem o položaju kulture in izobraževanja v razmerah stabilizacije.

Ko sem se namreč pri odgovorih na posebna vprašanja tovarišev z Dela pomudil pri nekaterih kritikah, ki lete name v zadnjem času, sem omenil tudi to, da me je neki malomeščanski polinteligent v Sloveniji imenoval gromovnika. Temu sem dodal namig še na takšnega polinteligenta na Hrvaškem.

P. Matvejevič in D. Rupel sta se prepoznala v teh mojih namigih in sta se odzvala nanje, prvi veliko bolj zagnano kot drugi, pri tem pa sta imela predvsem za cilj, da pred javnostjo omajata mojo osebnost in poštenje. Z ogorčenjem izjavljam, da uporabljata metodo javnega blatenja, ne da bi navedla in ne da bi dokazala eno samo dejstvo. Zato sem prisiljen izjaviti: 1. Nikoli nisem poskušal nikakršnih »iger z nekaterimi politiki in v nekaterih republiških okoljih«; tem politikom in okoljem nisem dajal nikakršnih vzdevkov; nisem se znašel »pod udarom partijskih opominov in sankcij«. P. Matvejević je po svoji navadi (to že dolga leta uporablja kot priljubljeno metodo pri javnih obračunavanjih z ljudmi) od nekod iz virov krožečih govoric pobral nekaj o »incidentu« še iz marca 1975 v zvezi z neko mojo domislico, izrečeno v zasebni družbi (žal narobe razumljeno), in zdaj na tem gradi monstruozne obtožbe o mojih »igrah« in o tem, češ da se spravljam na kulturne delavce, ko se že ne smem na politike!
2. P. Matvejević trdi, da izkoriščam svoj položaj za maščevanje nad tistimi, ki o mojih knjigah ali ravnanju nimajo najboljšega mnenja, in da sem se – torej – »maščeval« tudi Ruplu in njemu, ker sta napisala »ne ravno pozitivno kritiko« o moji knjigi Politika in kultura. Kaj še! Objavil sem okoli deset knjig in o njih so izšle številne kritike po vsej Jugoslaviji, v veliki večini pozitivne, vmes pa so bile tudi neugodne. Nikoli se nisem odzval niti na eno kritiko kake svoje knjige. Tudi letošnjo jesen so me na primer precej »kritizirali« v nekaterih časopisih. V Poletu so pisali o meni žaljivo, tudi Študentski list je objavil neresnične izjave o meni. Nisem odgovarjal. V Naših temah (št. 4, 1978) so bila objavljena mnenja, izrečena za okroglo mizo o moji knjigi Šola in tovarna (dobila je Ninovo nagrado); nekatera mnenja niso bila samo zelo ostra, temveč tudi posplošena in samovoljna. Sem predsednik sveta te revije, pa se nisem oglasil niti z besedo. Nekateri avtorji me celo hudo »radikalno« kritizirajo v svojih knjigah. Tudi z njimi nisem polemiziral.

Naj piše Rupel o tej ali o oni moji knjigi, kar hoče, četudi zelo brezvestno, to je njegova stvar. V pogovoru v Delu sem, ne da bi omenil njegovo (Ruplovo) ime, vprašal samo to, zakaj me imenuje »hrvaškega in jugoslovanskega gromovnika«.

3. Nikoli se nisem potegoval za mesto predavatelja na zagrebški fakulteti za politične vede in me tam niso zavrnili. Sicer pa sem od šolskega leta 1967-1968 predavatelj na najstarejši in, kljub vsemu, po intelektualnem potencialu najmočnejši fakulteti v Zagrebu in na Hrvaškem, pa tudi v širšem pogledu, in zakaj bi iskal kruha ob pogači.

4. Na oddelku za sociologijo ni negativne ocene o mojem znanstvenem delu. Poleti 1979 je prišlo do silovitega napada profesorja dr. Supka name, in to na seji sveta oddelka za filozofijo, psihologijo in sociologijo na filozofski fakulteti. Profesor dr. Rudi Supek je oporekal temu, da bi smel imeti splošni kolegij iz sociologije izobraževanja, ker je med drugim menil, »da je funkcija profesorja Šuvarja kot sekretarja za prosveto nezdružljiva s poukom sociologije izobraževanja« (citat iz Supkovega pisma, naslovljenega na svet). Svet ni dal z ničimer vedeti, da je sprejel Supkov napad.

5. Ni res, da »kar najbolj napadalno« branim tako imenovano reformo šolstva. Pojasnjujem njeno nujnost, kot še mnogi drugi, pa ne le tisti, katerih naloga je to, upoštevaje dolžnosti, ki so jih prevzeli. Odgovarjal sem na pisma in vprašanja staršev in učencev ter drugih v časopisu Vjesnik poleti 1978, pa tudi po radiu in televiziji.

Naj mi akademik Šavić oprosti, da ga moram tudi jaz omeniti v zvezi z Matvejevićevimi podtikanji, toda prav moje reagiranje v Ninu, objavljeno pred časom, na nekatere ocene tega uglednega moža, je bilo tudi moj edini javni odziv na stališča posameznika. Kot sem tedaj omenil, sem se odzval prav zaradi tega, ker zelo cenim tovariša Savića.

6. D. Rupel namiguje, da sem obsodil tiste, ki honorarno in dodatno delajo, da pa tudi sam honorarno delam, objavljam knjige, članke in podobno. V pogovoru za Delo pa sem rekel takole: »Toda podatki kažejo, da pri posamezniku ne moremo govoriti, da je njegovo delo podružbljeno, marveč da večina sredstev za njegovo eksistenco priteka še zmeraj iz zasebnih kanalov, najsi bodo to honorarji, turistične storitve, zaslužki v tujini, podkupnine, zaslužek zasebnega sektorja, šušmarjenje navadnega delavca, vse do profesorskih honorarjev za inštrukcije ali zdravniških zaslužkov za nedovoljene zdravstvene storitve.« Mar je res primerno, da me Rupel zaradi takšnih ugotovitev sprašuje tudi po mojih »zasebnih prisvajanjih«? Vendar mu bom odgovoril: delam na dveh delovnih mestih (na fakulteti in v republiškem komiteju) za en osebni dohodek, javnih predavanj ne zaračunavam, za objavljene knjige pa dobivam honorarje, nič večje in nič manjše od drugih. (Ko sem govoril o honorarjih, sem imel še najmanj v mislih tiste za napisane knjige, ki so že sicer praviloma zelo skromni.)

Spoštovani bralci, že ob pisanju o meni ste si lahko nekolikanj ustvarili sodbo o tem, kako D. Rupel in še posebej P. Matvejević polemizirata. P. Matvejević se je tudi v tem primeru držal svojega preizkušenega recepta: prikazati nasprotnika v polemiki kot podleža, nemoralneža. V tem pogledu se morda meni niti ni tako slabo godilo kot nekaterim drugim Matvejevićevim »primerom«. Še vesel sem lahko, da je bil tokrat velikodušen in milosten in da me ni »obdelal« tudi s psihološke plati (»nočem ga psihološko označevati«), da ni, torej, razkril še moje igre z nekaterimi politiki in v nekaterih republiških okoljih (»tokrat nočem omenjati imen teh politikov in okolij in tudi ne vzdevkov, s katerimi so bili počaščeni«), da ni imenoval še predhodnikov mojega duha poenostavljanja in nestrpnosti itd. P. Matvejević povsem zanesljivo računa na učinek svojih trditev: četudi za poštenega človeka pred javnostjo porečete, da je nepoštenjak, bo dvom ostal, pa najsi še tako dokazuje in dokaže, da je pošten!

Ne izzivajte torej Matvejevića! Nikar nanj niti ne namignite, saj boste o sebi slišali vse mogoče, pa ne le sami, temveč tudi najširša javnost, prišli boste še v novo izdajo knjige tega našega slavnega zbiralca tako imenovanih primerov (»Ti vetrnjaki«).

Oba moja kritika izjavljata, da sem ju užalil, s tem da sem ju, ne da bi bil omenil njuni imeni, uvrstil med malomeščanske polinteligente. Vprašanje pa je, kaj kdo razume pod tem. Po mojem mnenju je malomeščanski polinteligent tip človeka, ki se zavzema za vzvišene stvari duha in lepote in ki ima o sebi seveda najlepše mnenje, v našem času pa igra vlogo liberalističnega bojevnika za prosvetljenski koncept kulture meščanske družbe. Tudi kadar se izdaja za marksista in kadar ima polna usta »marksističnih« fraz! Sicer pa sem si izraz »polinteligent« sposodil iz znanega eseja Antuna Barca.

Pa se povrnimo še k preostalim Ruplovim in Matvejevićevim trditvam.

D. Rupel vse svoje besedilo gradi na domnevno učinkoviti domislici: piše o pastirju Šuvarju in njegovi čredi. V hrvaškem ali srbskem jeziku poznamo besedo čobanin poleg besede pastir. V slovenščini takšne besede ni. V izvirniku (v hrvaškem ali srbskem jeziku) pogovora za Delo sem rekel: od ***čobančeta*** *do doktorja znanosti. In čemu bi se Rupel pri tem lahko rogal? V tej deželi je na desettisoče ljudi prehodilo življenjsko pot od pastirja do najvišje izobrazbe, mnogi tudi do doktorata, kar je med drugim pridobitev naše socialistične revolucije. Milijoni ljudi v tej državi še hodijo po tej poti, od vaškega pastirja do tovarne, mesta in višje izobrazbe.*

To, da Rupel trdi, da ni razumel, kaj sem na tem ali onem mestu v Delu hotel povedati, da me lovi pri domnevnih protislovjih in podobno, pravzaprav ni tako pomembno. Toda več kot zabavno je, da na temelju mojih trditev, da je parola o »obremenjenosti gospodarstva« konservativna, da novi odnosi in svobodna menjava dela še niso zaživeli in da smo zaradi tega še na tem, da jemlje, kdor pač jemlje, izreka nič manj in nič več kot takole obtožbo: »Podobne kritike naše družbene ureditve – povrh iz ust visokega državnega funkcionarja – še nisem slišal.« In pridigami: kaj naj si misli naš preprosti delavec in mi vsi, ki samoupravljamo, itd. Ali se Rupel res dela tako naivnega ali pa je do mene neskončno zlohoten, ko mi očita, da sem odgovoren za to, da se osemdeset odstotkov prihodka razporeja eksterno, to je zunaj tozdov in mimo njihovega vpliva. Rupel piše: »Preprosta stavčna analiza nam pokaže, da je naš predsednik (Rupel mi ves čas čeblja, v resnici pa se poskuša norčevati: »naš predsednik«; sicer pa mi pravi tudi »malenkosni, maščevalni, privatni predsednik Šuvar« – op. S. Š.) razdvojen človek: subjekt, ki ne more vzpostaviti svobodne menjave dela, je isti subjekt, ki osemdeset odstotkov prihodka razporeja eksterno.«

Mar naj prepričujem Rupla, da kot eden od dvesto in še več »ministrov«, kolikor jih je v naši državi, sam ne morem nikomur vzeti ali dati niti enega dinarja. Sicer pa to najbrž le ve! Na enak način mi podtikuje tudi svoja tolmačenja mojih sicer jasnih stališč do povezovanja kulture in izobraževanja z združenim delom, do proizvodnje, doktoratov znanosti itd. Jaz zastavljam vprašanje o položaju človeka, ki se do tridesetega leta svojega življenja uči in študira, ki ne dela in ne ustvarja sredstev za svoje vzdrževanje, on pa študij razglaša za delo in študenta za delavca (znana teza iz leta 1968: študent je delavec, je bila pri nas spodbita v imenu zahtev: delavec naj postane študent! – op. S. Š.) ter se sklicuje na podatke (kakšne, čigave?) iz razvitih industrijskih držav, da je najprimernejša doba za resen študij do tridesetega leta starosti. Ne, resen dialog med nama zares ni možen.

Zelo značilna je tudi Ruplova obtožba, da v naši državi odkrivam disidente. Takole piše: »Osupnilo me je razglašanje tistih, ki kritično mislijo, za disidente.« V pogovoru za Delo pa sem o tistih, ki širijo mit o svojem letu 1968 (mednje sodi tudi Rupel, kar se vidi že po njegovi samohvali v pred kratkim objavljenem članku o tradiciji in avantgardi, pravzaprav o pomanjkanju avtoritet v slovenski kulturi), rekel tole: »Pomalem se imajo vsi za disidente in pravijo: teh družbenih zadev ne vodite dobro, ne poslušate nas, teptate kritično misel, svobodo, demokracijo, tej družbi se ne obeta nič dobrega.« Torej: pomalem se imajo za disidente, igrajo disidente. Rupel vzklika: »Doslej nisem vedel, da imamo v Jugoslaviji disidente, in to celo na levici: bil sem prepričan, da je marksistična kritika naši družbi dobrodošla in da je disidentstvo pojav totalitarnih družb.« Mar ne pretiravate nekoliko, Rupel, ko sebe in svoje somišljenike uvrščate »kar na levico« in se razglašate za nosilce marksistične kritike? A najbrž veste, da je pojem disidentstva v svetu povezan s široko mednarodno igro za človekove pravice in svobodo v socialističnih državah, tudi v naši. Tudi mi imamo disidente, imamo. Eden od njih je med svojim dolgoletnim disidentstvom, ko je blatil po svetu vse, kar je socialističnega, še največje ljudi te naše dežele, postal, kot kaže, tudi najbogatejši Jugoslovan.

Tako P. Matvejević kot D. Rupel hočeta poleg vsega drugega še dvoje: da me za vsako ceno spreta z mladino in da pokažeta, da napadam velikane naše kulture.

Tako Rupel piše, kako je povsem nerazumljivo, da mladinska organizacija ne protestira proti mojim posploševanjem, da je mladina potrošniško enormno razvita, v ustvarjalnem pogledu pa dokaj zakrnela. Matvejević pa mi že v prvih vrsticah svojega pisanja zameri domnevno splošno obsodbo, poleg »intelektualne elite« in »mladine«, in dodaja: mladinskih glasil Poleta in Študentskega lista še posebej. Tu smo

poštni predal 29

torej. Vprašujem Rupla: kaj tudi v mladinski organizaciji ne vedo, da ima mladina pri nas vedno večje potrošniške zahteve, medtem ko je pri delu vse bolj izbirčna, da je vedno več tistih, ki jim ravno ne diši delati, temveč žele, da bi jih vzdrževali očetje in matere ali pa kdo drug? Vprašujem Matvejevića: mar je mogoče moje kritične pripombe na račun nekaterih člankov v Študentskem listu in Poletu istovetiti z obsodbo mladine?

P. Matvejević moje besede o »spopadu na književni levici« tolmači tako, kot da sem trdil, da so bila stališča Krleže, Ristića ali Richtmanna zgolj salonski komunizem, D. Rupel pa vzklika: »Počaščen sem, da sem napaden skupaj s Krležo in drugimi ‚salonskimi komunisti'.« Prosim vaju, Rupel in Matvejević, ne pehajta se tja, kjer za vaju ni prostora, v družbo velikanov naše umetnosti, kulture in politike, Krleže in Ristića. Tudi jaz ju, tako kot mnogi, poimenoma omenjam samo v dokaz spoštovanja in občudovanja. Svoja stališča do spopada na levici pa sem že davno in ob več priložnostih pojasnil, prvikrat v zvezi z eno od knjig, hvaljeno z vseh strani, ki obravnava tako imenovani spopad na književni levici, obsoja partijo v imenu kulture in umetnosti. V Delu sem le nekaj od tega ponovil.

Kot sem navedel, ni bilo razloga za to, da sem v Delu namignil na Matvejevića, njegovo pisanje o moji knjigi. Tudi ne postopoma naraščajoča razhajanja in navzkrižje med nama. Hotel sem javno dati vedeti, da sploh ni nikakršen moj somišljenik (kar so nekateri mislili in celo pisali). Ravnal pa sem se po prepričanju, da vse njegovo početje na našem jugoslovanskem prostoru ni nedolžno. Med nepoučenimi, ki jih je sicer vedno manj, uživa sloves brezkompromisnega bojevnika za kulturo in svobodo, proti represiji, birokratizmu, moralni pokvarjenosti, intelektualnemu izdajalstvu itd. Govorili so mi: Matvejevića ne gre resno jemati. Ne strinjam se: pomeni poosebljenje določene vrste ravnanja in s svojim neutrudnim pisanjem in beleženjem »primerov« tudi sam razpihuje nekatere nevarne vetrove, ki vejejo okoli nas, pa tudi v nas; v nekaterih naših okoljih zapušča spletkarske sledi, pogosto ponuja lažna gesla in dela lažen preplah.

P. Matvejević je na več srečanjih, vse od onega na Zlatiboru leta 1974, ponavljal svojo zahtevo, da bi definirali »obliko kulture«, ki jo naša družba želi gojiti, hkrati pa je propagiral nejevero v združeno delo kot nosilca kulturne politike. Naj navedem primere, kako je to formuliral: »... ko povezujemo kulturo z združenim delom, naše govorjenje o kulturi zlahka preide v svojevrstno demagoško ali prazno govoričenje, kakršnemu se je treba izogniti. Združeno delo, tako, kot je pri nas in kot v tem trenutku lahko obstaja, je malokdaj poklicano, da samo po sebi določa najbolj bistvene in najbolj perspektivne socialne potrebe, ki jih še ni začutilo.« Matvejević torej sporoča: demagoško je govoriti o povezovanju kulture z združenim delom, ko pa le-to ni samo po sebi poklicano določati najbolj bistvene socialne potrebe. A kdo jih bo določal? Država? Ali morda kritiki v kritični obliki kulture? Če lahko verjamemo Matvejeviću, namreč ne moremo govoriti o **kulturi združenega dela,** temveč o **kritični obliki kulture:** »Mislim, da lahko le kritična oblika kulture – hočem reči širša merila kritičnega mišljenja o kulturi – pomaga resnično in učinkovito nadomestiti del tistega, kar nam objektivno primanjkuje. Primanjkuje pa nam med drugim določena vrsta socio-kulturnega ravnanja, ki se izraža v kontinuiteti demokratskih tradicij, kontinuiteti, kakršne nam zgodovina ni omogočila«. (Razprava na 11. seji mestne konference ZK Hrvaške, Zagreb, 23. novembra 1977, objavljena v Biltenu mestne kunference št. 11-12 1977.) Zdaj vemo, pri čem smo: pogrešamo kritičen tip kulture, saj ne premoremo kontinuitete demokratičnih tradicij. Mar to niso značilna gledanja maščanskega liberalca? Ob nekaterih srečanjih z Matvejevićem sem že polemiziral o takšnih gledanjih na združeno delo in na koncept kulture.

P. Matvejević sodi med tiste, ki so zaskrbljeni za kulturo, in med njene čuvarje – pred nevarnostjo našega današnjega časa. Tako piše: »Naš kulturni prostor se je skrčil in razdelil, akcije v kulturi se omejujejo na kulturne prireditve, kritika se je sprevrgla v publicistiko, časopisi se polnijo z dvomljivimi prevodi in kompilacijami, z neberljivim ali neprebavljivim, založništvo daje miloščino domači knjigi, dobršen del inteligence (ne le namrgodeni nacionalisti, večno brez novih zamisli in domišljije) se vdaja malodušju ali čaka – že dolgo čaka – da bi se stvari zasukale na boljše.« (Oko, št. 2, 16. 10. 1980).

Mar so stvari v naši kulturi in s kulturo zares takšne, kot jih vidi Matvejević? In ali zares govori v imenu dobršnega dela inteligence, ki »se vdaja malodušju in čaka – že dolgo čaka – da se stvari zasučejo na boljše«? Ko sem v Delu namignil na poglede človeka, ki se omejuje na duhovni svet občasnih potovanj Zagreb–Pariz–Beograd–Dubrovnik, sem mislil prav na takšne poglede P. Matvejevića. V svojem tekstu o meni in proti meni razmišlja na enak način, ko mi očita, da ne zberem »preostalih (ne ravno velikih) intelektualnih sil, v kulturnih okoliščinah, ki jih lahko samo nepoučeni jemljejo kot zadovoljive«.

S P. Matvejevićem se povsem razhajava tudi v gledanjih na naš jezikovni položaj in politiko, o čemer sva že imela to poletje oster dialog na seji komisije za jezikovna vprašanja.

Matvejević je namreč zagovarjal stališče, da bi se moral jezik na Hrvaškem imenovati hrvaški književni jezik, jaz pa, da bi se moral imenovati hrvaški ali srbski. Njegova teza je bila: če bomo novi pravopis, ki je v pripravi, imenovali pravopis hrvaškega ali srbskega jezika, ga hrvaški narod ne bo sprejel, temveč ga bo imel za režimskega. Matvejević se že dlje časa zavzema tudi za to, da bi se nadaljevalo delo za hrvaško izdajo slovarja hrvaškega ali srbskega jezika, katerega izhajanje je bilo prekinjeno leta 1970.

Tudi sam sem navdušeno podpiral taka prizadevanja, dokler nisem dobil predloga izdajatelja, da bi se priprava slovarja nadaljevala v naslednjih desetih letih in da bi za to zagotovili tri milijarde starih dinarjev (po cenah iz leta 1979)! Seveda sem se ohladil za tak predlog izdajatelja, saj sem posumil, da za tem tiče prsti kakih militantnih jezikovnih nacionalistov, ki žele pridobiti čas, priti do denarja in morda spet vse narediti po svoje. Gradivo za ta slovar je sicer že v glavnem zbrano, dve knjigi sta bili natisnjeni do leta 1970 (celotna srbska izdaja izhaja drugič), tako da bi najbrž ne potrebovali veliko časa, da bi prekinjeno delo dokončali tudi na hrvaški strani. In glej čudo, P. Matvejević v sklopu navideznega pisanja o moji knjigi – ko pravzaprav name vali odgovornost za operativno vodenje kulturne politike – med kapitalne načrte v hrvaški kulturi, katerih uresničitev je že toliko časa odlagana ali pa smo pri njih v zamudi, na prvo mesto postavlja prav nadaljevanje dela v zvezi z omenjenim slovarjem, vendar pod ponujenimi pogoji (Knjižne novine , 26. julija 1980).

Toda Matvejevićevo zavzemanje za naziv jezika in njegova kritika na račun pasivnosti pri izdaji slovarja ne presenečata, če v celoti preberemo njegov članek Jezik, kultura, politika, objavljen v Forumu, št. 9/1980. Poglejmo dva stavka iz tega članka: »Na eni jezikovni podlagi je mogoče, če hočemo, ustvariti dva, tri ali štiri različne – vse bolj različne – jezike, besednjake, pravopise, terminologije itd. Do tega imamo pravico vsi skupaj in tudi vsakdo posebej.«

Predrag Matvejević me poziva, naj odstopim. Prvi razlog: prisluškujem njegovim telefonskim pogovorom! Zares? Kot lahko zvemo iz lista Oko, št. 2, 16. 10., 6. stran, je v uredništvo tega časopisa »najprej prispelo Matvejevićevo pismo (avtor je prepovedal objavo), v katerem napoveduje izjave urednikov« kulturnih rubrik več naših časopisov, »naposled pa so napovedani prispevki tudi zares prispeli«. Matvejević navaja, da mi je v svoji recenziji knjige Politika in kultura predvsem zameril to, da sem jo objavil pri dveh založnikih, v Beogradu in v Zagrebu. Enak očitek je bil pred tem objavljen v listu Politika, podpisan z začetnicami M. D. V., v številki, ki je izšla 28. junija 1980, nato ga je ponovil Rupel v Teleksu 15. avgusta 1980 in na koncu še urednik kulturne rubrike Politike v izjavi v Oku, št. 2, 16. 10. 1980; še neobjavljeno izjavo o vsem tem pa je poprej citiral še neki drug publicist v Književnih novinah 12. septembra 1980. Pa se znajdi, če se moreš! Prav, Matvejević vsega tega ni aranžiral ne telefonično ne pismeno, temveč so najbrž bili vsi ti ljudje (»zveze in zvezice v uredništvih«) v telepatski povezavi!

In ko že govorimo o objavi moje knjige v Beogradu in potem v Zagrebu, naj Matvejević in kompanija vprašata založnike, zakaj so se odločili za to. Vem samo to, da za knjigo ni bila dana nikakršna dotacija, da so založniki imeli komercialni interes in da je bila zagrebška izdaja razprodana v rekordnem času. In kaj bi pravzaprav mogli zameriti založnikom? Poslovnost?

Pri drugih razlogih Matvejevićevega štirikrat, petkrat ponovljenega poziva, naj odstopim, sem se pravzaprav že pomudil. Naj komentiram samo še njegov očitek, da nezbiram ljudi. Toda katerih! Samo na posvetovanju o tako imenovani rdeči knjigi se je zbralo 500 ustvarjalcev, kulturnih in javnih delavcev ter ljudi iz združenega dela: okoli akcijskega programa kulturne politike v SR Hrvaški leta 1980–1981 je zdaj zbranih na stotine in tisoče ljudi ter vse kulturne institucije. Sodelujem pri tem zbiranju.

Seveda vsak človek dela napake in preživlja trenutke malodušja, ko pomisli na to, da bi vse, za kar se bojuje, opustil. K temu, da bi odstopil, bi me lahko spodbudili javni pozivi resnih ljudi ali pa poštena kritika iz vrst organiziranih socialističnih sil, pa morebiti tudi lastna malodušnost.

Med Matvejevićevimi očitki še en zasluži pozornost, saj je naravnost smešen: ker sem »minister«, torej ne smem reči, da nekdo piše slabe drame, ali o nekom drugem, da ne razumem, zaradi česa naj bi bil književnik. In kaj naj storim? Lahko vsak občan pove svoje mnenje o tem, ali nekdo piše dobro ali slabo in ali nekoga šteje za književnika? Če lahko to stori, zakaj ne bi mogel tega storiti tudi jaz, Stipe Šuvar? Ali pa naj čakam, da mi poteče »ministrski« mandat?

Na koncu upam, da bo uredništvo Dela pojasnilo D. Ruplu, za kakšen pogovor je šlo in kako je bil prirejen za objavo, P. Matvejeviću pa, ali je sodelovalo pri dvomljivi igri »z našimi značilnostmi in razlikami«.

Stipe Šuvar,
Zagreb

★

Po tem, ko smo objavili polemiki Dimitrija Rupla in Predraga Matvejevića in ko smo prejeli odgovor Stipeta Šuvarja, se je oglasil z naslednjo kopijo teksta, ki ga je poslal beograjskemu Ninu, tudi dr. Gajo Petrović.

Znanci so mi svetovali, naj si kupim Nin in preberem, »kako si mali Stipica zamišlja svojo vlogo v naši revoluciji«. Poslušal sem jih, vendar nikakor nisem mogel najti priporočenega besedila. Naposled sem odkril, da so te infantilne samohvale priobčene pod naslovom »Nevšečnosti odkritega pogovora«.

Stipe Šuvar si na vprašanje, »ali je res, da sem nekakšna izjema v naši politični stvarnosti,« sramežljivo odgovarja: »Neprijetno mi je že, ko govorijo vsevprek: Šuvar je tisti, ki vse reče in ostane pri življenju.« Ta neprijetna zgodba o neustrašnem vitezu brez napake se očitno razširja šepetaje ali v nekem docela neznanem jeziku, kajti nam, navadnim smrtnikom, nikakor ni dano, da bi jo slišali. Velikokrat je slišati, da Stipe »marsikaj blekne«, vendar »blekniti marsikaj« in »vse reči« le ni eno in isto. Toda očitno ima Stipe Šuvar poleg aparatov, s katerimi, kot se sam hvali, prisluškuje telefonskim pogovorom zagrebškega »malomeščanskega polinteligenta« (ki si je drznil javno izreči nekaj opomb k Stipovemu pisarjenju), nekakšne posebne »prisluškovalne naprave«, ki lovijo navadnim ušesom neslišane občudujoče pripovedi ljudstva o njegovem ljubljencu.

Toda če tisti, ki govorijo vsevprek, dobro vedo, da Šuvarju ni kaj očitati, »pa me eden najpomembnejših hrvatskih politikov, moj osebni prijatelj« – seveda ne zares, temveč v šali – »kdaj pa kdaj zbode, da sem oportunist na svoji fakulteti, da tam nimam nobenega prijatelja. Pravi, da se kot profesor izmikam spopadu«. Šuvar (kar je modro) ne taji, da na svojem (formalno glavnem) delovnem mestu nima prijatelja in da se kot profesor izmika spopadu. S svojim osebnim prijateljem pa se ne strinja, da je to izmikanje oportunizem: »Vendar, kot se mi zdi, je resnica v tem, da se tam ne izplača bojevati.« Šuvar se načelno noče bojevati tam, kjer se ne izplača! Dobro premišljena izjava ali rahla utrujenost proti koncu intervjuja? Se izplača ali ne – kot odločilni nagib za revolucionarni boj – ali je to planilo na dan, ker »imam takšen temperament in zato govorim bolj neposredno«? Ta ali oni bi se utegnil vprašati: kolikšno plačilo je treba pomoliti Šuvarju pod nos, da bi se lotil načelnega boja? Vprašanje zavračamo kot nekorektno in naivno. Toda če si Šuvar ne želi denarja, po kakšnem plačilu pa vseeno hrepeni? Odgovor na vprašanje je mogoče dobiti v tistem delu njegovega intervjuja, ki bi ga lahko opremili s podnaslovom: »Drobne zanimivosti«. »Zanimivo je,« piše Šuvar – in to bomo v naslednjih oklepajih tudi nekoliko pokomentirali –, »da nimam nobene kdove kako pomembne politične funkcije (inako se je storilo Stipetu), da nimam realne politične moči (solzice v očesnih kotičkih), da bi se me morali bati (globok vzdih). Nekaterih mojih kolegov, ki opravljajo približno enake javne funkcije, nihče ne kritizira (rahla senca zavisti je spremenila obraz), mene pa čedalje bolj (ali bo udaril v jok?), tako da se vprašujem, ali bi ne bilo prav, da grem vase (resigniran pogled v daljavo).«

Če je Šuvar zares »nekakšna izjema v naši politični stvarnosti«, če vsi naokrog z občudovanjem govorijo o njegovem pogumu (da pljuje po šibkejših), če ima »temperament« in govori »bolj neposredno«, če je iznajditelj metode, ki jo imenuje »moja metoda, da odkrito in še bolj odkrito komuniciram z javnostjo«, če je pogumnejši od drugih na podobnih položajih (»Nekateri ljudje, ki imajo podoben družbeni položaj, kot ga imam jaz, so previdnejši, pazijo, da se ne bi zapletli v politične spopade, ki se jih jaz ne bojim«), ali ni potlej že skrajni čas, da dobi »posebno pomembno politično funkcijo«, več »realne politične moči« in vsaj takšno varstvo pred kritiko, kot ga imajo njegovi kolegi s »približno enakimi javnimi funkcijami«? Če pa je to namen celotne zgodbe in če je to tisti visoki cilj, za katerega se izplača bojevati, ali ni bila za ta cilj že vnaprej plačana previsoka cena? Ali so zares potrebne vse te neumerjene samohvale, ali so potrebne vse te nenačelne akrobacije? Ali ministrskih in nadministrskih položajev ni mogoče doseči brez neodgovornih javnih obrekovanj? Ali bi ne bilo bolje, ko bi bil Stipe prišel k svojemu visokemu »osebnemu prijatelju« in bi ga bil neposredno zaprosil za napredovanje? Toda, če je že hotel, da bi predlog prišel »od spodaj«, zakaj se ni obrnil na svoje kolege z oddelka za sociologijo ali s kakega izmed sosednjih oddelkov. Čeprav sem samo eden izmed tistih iz sosednjega oddelka, bi mu bil rad dal priporočilo. Vzel bi formular in napisal: Priimek in ime: Šuvar Stipe. Glavni poklic: Pljuvač. Predmet pljuvanja: a) vsak dan – leva inteligenca, b) kadar vstane z levo nogo – tudi desna. Šušmarsko delo: ugonabljanje šolstva. Konjiček: intervjuji s fotografijo. Argumenti za napredovanje: prvi in poglavitni – da se tovariš nekolikanj odpočije spričo napornega (pljuvalskega) dela. Drugi in stranski – da se tudi vsi mi preostali nekoliko odpočijemo od njega.

Zakaj me Stipe ni prosil za to uslugo? Nezaupanje? V kakšnem smislu? Ali se je bal, da ga ne bom predlagal, ali se je bal slabe obrazložitve? Nemara je sam pri sebi razglabljal: praksa je pred teorijo, bolje je, da sam še enkrat vse po vrsti popljuvam, nato pa naj posplošujejo! In zares, na treh straneh časopisa Nin je Šuvar opravil veliko pljuvalsko delo. Ne da bi si sploh kaj pomišljal, je popljuval »moderni študij«, ki »odvrača mladino od dela«, »plevel v obliki borbene in kritične inteligence«, razumništvo, ki se je »neverjetno razmnožilo«, »imitatorsko, posnemovalno, prepisovalno inteligenco«, »skoraj sto profesorjev sociologije na 19 univerzah«, »levičarsko kritiko«, »tako imenovano novolevičarsko generacijo«, »mit o svojem letu 1968«, »globokoumne filozofe in sociologe«, tiste, ki se »gredo levo opozicijo, intelektualni nonkonformizem, nosilce kritične družbene zavesti«, »tako imenovano novo levico«, »malomeščanskega polinteligenta«, ki je hkrati »znamenit intelektualec in ki nam vsem (ob živem Šuvarju!) šefuje«, nekega drugega »malomeščanskega polinteligenta«, ki je imenoval Šuvarja »gromovnik« (Šuvar je očitno uvedel red »malomeščanskega polinteligenta« za vse, ki jim je Šuvar kaj malo mar), »naše filozofe, ki nas kritizirajo zaradi človeških pravic, pri čemer se povezujejo s kvekerji«, itn. ipd. Vsekakor zelo kakovostni izpljunki, da jih ne bi – kot pravijo ljudje – še pes z maslom pojedel.

In ko je Šuvar tako ne le predlagal sam sebe, temveč je tudi jasno razgrnil vse potrebne »argumente«, kaj nam, »spodaj«, še preostane? Nič drugega, kot da njegov predlog prisrčno podpremo. Prosimo Vas, tam Zgoraj, povzdignite Šuvarja zelo visoko, tako visoko, da se bo vsaj za nekaj časa nekoliko zadovoljil in pomiril. Toda, kako visoko, za božjo voljo, bo vzkliknil v obupu Tisti Najvišji? Povzdignite ga tja, kamor se predlaga sam. »Če je komu do politične kariere v mirnem času, bo najbolje storil . . .« Itn. Ipd. Zakaj ne bi ustanovili novega delovnega mesta, »vrhovni svétnik za mirnodobske kariere«?

Prosim Vas, da pismo priobčite brez sprememb in krajšav.

Gajo Petrović,
Zagreb

Pripis uredništva
Ko nam je zagrebški profesor filozofije Gajo Petrović poslal svoj napad na dr. Stipeta Šuvarja, je v spremnem pismu preciziral, da se njegov odgovor nanaša na tisto, kar je bilo objavljeno v Ninu. Ta beograjski tednik pa je iz Delovega intervjuja z dr. Šuvarjem na lastno pest povzel samo nekatere pasuse, nikakor pa ne celotne problematike, okrog katere je potekal pogovor. Gajo Petrović pravi, da »ni imel priložnosti« seznaniti se s kompletnim besedilom intervjuja, vendar pa da bi bil »počaščen«, ko bi tudi Delo objavilo njegova izvajanja. Preseneča nas, da se prof. Petrović v svoji akademski vestnosti ni potrudil do izvirnega natisa, saj bi tu lahko prebral še marsikaj dodatnega in zanimivega. Kljub temu pa je uredništvo Dela sklenilo, da njegovi želji po objavi ugodi.

Ni naša naloga, da branimo ideje in besede dr. Šuvarja. To opravlja sam. Čutimo pa se dolžni, da povemo svoje stališče do te in do drugih podobnih polemik, čeprav ne bomo razodeli nič novega. Delo je že kdove kolikokrat dokazalo, da se na svojih straneh ne boji ostrih razprav, žal pa je moralo – skupaj z bralci – že velikokrat tudi ugotoviti, da se obetavna debata pod našim nebom kaj rada sprevrže v klavrn prepir užaljenih veličin. Skrb za vsestransko obravnavanje družbenih, gospodarskih, kulturnih, šolskih in drugih pomembnih vprašanj je izredno važen element naše uredniške politike, ki se mu nikakor ne želimo in ne mislimo odreči. Delo hote in dosledno spodbuja soočanje različnih in nasprotujočih si mnenj, vselej in vsezkozi je odprto javnemu preverjanju in tehtanju, kritiki in polemiki. Dovoljujemo si oceno, da so prispevki, ki so izšli v našem časopisu, pripomogli k razčiščenju marsikaterega vprašanja.

Praksa pa nas tudi neljubo opozarja, da je kultura razglabljanja in razpravljanja po naših krajih redko posejana. Prevečkrat se izkaže, da tudi ljudje, od katerih bi vsaj po njihovem poklicu, položaju ali naslovu pričakovali pametno in koristno besedo, že ob prvem kritičnem dotiku izgube kompas in podležejo čisto zasebnim občutkom in strastem. Dialog naj bo odkrit in po možnosti duhovit, če je treba tudi zabeljen in brezobziren, toda stvaren in posvečen ugotavljanju nekih širših resnic. Namesto tega pa časopisne rubrike (pri nas in drugod), ki so namenjene izmenjavi mnenj, pod videzom demokracije pogosto zbujajo vtis, da služijo zgolj kot ventil za izbruhe užaljenosti, sovraštva, nevoščljivosti in podobnih neproduktivnih lastnosti, za osebne obračunu, žalitve in diskvalifikacije, za ne-pogumne, ampak špekulantske napade, in tako dalje.

Vendar zaradi tega ne bomo vrgli puške v koruzo. Navsezadnje sleherno besedilo najbolje govori samo zase. Uredništvo Dela pa si bo še naprej prizadevalo, da bo vsaka stvar, ki to zasluži, predmet svobodne, resnicoljubne, dostojne in plodne razprave.

Letošnji nobelovci

Telo prepoznava »svoje« celice in jih ločuje od »sovražnih«

Nagrado za medicino so dobili trije genetiki in imunologi

Nobelova nagrada za medicino ali fiziologijo za leto 1980 je bila dodeljena trem genetikom in imunologom – Francozu Jeanu Daussetu in dvema Američanoma, Baruju Benacerrafu in Georgeu Snellu, in sicer za odkritja v zvezi z »genetsko določenimi strukturami na površini živih celic, ki obravnavajo njihove imunološke reakcije«.

Nobelova nagrada za medicino, ki znaša letos 212.000 dolarjev, jim bo izročena na slovesni ceremoniji v Stockholmu 10. decembra, na dan smrti Alfreda Nobela.

Snell, ki se je rodil leta 1903 v Haverhillu v državi Massachusetts, najstarejši dobitnik letošnje nagrade, še vedno aktivno dela v laboratoriju »Jackson« v Bar Harboru, Maine. **Benacerraf,** rojen v Caracasu pred skoraj 60 leti, je ameriški državljan od leta 1943, od leta 1970 pa predava patologijo na medicinski fakulteti Harvard v Bostonu. **Dausset,** ki bo 19. oktobra dopolnil 64 let, je doma iz Toulousa, od 1963. leta pa dela v laboratoriju za imunologijo v bolnišnici St. Louse pri pariški univerzi.

Genetski faktorji

Trije raziskovalci so se med drugim posvečali preiskovanju genetskega uravnavanja telesnega imunološkega sistema. Preiskave so pokazale, da tako imenovani H-antigeni (antigeni histokompatibilnosti; histologija je nauk o tkivih, kompatibilnost pa je sposobnost skladnega skupnega življenja, ujemanja) določajo interakcijo množice različnih celic, ki zagotavljajo telesno imunološko reakcijo, vštevši tudi zatiranje infekcije in odklanjanje tuje snovi. Benacerraf, Dausset in Snell so pojasnili, zakaj imajo različni organizmi, različni individuumi različne sposobnosti obrambe pred infekcijami in zakaj se pri nekaterih ljudeh organizem s pomočjo terapije ali pa celo sam lahko brani pred razraščanjem rakavih celic, pri drugih pa ne. Poznavanje H-antigenov je velikega praktičnega pomena (na primer pri presajanju tkiva in organov) in bistveno pomembno za razumevanje odnosov in povezave med genetsko konstitucijo in boleznijo. »Tako je med drugim dokazano, da H-antigeni pri nekaterih ljudeh vplivajo na organizem tako, da je predisponiran za nekatere bolezni,« pravi predstavnik Karolinškega inštituta na Švedskem, ki podeljuje Nobelovo nagrado za medicino.

Površina vseh telesnih celic je pri vsakem človeškem organizmu enaka. To enakost določajo geni, ki uravnavajo oblikovanje specifičnih proteinsko-ogljikovih snovi v sestoju celične membrane – H-antigenov. Te snovi določajo zmogljivosti posameznih tkiv organizma, da eksistirajo v zelo tesnem stiku s tkivi drugih organizmov. Gene, pomembne za te stike, so prvotno proučevali z eksperimentiranjem na miših in ljudeh-prostovoljcih, pozneje pa so ugotovili, da obstajajo pri vseh vretenčarjih.

George Snell je odkril genetske faktorje, ki določajo možnosti za presaditev tkiva z enega organizma na drugega, prav tako pa je tudi postavil domnevo o H-antigenih. Jean Dausset je nazorno pokazal, da obstajajo pri človeku H-antigeni, in pojasnil, kateri genetski faktorji uravnavajo njihovo nastajanje. Baruj Benacerraf je pokazal, da so ti genetski faktorji zelo tesno povezani z geni, ki določajo enoten sestav H-antigenov vsakega individuuma, in da dejansko določajo interakcijo med različnimi celicami, ki pripadajo imunološkemu sistemu. So torej velikega pomena za moč imunološke reakcije, je rekel predstavnik Karolinškega inštituta, katerega odbor je delal leto dni, preden je med več ko sto kandidati izbral dobitnike letošnje Nobelove nagrade za medicino.

Posamezni prispevki

Profesor Benacerraf se je leta 1940 preselil iz Pariza v ZDA in dobil ameriško državljanstvo. Leta 1942 je na Kolumbijski univerzi v New Yorku diplomiral iz prirodoslovja, leta 1943 pa je postal doktor znanosti. Dve leti je služil vojsko (od 1946 do 1948), nato pa se je vrnil na Kolumbijsko univerzo, da bi se posvetil mikrobiologiji. Potem je šest let delal v bolnišnici »Broussais« v Parizu, pozneje pa se je pridružil raziskovalcem medicinske fakultete na newyorški univerzi in bil leta 1956 imenovan za docenta za patologijo. Leta 1960 je postal profesor, leta 1968 pa je bil imenovan za vodjo laboratorija za imunologijo na nacionalnem inštitutu za alergijo in infekcijske bolezni v Bethesdi v državi Maryland. Leta 1970 je bil imenovan za profesorja komparativne patologije in za načelnika oddelka za patologijo pri medicinski fakulteti Harvardske univerze v Bostonu. Profesor Benacerraf si je pridobil veljavo na številnih pomembnih področjih raziskav, za katera se je odločil, in je zdaj med drugim znanstveni sodelavec svetovne zdravstvene organizacije.

Profesor Snell, ki je bil najprej zoolog – delal je v laboratoriju »Jackson« pred štirimi desetletji – je zdaj že upokojen. V šestdesetih letih so mu podelili številna priznanja. Tako mu je Češkoslovaška akademija znanosti 1967. leta podelila medaljo Gregorja Mendla, naslednjega leta pa je postal doktor Karlove univerze v Pragi.

Kot je povedal predstavnik Karolinškega inštituta, je profesor George Snell položil temelje našemu znanju o zakonih, po katerih delujejo možnosti telesa, da prepozna »svoje« celice in da jih loči od »sovražnih« ali »tujih«. Pokazalo se je, da pravila o presadljivosti, ki jih je postavil na podlagi poskusov z mišmi, veljajo tudi za človekova tkiva, kot je na primer koža. S Snellovimi temeljnimi odkritji se je rodila »transplantacijska imunologija«.

Rezultati raziskav Jeana Dausseta so omogočili določiti pravila za presajanje na človekovem organizmu, predvsem na podlagi poznavanja avtoimunega sistema. Njegova odkritja imajo mnogokraten praktičen pomen, tako že določanje kompatibilnosti tkiva dajalcev in prejemnikov pri presaditvah ledvic, kar zagotavlja več možnosti za uspeh presaditve. Transplantacija ledvic med brati in sestrami z isto sestavo posebnih antigenov je uspešna v 90 do 100 odstotkih primerov. Kadar je pacient prejme ledvico od tujca, pa so možnosti za uspeh le 50-odstotne. Do danes so v svetu opravili okoli 10.000 presaditev ledvic. Določanje tipa tkiv na podlagi genetske analize je prav tako velikega pomena pri ugotavljanju očetovstva in pri primerjalnih proučevanjih skupin ali posameznikov, ki pripadajo različnim rasam ali vrstam. To je mogoče uporabiti celo pri proučevanju mumij. Neko nepričakovano odkritje, še ne docela pojasnjeno, kaže na to, da imajo ljudje z določenimi antigeni več možnosti, da zbole za določenimi boleznimi, kot so multipla skleroza, artritis, otroški diabetes, kakor pa ljudje, ki teh antigenov nimajo.

Uspešne presaditve ledvic

Trije raziskovalci, ki so letos dobili Nobelovo nagrado za medicino, so – kot je slikovito povedal profesor George Klein iz Nobelovega odbora, tudi sam znan raziskovalec raka – »proučevali isti kromosom iz različnih zornih kotov«.

Dausset, ki se je takoj po drugi svetovni vojni specializiral za raziskave krvi, je leta 1946 delal na medicinski fakulteti pariške univerze, potem je bil dve leti v ZDA kot štipendist, 1950. leta pa je postal šef laboratorija francoskega nacionalnega centra za transfuzijo krvi. Kot ugleden hematolog je leta 1963 postal glavni biolog za hematologijo, serologijo in imunologijo v bolnišnici St. Louise pri pariški univerzi. Od leta 1968 je načelnik oddelka za imunologijo pariške univerze. Jean Dausset je imel vodilno vlogo pri koordiniranju dela raziskovalcev v laboratorijih za proučevanje krvi po vsem svetu, kjer je organiziral tudi tako imenovane seminarje o histokompatibilnosti. Ta sistem neposredne izmenjave spoznanj in sodelovanja je omogočil ustanoviti velike organizacije, kot je »Eurotransplant«, ki ima banke podatkov o pacientih iz vseh krajev sveta, ki čakajo na ledvice ali kak drug organ od primernega dajalca.

Histokompatibilnih antigenov so štiri »vrste« – a, b, c in d, vsak človek pa ima po dva »kompleta« od vsake vrste, po en »komplet« za vsak kromosom št. 6. Do danes so ugotovili dvajset variant vrste »a«, več kot 40 vrste »b«, osem vrste »c« in 16 vrste »d«, možno število kombinacij pa je praktično neskončno.

Da bi bila presaditev kakega organa čim bolj uspešna, morajo zdravniki najti organ, katerega genetske značilnosti najbolj ustrezajo prejemniku. To jim olajšuje dejstvo, da so histokompatibilni geni dedni, in pa dejstvo, da so nekatere vrste bolj razširjene od drugih. Pomembno je, da so se zdravniki do danes že mnogokrat prepričali, da so antigeni iz razreda »d«, se zdi, največjega pomena pri presaditvah kateregakoli organa. Doktor Torolf Moen in sodelaci z bolnišnice Uleval v Oslu so nedavno objavili v »Medicinski reviji nove Anglije«, da so bile presaditve ledvic, ki so jih opravili na podlagi antigenskega razreda »d«, uspešne v 90 odstotkih primerov, celo če so pacientom presadili ledvice umrlih, ki sicer kot dajalci ne bi ustrezali tem prejemnikom. Kadar pa ni šlo za antigeni razred »d«, je bil uspeh samo 60-odstoten.

Anketa Dela: Družbeni dogovor

Bo delavec za strojem res zmogel sam oblikovati in dograjevati sistem delitve po delu?

Le z enim zamahom ne bomo prišli do dobrega sistema za pravično nagrajevanje dela

Ustava in zakon o združenem delu sta presegla dotedanje panožno samoupravno sporazumevanje o pridobivanju in delitvi sredstev za osebne dohodke. Vztrajanje pri takih sporazumih bi prej pomenilo odstopanje od delitve po delu kakor pa njegovo dograjevanje. Da se to ne bi zgodilo, so se slovenski sindikati, gospodarska zbornica in republiški izvršni svet dogovorili, da bodo na podlagi sindikalnih stališč o delitvi po delu in njegovih rezultatih pripravili družbeni dogovor, ki bo ponujal enotne, skupne delitvene osnove.

Tako bodo na njihovi podlagi v slovenskem združenem delu lahko dograjevali in s svojimi posebnostmi in izkušnjami izboljšali zdajšnje sisteme delitve sredstev za osebne dohodke in skupno porabo.

Po številnih, tudi burnih razpravah in nemalokrat različnih pogledih in mnenjih je zdaj družbeni dogovor o skupnih osnovah za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo dobil končno – kar pa ne pomeni, da ga ne bodo še dograjevali – vsebino. Sprejeli ga bodo na drugi sindikalni konferenci, ki bo 17. decembra, in z

● ***Srečko Mlinarič:*** *Podpisniki dogovora smo se zavezali, da bomo vsak v svoji strokovni inštituciji naredili strokovne podlage, ki bodo pomagale pri razreševanju konkretnih vprašanj v zvezi z oblikovanjem sistema delitve po delu. Ne bo pa dovolj, da bomo opredelili le roke in tiste, ki bodo morali pripraviti te strokovne podlage. Po mojem bi morala zaživeti tudi skupna inštitucija vseh treh podpisnikov dogovora, ki bi na znanstvenih in strokovnih podlagah spremljala rast in dograjevanje sistema delitve po delu.*

novim letom naj bi skupne delitvene osnove, za katere se zavzemajo podpisniki dogovora, začeli tudi uresničevati.

Zdaj, ko je predlog dogovora dobil svojo podobo in ko se ga že da ocenjevati, smo za mnenje o njegovi vsebini in nastanku vprašali nekaj ljudi – predvsem sindikalnih aktivistov, ki so od začetka spremljali njegovo nastajanje in dograjevanje.

DARE RAVNIKAR, sekretar mestnega sveta ZSS Ljubljana: »Že v začetku sedemdesetih let smo v Sloveniji samoupravno sporazumevanje na področju pridobivanja in razporejanja sredstev za osebne dohodke s pridom izkoristili za večje vključevanje delavcev v reševanje vprašanj delitve, po drugi plati pa smo s tem tudi bolje opredelili posebnosti posameznih panog in poklicev.

Ustava in predvsem zakon o združenem delu sta prvotni koncept samoupravnih sporazumov dejavnosti prešla. Šla sta naprej, tako da je usklajevanje teh sporazumov postalo čedalje težavnejše in v nekaterih primerih že takšno, da smo se odmaknili od načela delitve po delu, saj se je marsikje pojavila uravnilovka. Marsikje v Sloveniji in tudi v Ljubljani pa so našli zelo dobre rešitve za delitev po rezultatih in vloženem delu, vendar le-te v vedno večji neenotnosti niso prišle do izraza.

Zato smo delitvena načela, ki jih opredeljuje zakon o združenem delu, ki pa so v praksi težko uporabna, lani s široko aktivnostjo v osnovnih sindikalnih organizacijah preoblikovali v bolj konkretna stališča Zveze sindikatov Slovenije o delitvi po delu in njegovih rezultatih. Že takrat smo osnovnim organizacijam predlagali, da od ustreznih organov v ozdih terjajo temeljito oceno stanja na področju delitve in da začno izpopolnjevati in spreminjati sistem delitve.

Ker pa so sindikalna stališča predvsem politični dokument, je nastala potreba po družbenem dogovoru. Potem ko so bili pripravljeni prvi osnutki in ko je stekla javna razprava, smo v Ljubljani o dogovoru začeli široko razpravo. V njej je sodelovalo okrog 1.000 osnovnih sindikalnih organizacij, ki so nam posredovale množico pripomb in predlogov za dopolnitev vsebine dogovora. Ob tem so nekateri pričakovali več ali celo preveč. Jasno je namreč, da takšen akt ne more biti kot čarobna palica za razrešitev vseh težav in neznank okrog delitve po delu.

Kljub tem mnenjem je po mojem zdajšnje besedilo dogovora dobro, tako da bo ob vseh spremljajočih aktih in strokovnih podlagah solidna osnova za dopolnjevanje sistema delitve po delu. Dobro je predvsem to, da dogovor vprašanja delitve po delu ne zapleta, prav tako tudi omogoča samoupravno dogovarjanje in sporazumevanje o delitvi, ne pa tehnokratski pristop.

Pri tem bo tudi pomembno, da bodo te strokovne podlage oziroma enotna metodologija za obravnavanje posameznih vprašanj pripravljene čimprej, vsaj do marca prihodnjega leta. Brez njih dogovor namreč ne bo zaživel.«

Ponudene rešitve bodo za nekatere korak nazaj

ANTON SIMONIČ, predsednik izvršnega odbora sindikalne konference v delovni organizaciji Elektrokovina, Maribor: »V dogovoru bi bilo treba bolje opredeliti in določiti enoten način oblikovanja skupne mase za osebne dohodke. Sedanje osnove namreč ne omogočajo enotnega izračuna: eden velja za nematerialno, drugi pa za materialno proizvodnjo. Premalo konkretno je tudi opredeljena politika oblikovanja in delitve sredstev za osebne dohodke, kar pa bi moralo biti jasno razvidno iz celotnega dogovora. Sedaj lahko to politiko zaradi

● ***Dare Ravnikar:*** *Ko so bili pripravljeni prvi osnutki in ko je stekla javna razprava, smo v Ljubljani o dogovoru izvedli široko razpravo. V njej je sodelovalo okrog 1.000 osnovnih sindikalnih organizacij, ki so nam posredovale množico pripomb in predlogov za dopolnitev vsebine dogovora. Ob tem so nekateri pričakovali več ali celo preveč. Jasno je namreč, da takšen akt ne more kot čarobna palica razrešiti vseh težav in neznank okrog delitve po delu.*

zamotanosti razberejo v glavnem samo računovodje.

Opozoriti velja tudi na razlike pri pogojih gospodarjenja posameznih tozdov. Te razlike nastajajo največkrat zaradi nesamoupravnega in administrativnega določanja tržnih pogojev za nekatere vrste proizvodov. Skupaj z osnutkom tega dogovora bi morali tudi objaviti spremljajoče dokumente, ki so sestavni del tega dogovora. To še zlasti velja za enotno metodologijo ocenjevanja in opredeljevanja delovnih opravil oziroma storitev in podobno.

Osnutek ponuja, žal, nekatere možnosti, ki za nas pomenijo korak nazaj v prizadevanjih, da bi področje osebnih dohodkov, za katero v združenem delu trdimo, da je eno najbolj občutljivih, kar najbolje uredili. Pojavlja se stara praksa, da predlogi urejajo predvsem odnose v materialni proizvodnji, izpuščene pa so kategorije ljudi, pri katerih je potrebna mnogo večja družbena angažiranost. Odnosi za urejanje tega področja v družbenih funkcijah so tako premalo konkretni. Premalo je prikazana tudi njihova odvisnost do rezultatov dela in delitve dohodka v materialni proizvodnji.«

● ***Anton Simonič:*** *Skupaj z osnutkom tega dogovora bi morali objaviti spremljajoče dokumente, ki so sestavni del tega dogovora. To še zlasti velja za enotno metodologijo ocenjevanja in opredeljevanja delovnih opravil oziroma storitev in podobno.*

MARTINA KOLAR, predsednica konference sindikalnih organizacij v Tovarni usnja Slovenj Gradec: »Dogovor je presplošen in že v javni razpravi se je izkazalo, da je tudi preveč zapleten. Napisan je v jeziku, ki je večini ljudi nerazumljiv. Nasploh pa smo v našem kolektivu mnenja, da ni prinesel tistega, kar smo od njega pričakovali. Besedilo dogovora je mnogokrat nejasno, v njem bi bilo potrebno konkretno in jasneje opredeliti posamezne pojme, kot so dela, naloge, opravila itd. V tem družbenem dogovoru bi morala biti opredeljena tudi merila za delitev osebnih dohodkov v skupni in splošni porabi, ki ustvarjata dohodek na osnovi svobodne menjave dela. Ta merila bi morala zagotoviti stimulativno delitev osebnih dohodkov, odvisno od storitev izvajalcev. Dogovor predvideva merila za ugotavljanje deleža sredstev za osebne dohodke na osnovi opravljenega dela. Ni pa povezave med opravljenim delom in realizacijo na trgu, iz česar pravzaprav izhaja dohodek in tudi razpoložljiva masa za osebne dohodke. Splošni dogovor tudi ne more izražati stopnje uspešnosti posameznih panog. Specifičnost panog naj bi opredelili panožni sporazumi. Ti pa ne bi smeli postati le pripomoček za medsebojno primerjanje panog, temveč naj bi se s kazalci iz panožnih sporazumov ugotovila uspešnost poslovanja, saj tako primerjanje predvideva tudi zakon o združenem delu.«

Kje so rešitve za minulo delo?

IVAN LEŠNIK, tajnik samoupravnih organov v Strojni, Maribor: »Družbeni dogovor res ni najbolj konkreten, vendar konkretnejšega tudi nisem pričakoval. če bomo znali pravilno uporabljati hotenja iz dogovora, potem bomo lahko konkretna merila tudi sami izdelali. Prepričan sem namreč, da če bi bilo mogoče merila izdelati že v takšnem dogovoru, potem bi najbrž že imeli takšno delitev osebnih dohodkov, kot je predvidena z zakonom o združenem delu. Sicer pa bi morali delitev OD temeljito preučevati – bolj kot doslej. Res pa je, da se prevečkrat ustavljamo ob majnih zadevah, nimamo pa dovolj časa, da bi se posvetili delitvi osebnih dohodkov. Tega dela se lotevamo kampanjsko, kar vsekakor ni dobro.

Menim, da je omenjeni družbeni dogovor vendarle dober kažipot in pomeni bržčas napredek. Le pri opredeljevanju minulega dela še zmeraj nismo prišli daleč, čeprav smo potrošili že veliko črnila in izrekli veliko besed. Prav tako se v zadnjih letih ni opravila enotna metodološka osnova za opravljanje del in nalog, čeprav se je o tem že tudi veliko govorilo. Zato bi morala gospodarska zbornica to nalogo vendarle že opraviti. Dodati pa moram še

MIRAN MIHELČIČ, *vodja službe koordinacijskega odbora za tržišče ter za ustvarjanje in delitev dohodka na Gospodarski zbornici Slovenije:»Med javno razpravo o vsebini dogovora sem sodeloval na številnih sestankih in moram reči, da so povsod sodelujoči pokazali veliko zanimanje za njegovo vsebino. S tem velikim zanimanjem pa so bila povezana tudi pričakovanja, moram reči nerealna, da bo dogovor sam oziroma s svojimi že sočasno pripravljenimi strokovnimi podlagami, ponudil gotove recepte, ki jih bodo v posameznih organizacijah združenega dela po svoji izbiri vnesli, ali pa tudi ne, v svoje samoupravne splošne akte. Zato moram jasno povedati, da smisel dogovora sindikatov, gospodarske zbornice in republiškega izvršnega sveta ni v tem, da dopuščajo takšno preprosto izbiranje, ampak, da s svojim usklajenim in poenotenim delovanjem zagotavljajo, da se bodo v samoupravnih aktih uveljavljale rešitve, za katere udeleženci dogovora sodijo, da prispevajo k uveljavljanju načela delitve po delu in njegovih rezultatih.*

Nekoliko zgrešena pričakovanja, ki so se pojavila v organizacijah združenega dela, so v javni razpravi privedla tudi do tega, da je bil prevelik del razprave namenjen kritiki v dogovoru ponujenih rešitev, zelo malo pa je bilo kritičnih ocen obstoječih rešitev v lastnih samoupravnih splošnih aktih.

Vseeno moram reči, da je razprava dala številne koristne predloge, saj je bilo od skupaj več kot 500 predlogov uporabnih vsaj polovica. Te skušamo zdaj udeleženci vgraditi v končno besedilo predloga dogovora. Mislim, da s tem dajem jasen odgovor vsem, ki so že med obravnavo osnutka zahtevali večjo konkretnost rešitev in sočasno izdelane strokovne podlage. Gre za to, da brez dogovorjenih in v javni razpravi preverjenih skupnih osnov takšne strokovne podlage ne bi imele pravih izhodišč. Brez tega pa bi povzročale prej zmedo kot korist.

To seveda ne pomeni, da se udeleženci družbenega dogovora o skupnih osnovah za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo ne zavedamo, kako pomembno bo v obdobju po sprejemu dogovora čim prej, recimo v letu 1981, pripraviti večino teh podlag. Prav tako pa bomo morali zagotoviti tudi objavo tistih dobrih strokovnih rešitev, ki so v praksi že preverjene.«

to, da so sindikati ena od redkih družbenopolitičnih organizacij, ki delovnim organizacijam dajo nekaj uporabnega v priročni obliki za vsakdanjo rabo, saj imamo deklaracij že tako in tako preveč.«

SONJA SELJAN, vodja splošne službe pri gradbenem podjetju Gradis, Koper: »Razprava o osnutku tega dogovora je bila pri nas veliko bolj živahna, kot so bile razprave o drugih samoupravnih sporazumih ali dogovorih, kar pomeni, da so delavci zainteresirani za čim bolj učinkovito delitev po delu. Imeli smo veliko povsem konkretnih pripomb, med katerimi je bila najpogostejše ta, da bi moral biti dogovor, ki v celoti sicer ni izpolnih naših pričakovanj, bolj konkreten. Menimo, da je tudi v tem dogovoru preveč kazalcev delavčeve uspešnosti in produktivnosti in da je tega precej tudi v drugih predpisih, spričo česar se je včasih težko znajti celo strokovnjakom. Morali bi najti nekaj preprostejšega, med seboj usklajenega in dobro razumljivega predvsem delavcu, ki naj odloča. V sedmem in enaindvajsetem členu bi morali določiti roke, v katerih naj bi zbornica izvedla naloge, ki so ji poverjene, bolj konkretni bi morali biti tudi v 50. členu, ko govorimo o upravičenosti, do nadomestila osebnih dohodkov. Navesti bi morali, kdaj delavcu pripada nadomestilo. V ozdih se namreč lahko zopet zgodi, da bodo zelo različno določali upravičenost do nadomestil. Sicer pa smo

● ***Ivan Lešnik:*** *V zadnjih letih se ni opravila enotna metodološka osnova za opravljanje del in nalog, čeprav se je o tem veliko govorilo. Zato bi morala gospodarska zbornica to nalogo vendarle že opraviti.*

imeli še eno večjo pripombo, ki se nanaša na delitev OD na osnovi minulega dela. Ker zakon o tem še ni sprejet menimo, da je treba nanj nujno počakati in tako črtati vse člene, ki ga zadevajo in nato sprejeti poseben družbeni dogovor o delitvi osebnih dohodkov na osnovi minulega dela. Mogoče je tudi, da ti členi ostanejo, dodati pa je treba še člen, ki bo določil, kdaj, po sprejetju zakona je treba ta del družbenega dogovora uskladiti z zakonom.«

Neizpolnjene obljube

MIRKO ŠPILMAN, predsednik konference osnovnih organizacij sindikata v EM Hidromontaža, Maribor: »Pripravljalci dogovora so predvsem obljubljali, da bo enostaven, konkreten, razumljiv in takšne vsebine, ki bi jo lahko uporabljale vse organizacije združenega dela iz vseh panog. Da bo imel določila, ki bodo konkretizirala splošna določila iz zakona o združenem delu in kazalce, ki bodo omogočili konkretno ugotavljanje prispevka delavca na osnovi živega in minulega dela. Ob sprejemu družbenega dogovora pa naj bi bila znana enotna metodologija za ugotavljanje okvirnih razmerij oziroma vplivnost posameznih sestavin zahtevnosti dela. Pa še to so obljubljali, da bo dogovor pravočasen in da bodo izdelane ustrezne strokovne podlage za ugotavljanje rezultatov administrativnega, upravnega in tehničnega dela.

Od naštetih pričakovanj so v osnutku sicer načelno nakazane vse potrebne osnove za nagrajevanje, žal pa manjkajo prav tista konkretna določila, ki so nam manjkala že v zadnjih štirih letih za uresničitev resničnega nagrajevanja v skladu z zakonom o združenem delu. V združenem delu na osnovi takšnega osnutka ne moremo zgraditi boljšega sistema delitve po delu, kot smo ga skušali vsak po svojih močeh v svojem tozdu.

Če se omejim samo na tri glavna poglavja: enotno metodologijo za ugotavljanje zahtevnosti del in nalog, nejasno ločitev na »produktivne« in »neproduktivne« in opredelitev minulega dela, potem moram reči, da to ni dovolj konkretno. V praksi tudi ni možno uporabiti vseh kazalcev iz 31. člena, ker bi pomenilo njihovo ugotavljanje na primer, v

● ***Mirko Špilman:*** *S sedanjo vsebino osnutka družbenega dogovora si ne bomo mogli veliko pomagati. Olajšana pa nam bi bila izdelava internih aktov, če bi imeli na voljo enotno metodologijo in strokovne podlage za ugotavljanje »neproizvodnih« delavcev in uporabne predloge o minulem delu.*

naši delovni organizaciji močno povečanje števila režijskih delavcev, ker imamo značilno individualno proizvodnjo. Nejasno je tudi ugovavljanje deleža na osnovi minulega dela ob prehodu iz ene, delovne organizacije v drugo.

S sedanjo vsebino osnutka si ne bomo mogli veliko pomagati. Olajšana pa bi nam bila izdelava internih aktov, če bi imeli na voljo vsaj enotno metodologijo, strokovno podlago za ugotavljanje rezultatov dela ‚neproizvodnih' delavcev in uporabne predloge o minulem delu.«

VLADIMIR MAK, predsednik konference sindikalnih organizacij v železarni Ravne: »V našem več kot pet tisoč članskem kolektivu smo osnutek družbenega dogovora za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo temeljito premleli. Menimo, da bo s sprejetjem tega dogovora sicer zagotovljen napredek, ki pa ne bo takšen, kot smo pričakovali. Dogovor bi bil boljši, če bi bil bolj konkreten, tako pa pušča veliko odprtih vprašanj in dilem, ki jih je moč ‚uporabiti' na več načinov. Metodologijo prikazovanja poslovnih rezultatov bi v dogovoru morali bolj dodelati, kajti ob uporabi različnih kriterijev lahko pridemo tudi do kaj različnih rezultatov. Znano je, da bodo razlike v delitvi osebnih dohod-

● ***Sonja Seljan:*** *Menimo, da se tudi v tem dogovoru pojavlja preveč kazalcev delavčeve uspešnosti in produktivnosti in da je tega precej tudi v drugih predpisih, zaradi česar se je včasih težko znajti celo strokovnjakom.*

kov, če bomo upoštevali različne kriterije. Če pa k temu dodamo še specifični položaj posameznih organizacij in panog, različno organsko sestavo kapitala, neuresničene dohodkovne odnose, potem je na dlani, da znajo biti odločitve na podlagi dogovora preveč različne. Mislim, da ta družbeni dogovor v primerjavi z zakonom o združenem delu in s prejšnjimi sindikalnimi stališči ne prinaša nobenega napredka. V železarni, kjer smo na področju nagrajevanja posebej v zadnjih letih veliko naredili in je del naše pozornosti nenehno usmerjen v dopolnjevanje tega sistema, si z dogovorom ne bomo mogli veliko pomagati. Tudi tisti, ki na področju delitve po delu še niso storili veliko, si bodo težko pomagali, ker je dogovor presplošen. Če že v uvodu govori o skupnih osnovah, potem si nekonkretnosti ne bi mogel privoščiti. In končno, dogovor bi moral govoriti tudi o razmerju med najnižjimi in najvišjimi osebnimi dohodki in o delitvi v družbenih dejavnostih, kar je povsem izpuščeno.«

Sestavljene organizacije bi morale združiti moči

SREČKO MLINARIČ, predsednik republiškega odbora sindikata kovinarjev: »Dogovor ne daje konkretnih rešitev, v veliki meri pa nakazuje usmeritev za oblikovanje sistema delitve po delu in njegovih rezultatih. Osebno sem sicer za bolj konkretne rešitve, je pa res, da te zdaj v dogovoru niti ne bodo potrebne. Podpisniki dogovora smo se namreč zavezali, da bomo vsak v svoji strokovni inštituciji izdelali strokovno podlago, ki bo pomagala pri razrešavanju konkretnih vprašanj v zvezi z oblikovanjem sistema delitve po delu. Ne bo pa dovolj, da bomo opredelili le roke in tiste, ki bodo morali pripraviti to strokovno podlago. Po mojem mnenju bi morala zaživeti tudi skupna inštitucija vseh treh podpisnikov dogovora, ki bi na znanstvenih in strokovnih podlagah spremljala rast in dograjevanje sistema delitve po delu. Od 1971. leta tako inštitucijo formalno sicer že imamo, vendar je kadrovsko nezasedena in je tako praktično ni. Ob tem bi morala ta skupina strokovnjakov tesno sodelovati z drugimi znanstvenimi inštitucijami, s fakultetami, biroji, posameznimi zavodi, ki so na tem področju preslabo izkoriščeni.

Menim tudi, da bi morale sestavljene organizacije pri razvijanju sistema delitve po delu in njegovih rezultatih narediti kaj več. Zakaj? Zato, ker se njihova organizacija in proizvodnja v marsičem pokrivata. Imajo podobne tozde, oddelke, delovna mesta in imajo številne enake profile delavcev. Zato je brez pomena, da vsak sozd sam za sebe razvija svoj sistem vrednotenja dela in delitve. Za marsikaj bi lahko združili moči in znanje in prišli do skupnih rešitev.

Ko govorimo o oblikovanju družbenega dogovora o skupnih osnovah za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo, ne moremo tudi mimo za mene nevarne razlage, da bo izgrajeval in oblikoval sistem delitve po delu delavec za strojem. Tega delavec sam prav gotovo ne bo zmogel. Zato pa morajo drugače postopati nekateri samoupravni organi in vodstvene strukture, ki morajo združiti vse razpoložljivo znanje, da bi na skupnih izhodiščih, ki jih bo ponudil družbeni dogovor, izoblikovali svoj lastni sistem delitve. Med redkimi v slovenskem združenem delu, ki to že poskušajo, so v sozdu Slovenske železarne in v Iskri.

Ob tem se moramo zavedati, da oblikovanje takega sistema ni preprosto. Upoštevati je treba številne kriterije, kazalce, jih primerjati in uskladiti. Tega pa se ne da več zračunati »peš«, potrebna je računalniška obdelava podatkov. Tega marsikje še ne verjamejo.«

● ***Vladimir Mak:*** *S sprejemom tega dogovora bo sicer zagotovljen napredek, ki pa ne bo takšen, kot je bilo pričakovati. Dogovor bi bil boljši, če bi bil bolj konkreten, tako pa pušča veliko odprtih vprašanj in dilem, ki jih je moč »uporabiti« na več načinov.*

ALOJZ KOZLOVIČ, *tajnik samoupravnih organov pri Iskra benzu, Koper: »Pri nas smo ta dogovor ocenili kot dokument, s katerim si lahko bore malo pomagamo pri sestavljanju naših samoupravnih aktov. Metodologije in drugih pripomočkov, če smem tako reči, za sestavo naših dokumentov ni. To pomeni, da bi bilo prav da bi že ob družbenem dogovoru imeli dokumente, za katere pravimo, da jih bo treba šele narediti. Šele tak opremljen osnutek bi nekaj pomenil in bi si lahko z njim pomagali. Sicer pa smo imeli tudi več konkretnih pripomb. Kazalci produktivnosti, na primer, niso uskladeni z drugimi veljavnimi dokumenti, ki jih imamo pri nas. V 12. členu je formulacija o pobudah sindikata za ukrepe družbenega varstva taka, da daje občutek, kot da bodo ti veljali samo za proizvodnjo. V 31. členu so spet kazalci, ki jih je v praksi težko ali pa skoraj nemogoče ugotavljati sproti za posameznike. Nasploh bi na področju minulega dela veljalo počakati na sprejem zakona o minulem delu in ga šele nato vgraditi v dogovor«.*

● ***Martina Kolar:*** *Dogovor predvideva merila za ugotavljanje deleža sredstev za osebne dohodke na osnovi opravljenega dela. Ni pa povezav med opravljenim delom in realizacijo na trgu, iz česar pravzaprav izhaja dohodek in tudi razpoložljiva masa za osebne dohodke.*

* * *

Jasno je, da iz odgovorov odseva dvoje bolj ali manj nasprotujočih si mnenj. Na eni strani kritičen odnos do zdajšnjega osnutka predloga družbenega dogovora, ki prihaja predvsem iz organizacij združenega dela, in na drugi strani dokaj ugodna ocena vsebine dogovora, ki prihaja iz organizacij in organov, ki so tesno sodelovali pri oblikovanju dogovora, in ki imajo v primerjavi s posameznimi delovnimi organizacijami širši vpogled v delitveno problematiko.

Iz tega je očitno, da bo dogovr o skupnih osnovah za oblikovanje in delitev sredstev za osebne dohodke in skupno porabo posegel na zelo pereče in za vsakogar zanimivo delitveno področje, ki pa je zdaj za večino le še malo popisana tabla. Zato bi moralo biti vsakomur jasno, da družbeni dogovor ne more biti nikakršna končna rešitev, bo le ena – upajmo, da velika – stopnica k tej rešitvi.

To tudi pomeni, da so zdajšnja spoznanja na tem področju v marsičem nedorečena in zato potrebna izboljšav in dopolnitev. Zato tudi kritike, ki zvenijo tudi iz naše ankete, niso le prazno kritikantstvo, ampak odraz koristnih razmišljanj v združenem delu. Veliko pametneje je namreč, da bodo zdajšnje, čeprav ne najboljše, skupne osnove za delitev še naprej deležne spreminjanj in izboljšav, kakor da bi še nekaj let čakali, da bomo dovolj pametni, in da bomo šele potem po krjavljevsko, z enim zamahom, prišli do neoporečenega sistema za delitev po delu in njegovih rezultatih.

Borko de Corti,
Dušan Grča,
Ivan Praprotnik in
Gregor Pucelj